

intrabimus : ubi liber singulorum aperietur, ut cognoscamus, sicut et cogniti sumus ; ubi facie ad faciem Regem in decore suo semper videbimus (*I Cor. xiii*), et semper videndo, semper videre desiderabimus : ibi scientia sine errore, ibi memoria sine oblivione. Interim autem quoad peregrinamur a Domino (*II Cor. v*), sive scribimus, sive aliquid dicimus, sive invicem commonemur, aut commonemur, sive aliquid facimus, omnia in nomine Domini faciamus (*I Cor. x*) ; nec in alterutrum

Audiamus, sollicite euentes et orantes ne tentet nos Satan, cui resistendum est in fide (*I Petr. v*), non in contentione : nam *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (*Jac. iv*). In omnibus ergo, quæ vel mea parvitas, vel tua dictat fraternitas, semper mansura, semper integra, semper inconvulsa, semper intacta, semper rata, semper sana, semper firma superemineat charitas. Amen.

ANSELMI

HAVELBERGENSIS EPISCOPI

DIALOGI.

(Dom D'ACHERY, *Spicil.*, tom. 1, p. 161.)

PROLOGUS.

Ad Eugenium III pontificem maximum (3).

EUGENIO domino, ac semper intuendo et amplectendo, beatissimo sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ papæ, ANSELMUS pauper Christi, Havelbergensis Ecclesiæ insufficientis episcopus, obedientiam absolutam in Domino.

Cum in præsentia beatitudinis vestræ essem mense Martio apud urbem Tusculanam, inter multa quæ sanctitati vestræ mecum conferre placuit, dixistis mihi quod quidam episcopus legationem Constantinopolitani imperatoris et epistolam Græcis apicibus conscriptam perferens, ad sedem apostolicam nuper venerit. Dixistis etiam quod idem episcopus Græcorum litteris plurimum instructus, et decenti sermonum facundia ornatus et confusus, multa de doctrina et ecclesiastico Græcorum ritu proposuit, quæ doctrinæ Romanæ Ecclesiæ minime concordant, et a ritu ejus (4) valde discrepant. Et ipse quidem nonnullis auctoritatibus sanctarum Scripturarum ad suum sensum violenter retortis, universa in quibus Græci a Latinis discordant tanquam recta visus est affirmare ; ea vero, in quibus Latini a Græcis discrepant, tanquam non recta visus est infirmare : illud nimirum quod suum erat, quia suum erat, non quia verum erat, per omnem mo-

dum probando ; hoc autem quod nostrum, quia nostrum et non suum erat, omnino improbandum. Inter quæ maxime, sicut dixistis, de processione Spiritus sancti disputavit, quem Græci quidem a Patre tantum, Latini vero a Patre et Filio procedere credunt et dicunt : et [de] ritu sacrificii in altari, quod Latini quidem in azymo, Græci vero in fermentato celebrant, nec non de quibusdam aliis satis argumentose in quæstionem positis.

Unde, quoniam ego aliquando Magni Lotharii Romanorum imperatoris augusti legatus fui in Constantinopolim, et ibidem aliquam moram faciens, multas super hujusmodi doctrina et ritu collationes et quæstiones, modo in privatis, modo in publicis, tam Latinorum quam Græcorum conventibus habui, placuit sanctitati vestræ et præcipiendo rogare, et rogando præcipere, quatenus ea quæ vel ego ibi dixerim, vel ab illis dicta audierim et exceperim, in unum colligerem, et quasi *Ἀντιπαραλόγους*, id est librum contrapositionum, sub dialogo conscriberem, quatenus universa quæ vel ab eis super his dicuntur, vel quæ eis rationabiliter opponuntur, providentiæ vestræ tanto liberiori judicio examinanda subjacerent, quanto verius ea discretioni

(3) Codex : *Incipit prologus Anselmi Havelbergensis episcopi in Ἀντιπαραλόγους contrapositionum sub dialogo conscriptum, ad venerabilem papam Eugenium III, anno 1145, tempore S, Bernardi.*

(4) Et a ritu ejus. Sic emendavit Baluzius ; antea legebatur, et exitu ejus. In hoc prologo nonnullas voces quæ omnino necessariae erant, intra uncas adjecimus.

veſtræ innotescerent. Nonnulli quippe Latini Græcorum diotis plerumque falluntur, dum ea verborum tantum transita audiunt, non autem examinato sensu intelligunt, putantes eos affirmare quod non affirmant, aut negare quod nullatenus negant.

Feci itaque quod jussit apostolica auctoritas, cui semper obtemperandum est, non tantum devota humilitate, verum etiam æternæ salutis necessitate. Conservavi autem quantum memoria subministrabat, tenorem dialogi quem cum venerabili ac doctissimo archiepiscopo Nicodemia Nechite in publico conventu apud urbem Constantinopolitanam habui, addens quædam non minus fidei necessaria, quam huic operi congrua. Fuit autem idem archiepiscopus Nechites præcipuus inter duodecim didascalos, qui juxta morem sapientum Græcorum, et liberalium artium et divinarum Scripturarum studia regunt, et cæteris sapientibus, tanquam omnibus præminentes in doctrina, præsent, et ad quos omnes quæstiones difficillimæ referuntur, et ab eis solutæ deinceps sine retractatione et pro confirmata sententia tenentur et scribuntur. Præmisi autem librum de una forma credendi et multiformitate vivendi a tempore Abel justi usque ad novissimum electum, multis quorundam fratrum precibus coactus, qui dicebant multis parvulis, necnon et sapientibus [haud] modicum esse scandalum, quod in Ecclesia quæ una est, unam fidem tenendo, tot tam diversæ religionis novitates passim ubique per suc-

cessionones temporum emergant multiformiter mundo. Quamvis autem veſtræ beatitudinis arbitrium pretiosissimo sacrarum Scripturarum thesauro plenum et super omnia eminens abunde ad respondendum Græcis sufficiat, et hoc Agno revelante, vel aperiente sigillum divinæ Scripturæ, qui occisus est ab origine mundi, et quamvis post tanti doctoris excellentiam ab aliis quoque Latinorum sapientibus multa validiora adversus eos queant conveniri argumenta, tamen ea quæ ego in hoc *Ἀντιπρὶν* sub dialogo contexui, non subito ab aliquibus judicentur superflua, quoniam fortassis aliqui humiles, et ad aliquid inveniendum subito non adeo agiles sensus habentes, ista libenter lecturi sunt, ut quæ Græci dicunt, verius cognoscant; [et] quæ illis responderi possunt aliquatenus hic inveniant. Sane quicumque hæc legerit, sciat me ea scripsisse non tam ut quemquam docerem, aut quid ego didicerim ut ostentarem, quam ut apostolicæ beatitudinis sancto mandato obedirem, cui non obedire majus peccatum esse arbitror, quam tametsi minus utilia seu minus probabilia obedienter scribere. Feci itaque quod potui, licet minus quam debui, vel volui; et quod debui, probabiliter quidem obediendo, licet minus probabiliter scribendo: gravior nempe culpa est mandato non obedire, quam obediendo etiam qualiacunque scribere, salva tantum rectitudine fidei, quoniam si imperitia scribendo peccat, id injuncta et humiliter impleta obedientia excusat.

LIBER PRIMUS.

De unitate fidei et multiformitate vivendi ab Abel justo usque ad novissimum electum.

CAPITULUM PRIMUM.

De eo quod quidam solent mirari tam varias Christianæ religionis formas.

Solent plerique mirari, et in quæstionem ponere, et interrogando non solum sibi, verum etiam aliis scandalum generare: dicunt enim, et tanquam calumniosi inquisitores interrogant: Quare tot novitates in Ecclesia Dei sunt? Quare tot ordines in ea surgunt? Quis numerare queat tot ordines clericorum? Quis non admiretur tot genera monachorum? Quis denique non scandalizetur, et inter tot et tam diversas formas religionum invicem discrepantium tædioso non afficiatur scandalo? Quinimo quis non contemnat Christianam religionem tot varietatibus subjectam, tot adinventionibus immutatam, tot novis legibus et consuetudinibus agitatum, tot regulis et moribus fere annuatim innovatis fluctuantem? Quod modo, inquit, a quibusdam propter regnum cælorum præcipitur, hoc statim ab eisdem, seu ab aliis propter regnum cæ-

lorum prohibetur. Quod modo tanquam sacrilegum inhibetur, subito tanquam sanctum et salubre conceditur.

Tales, cum otiosi sunt, inducunt quæstiones, et corda simplicium pervertunt, dicentes omnem religionem tanto esse contemptibiliorem, quanto mobiliorem. Quod enim, inquit, est tam mobile, tam variabile, tam instabile, quomodo alicui sapientum digne potest esse imitabile? propria quippe sui varietate probat se respuendum esse. Ecce videmus in Ecclesia Dei, ut aiunt, quosdam emergere, qui prohibitu suo insolito habitu induuntur, novum vivendi ordinem sibi eligunt, et sive sub monasticæ professionis titulo, sive sub canonicæ disciplinæ voto, quidquid volunt, sibi assumunt, novum psallendi sibi adinveniunt, novum abstinentiæ modum, et metas cibariorum statuunt, et nec monachos qui sub Regula beati Benedicti militant, nec canonicos qui sub Regula beati Augustini apostolicam vitam gerunt, imitantur: sed omnia, sicut dictum est, præ-

libitu suo nova facientes, ipsi sibi sunt lex, ipsi sibi sunt auctoritas, et quos possunt, in suam societatem sub prætextu novæ religionis colligunt; et in hoc religiosiores videri putantur, si ab omni religiosorum habitu et disciplina sequestrati inveniantur, et tanquam præ cæteris notabiles digito demonstrantur.

Hæc et his similia dicunt, et crebris quæstionibus aliquos inquietant, non manifeste, sed latenter et insidiosè religionem lacerantes, et tanquam religionem diligant et amplectantur, dicunt: Utinam alicubi aliquid certi inveniamus, ubi caput nostrum fiducialiter in expectationem salutis æternæ reclinemus! Qui etiam sunt adeo molesti calumniatores, ut si aliquando viderint aliquem de proposita religione exorbitare, continuo adversus omnem religionem inflammantur, et unius malum (5) omnibus ascribunt, et propter unum apostatam aberrantem, omnes alios in timore Dei et in proposito sancto perseverantes contemnunt et abjiciunt, non attendentes quod scriptum est in Evangelio: *Simile est regnum colorum sagenæ missæ in mare, et ex omni genere piscium congreganti, quam cum impleta esset, educentes, et secus litus sedentes, elegerunt bonos in vasa sua, malos autem foras miserunt (Matth. xiiii, 47, 48). Et in parabola zizaniorum: Sinite utraque crescere, ne forte colligentes zizaniam simul eradicetis et triticum (ibid., 30). Porro si isti qui de religione sic disputant, et pro sui varietate calumbiantur; si, inquam, ipsi de numero religiosorum esse vellent, universa quæ nunc eis in scandalum et in destructionem, et ipsa fierent eis in correctionem et in ædificationem, sicut scriptum est: *Pax multa diligentibus legem tuam, et non est illis scandalum (Psal. cxviii, 167). Et: Sanctis omnia cooperantur in bonum (Rom. viii, 28).**

CAPITULUM H.

Quod unum corpus Ecclesiæ uno Spiritu sancto regitur et gubernatur, diversas habens gratiarum divisiones.

Ut igitur hujuscemodi inquisitores jam amplius non mirentur de ea quæ in Ecclesia Dei est, varietate, et ut eorum molestæ et importunæ quæstiones jam amplius locum non habeant; denique ut et ipsi deposito scandalo et mendacio, et cognita vera religionis via, jam amplius propter varietatem oberrare non valeant: sed cum vere religiosi vere religiosi inveniantur, et intra nobiscum, non foris contra nos sint, videamus, et eos ad videndum nobiscum invitemus, quid secundum fidem catholicam, seu secundum sacram Scripturam super hoc faciendum et tenendum sit, videlicet quomodo Ecclesia Dei sit una in se et secundum se, et quomodo sit multiformis secundum filios suos, quos diversis modis et diversis legibus et institutis informavit et informat, a sanguine Abel justi usque ad

(5) *Unius malum.* Ita edere libuit; in priori editione minus malum. Sequenti capite et intra nobiscum, edidimus ubi erat, et inter nobiscum. De

novissimum electum. Dicitur enim voce Sponsi: *Una est columba mea, perfecta mea, una est matris suæ, electa genitricis suæ (Cant. vi, 3).* Una est, una fide, una charitate, una unius sine macula impiæ infidelitatis, et sine ruga perversæ duplicitatis, et est una generatio justorum, de qua scriptum est: *Generatio rectorum benedicetur (Psal. cxii, 2).* Et est unum corpus Ecclesiæ, quod Spiritu sancto vivificatur, regitur et gubernatur, cui Spiritus sanctus est unicus, multiplex, subtilis, mobilis, disertus, incoquinatus, certus, suavis, amans bonum, acutus, qui nihil vetat benefacere, humanus, benignus, stabilis, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens, et qui capiat omnes spiritus, intelligibilis, mundus, in quo videlicet Spiritu sancto, juxta Apostolum: *Divisiones gratiarum sunt, idem autem Spiritus (I Cor. xii, 4).* Et: *unicuique datur manifestatio Spiritus ad utilitatem; alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ; alii sermo scientiæ secundum eundem Spiritum; alteri fides in eodem Spiritu, alii gratia sanitarum in uno Spiritu; alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum. Hæc autem omnia operatur unus, atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult (ibid., 7-11).*

Ecce apparet manifeste unum corpus Ecclesiæ uno Spiritu sancto vivificari, qui et unicus est in se, et multiplex in multifaria donorum suorum distributione. Verum hoc corpus Ecclesiæ Spiritu sancto vivificatum, et [per] diversa membra diversis temporibus et ætatibus discretum et distinctum, a primo Abel justo incæpit, et in novissimo electo consummabitur, semper unum una fide, sed multiformiter distinctum multiplici vivendi varietate.

CAPITULUM III.

De diverso sacrificiorum ritu, quo placabatur idem et unus Deus ab Abel usque ad Christum.

Siquidem Abel, cum esset pastor ovium, fide obtulit Deo de primogenitis gregis sui et adipibus eorum. Et hoc fecit primus in fide, nullo divino mandato specialiter jussus, nec lege adhuc scripta doctus, sed sola lege naturæ instructus, quæ Creatorem a creatura honorandum suadebat; ad quem et ad cujus munera respexit Deus, quamvis nullus ritus sacrificandi adhuc dispositus ibidem legatur, ut [hoc] vel hoc modo offerendum fuerit. Bene etiam prius ad ipsum, et postea ad ejus munera respexisse dicitur, quia non propter munera, sed propter justitiam, tam ipsum, quam munera ejus Deo placuisse creduntur. Fide Noe, responso accepto de his quæ adhuc non videbantur, metuens, aptavit arcam in salutem domus suæ, et egressus de arca, primus ædificavit altare Domino, et tollens de cunctis pecoribus, et volucribus mundis, obtu-

voculis quas adjecimus, hoc semel lectorem munuisse sufficet, eas a cæteris certa quadam ratione distinguere, quod uncis inclusæ sint.

lit holocaustum super altare, Ibi vero non nominatur altare: his de volucris mundis, ibi de primogeniis gregis oblatio facta legitur, sed necdum hic quoque ordo sacrificandi dispositus erat. Fide Abraham obtulit sacrificium Domino, nulla lege adhuc scripta doctus, sed speciali divina visione monitus: ita enim Dominus ad illum dicit, tunc primum sacrificiorum ordinem docens, non scripto, sed tantum vivæ vocis mandato; ut videatur illi soli tunc temporis hoc esse faciendum, non autem scripti præcepto posteris relinquendum: *Sume, inquit, mihi vaccam triennem, et capram trinam, et arietem annorum trium, turturem quoque et columbam. Qui tollens universa hæc, divisit ea per medium, et utrasque partes contra se altrinsecus posuit, aves autem non divisit; descenderuntque volucres super cadavera, et abiebat eas Abraham (Genes. xv, 9-11).* Fide obtulit Abraham Isaac unicum filium Domino præcipienti, et eum tentanti; qui etiam credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam, et in signaculum fidei accepit primus legem circumcisionis. Fide Jacob pergens in Aran, post visionem qua vidit Dominum in iuxta scælæ, evigilans de somno mane erexit lapidem, quem supposuerat capiti suo in titulum, fundens oleum desuper, nulla lege doctus, sed sola fidei devotione hoc faciens. Idem moriens singulos filiorum Joseph benedixit in fide.

An non putandi sunt isti et quamplures alii testimonio fidei probati, fuisse de unitate Ecclesiæ, qui, licet una fide, tamen diversis modis vivendi, et diverso sacrificiorum ritu unum Deum coluerunt? Ab Adam equidem usque ad Noe quam multi fideles fuere, qui hic non numerantur, qui naturalem legem secuti sunt, et Deum omnium creatorem cognoscentes coluerunt, et proxime ea quæ sibi fieri nollent, nulli proximorum ad offensionem contulerunt? A Noe vero usque ad Abraham quamplures inventi sunt fideles, qui sequentes legem naturæ, non creaturæ, sed soli Deo creatori variis modis servierunt, et ab omni læsione proximi quantum potuerunt cessantes, ea quæ sibi vellent, proximis humane impenderunt. Porro ab Abraham usque ad Moysen nequaquam pauci reperti sunt, qui similiter naturalem legem sequentes, necnon et interdum a Domino legem obedientiæ suscipientes, in unitate Ecclesiæ computantur et sunt: qui non libidini, sed procreandorum filiorum posteritati studentes, aliquando etiam ancillas a propriis uxoribus spe filiorum traditas sibi supposuerunt; quibus usi sunt ita obtemperanter sicut et propriis uxoribus, non intemperanter. Qui etiam certissima fide crediderunt quod in semine eorum, qui est Christus, benedicerentur omnes tribus terræ. Quorum etiam temporibus nuntiatus est ritus circumcisionis, quam ipsi ex mandato Domini susceperunt in signaculum fidei. Deinde a Moyse usque ad David circumcisione jam usitata, populus Dei electus a societate alie-

A nigenarum segregatus, ducente Moyse fidelissimo principe, in unam Ecclesiam colligitur: lex scripta digito Dei instauratur, novus ritus, novæ sacrificiorum regulæ instituuntur; lex holocausti, lex sacrificii, lex hostiæ pro voto multiplici varietate informatur. Novus ordo vivendi, nova mandata, novæ præceptiones, novæ prohibitiones illi Ecclesiæ scribuntur, et ita scriptæ legis varietate ab incircumcisis et omnibus aliis gentibus populus Dei sequestratur; electis iudicibus gubernatur et regitur. Quo in tempore nominatissimus Job gentilis inventus fuisse putatur virtute patientiæ præcipuus, fide futuræ resurrectionis apertissimus, in sustinenda probrosa propriæ uxoris tentatione fortissimus, in onerosa amicorum consolatione prudentissimus, in omnium tentationum mole gravissima fide fortissimus; ab ipso Deo, quod non fuerit ei similis in terra, vero testimonio probatus. Qui etiam consurgens diluculo sanctificabat filios suos, et offerebat holocausta per singulos (6), nescio quo ritu suo tunc temporis non ingrato Deo, quem vel ipsimet sibi tunc adinvenerat, vel quem religio illius gentis ad prædicandum Deum sibi tunc elegerat, sive etiam quem Deus forte illo in tempore illi gentili populo per aliquem constituerat, quanquam certa scriptura nobis hoc non referat.

CAPITULUM IV.

Quod antiqui patres, licet singulos Christianæ fidei articulos ad plenum non noverint, tamen in fide futuri salvati creduntur.

Postmodum a David usque ad Christum cessantibus jam ducibus in eadem Ecclesia eliguntur et unguuntur reges, scribæ et Pharisei nominantur: templum gloriosissimum, ubi arca testamenti collocanda sit, construitur: prophetæ, viri reverendissimi, exsurgunt, prophetias varias dicunt et scribunt, prospera sive adversa futura illi populo prophetizant. Legi jamdudum scriptæ novæ traditiones, novæ cæremoniæ et observationes adduntur: psaltes in psalterio psallentes, in tympano et choro et organo et omni genere musicorum ordinantur. Nazaræi secundum tempora suscitantur; multa honesta ad decorem domus Dei devotissime disponuntur; et ita apud antiquos patres multisque modis una fide uni Deo fideliter serviebatur. Omnes quippe in fide futuri servierunt, et in fide futuri salvati sunt. Et licet plerique illorum non tantam notitiam fidei haberent, ut per singulos articulos fidei omnia sacramenta Christi et Ecclesiæ ad plenum cognoscerent, et mysterium incarnationis, nativitatis, passionis, resurrectionis, ascensionis, revelata facie, viderent, tamen firmissime credendum est eos tanquam a longe aspicientes, et Christum venturum salutantes, et gratiam optatæ repromissionis expectantes, esse de unitate Ecclesiæ catholicæ, et pertinere ad civitatem sanctam novam Jerusalem descendentem de cælo, a Deo

(6) *Per singulos.* Magis placeret propter singulos, et mox ad placandum Deum ubi legitur ad prædicandum Deum.

parata: n tanquam sponsam ornata viro suo (Apoc. xxi, 2). Quod enim scriptum est de quampluribus illorum : Hic cepit invocare nomen Domini (Gen. iv, 26); et : Hic invocavit nomen Dei sui (Gen. xiiii, 4); et : Hic edificavit altare Domino (Gen. xii, 7); et : Invocavit nomen Dei sui (Gen. xxi, 25); quomodo putamus hoc intelligendum esse? Non quia invocavit nomen Domini, credens nomen Domini Filium esse Dei venturum in carne? Quod etiam competenter insinuat propheta loquens de incarnatione Filii Dei, quod est Verbum Patris, quod est nomen Domini : Ecce nomen Domini venit de longinquo, et claritas ejus replet orbem terrarum (Isa. xxx, 29). Sicut enim aiquis per nomen proprium alicui cui prius ignotus erat, innotescit, ita nimirum Deus Pater per nomen proprium, per unicum Filium, per Verbum suum mundo manifestus innotuit.

CAPITULUM V.

Quod duæ transpositiones famosæ religionis factæ sunt, legis videlicet et Evangelii, cum attestazione terræmotus propter ipsarum rerum magnitudinem.

Notandum est autem quod duæ transpositiones factæ sunt famosæ vitæ, et famosæ religionis, quæ etiam duo Testamenta vocantur, et utraque cum attestazione terræmotus propter ipsarum rerum magnitudinem. Hæc quidem facta est ab idolis ad legem, ubi tonitrua et fulgura, et nubes densissima, et clangor buccinæ et terribilis strepitus. Hæc autem a lege ad Evangelium, ubi terræmotus factus est magnus, sol obscuratus, petræ scissæ, monumenta aperta, claustra inferni contracta sunt. Tertius vero terræmotus futurus prædicatur, quando, istis finitis et consummatis, ad ea transitus erit, quæ neque amplius movebuntur, neque concutientur. In istis duabus transpositionibus, sive mutationibus divina Sapientia tanta varietate paulatim usa est, ut primo idola recidens hostias permiserit; secundo hostias auferens circumcisionem non prohibuerit; deinde circumcisionem subtrahens salutare baptismum cum evangelica institutione et doctrina persuaserit: et ita de gentibus Judæos, de Judæis autem Christianos fecit, et paulatim subtrahendo, et transponendo, et dispensando, quasi furtim ab idolorum cultura ad legem, a lege autem, quæ quidem ad perfectum non duxit, ad perfectionem Evangelii pædagogice et medicinaliter deduxit, et tandem subtracta omni dispensatione, omnem perfectionem Christianæ legis edocuit.

CAPITULUM VI.

Quoq; Vetus Testamentum Deum Patrem quidem manifeste, Deum autem Filium obscure prædicavit. Novum autem Testamentum Deum Filium manifestavit, sed Spiritus sancti Deitatem primo subinnuit, et paulatim sufficienter edocuit.

Quid enim? Vetus Testamentum prædicavit manifeste Deum Patrem, Filium autem non adeo manifeste, sed obscure. Novum Testamentum manifestavit Deum Filium, sed submonstravit et subinnuit Deitatem Spiritus sancti. Prædicatur postea

A Spiritus sanctus, apertiore nobis tribuens suæ Deitatis manifestationem: non enim conveniens erat, nondum confessa Patris Deitate Filium manifeste prædicari, neque Filii adhuc non suscepta Deitate, Spiritus sancti Deitatem nobis prædicari, et quemadmodum cibo gravari super virtutem, et supra modum onerari mentes humanas, terrena inhabitatione obtusas, et mole peccatorum depressas. Neque etiam facilis erat transpositio eorum, quæ longa consuetudine, et prolixo tempore in venerationem devenerant; ideoque tanquam ab infirmis evangelica et salubris pharmacia paulatim suscepta est, arte divina benignioribus medicinaliter commista. Attamen ipse quoque Spiritus sanctus ubique in Evangelio Filio comparatur: Filius generatur, Spiritus sanctus præcurrens in concipiendo Virginem obumbrat: Filius baptizatur, Spiritus sanctus in specie columbæ cum attestazione Patris adest: Filius tentatur, Spiritus sanctus ducit et reducit: Filius virtutes facit, Spiritus sanctus ubique consequitur, et credentibus se ingerit: Filius in cælum ascendit, Spiritus sanctus ad docendam et supplendam omnem veritatem succedit.

Ita quippe fides sanctæ Trinitatis secundum virtutem credentium paulatim mensurata, et quasi particulariter distributa, et in integrum crescens, tandem perfecta est. Proinde ab adventu Christi usque ad diem iudicii, quæ sexta ætas distinguitur, et in qua una eademque Ecclesia, præsentem jam Filio Dei, innovatur, nequaquam unus aut uniformis, sed multi et multiformes status inveniuntur. Fuit nempe una facies Christianæ religionis in primitiva Ecclesia, quando Jesus regressus a Jordane, et ductus a Spiritu in desertum, et post tentationem relictus a tentatore, pertransiens Judæam et Galileam duodecim apostolos elegit, quos speciali doctrina Christianæ fidei instituit, quos ut essent pauperes spiritu, et cætera quæ in sermone in monte ad eos habito scripta sunt, edocuit, quos, ut sæculum hoc nequam calcarent, instruxit, quos salubribus et innumeris evangelicæ doctrinæ præceptis informavit. Sed post Christi passionem, resurrectionem et ascensionem, et post datum Spiritum sanctum multi videntes signa et prodigia quæ fiebant per manus apostolorum, collegerunt se in eorum societatem, et factum est, sicut Lucas scribit: *Multitudinis credentium cor unum et anima una, nec quisquam dicebat aliquid esse suum, sed erant illis omnia communia: nec quisquam egens erat inter illos. Dividebatur autem singulis prout unicuique opus erat (Act. iv, 32-35), cæterorum vero nemo audebat conjungere se illis, sed magnificabat eos populus (Act. v, 13).* Et collecta est nova fidei Ecclesia per gratiam sancti Spiritus, renovata primum ex Judæis, deinde ex gentibus, deposito paulatim ritu tam Judæorum, quam gentium, servatis tamen quibusdam differentiis naturalibus et legalibus, quæ tam ex lege naturæ, quam ex lege scripta abstracta et excepta, Christianæ fidei,

nec erant, nec sunt contraria, sed omnibus devote et fideliter servantibus constat esse salubria.

Cœpit etiam jam tunc manifeste prædicari integra fides sanctæ Trinitatis, cum testimonio Veteris et Novi Testamenti, quæ prius quasi sub umbra et quasi gradatim insinuata, revelabatur. Surgunt sacramenta nova, ritus novi, mandata nova, institutiones novæ. Scribuntur epistolæ apostolicæ et canonicæ. Lex Christiana doctrinis et scriptis instauratur, fides quæ vocatur catholica, in universo mundo annuntiatur; et sancta Ecclesia pertransiens per diversos status sibi invicem paulatim succedentes, usque in hodiernum diem, sicut juvenis aquila renovatur et semper renovabitur, salvo semper sanctæ Trinitatis fidei fundamento, præter quod nemo aliud deinceps ponere potest, quamvis in superædificatione diversa plerumque diversarum religionum structura crescat in templum sanctum Domino.

CAPITULUM VII.

De septem sigillis significantibus septem status Ecclesiæ. Et quod in primo statu exeunte albo equo miraculorum et prodigiorum novitate primitiva Ecclesia crescebat.

Nimirum septem sigilla, quæ vidit Joannes, sicut ipse in sua narrat Apocalypsi (vi, 2), septem sunt status Ecclesiæ sibi succedentes ab adventu Christi usquedum in novissimo omnia consummabuntur, et Deus erit omnia in omnibus: siquidem *Cum aperuisset Agnus unum de septem sigillis, ecce equus albus, et qui sedebat super eum, habebat arcum et data est ei corona, et exivit vincens ut vinceret (ibid.).* Equus albus primus est status Ecclesiæ, candore miraculorum nitidus et pulcherrimus, quem omnes in illa novitate mirabantur et magnificabant. Qui autem sedebat super eum habens arcum, Christus est gubernans Ecclesiam, in arcu apostolicæ doctrinæ superbos humilians et prosternens. *Et data est ei corona (Apoc. vi, 2), quoniam abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum (Luc. xix, 12). Et exivit vincens, ut vinceret (Apoc. vi, 2).* Sicut et ipse dicit ad suos: *Confidite, ego vici mundum (Joan. xvi, 33).* Ecce in isto primo statu nascentis Ecclesiæ magis ac magis augebatur credentium in Domino multitudo virorum ac mulierum; et quotidie clarescebat Ecclesia Dei virtute miraculorum et numero credentium (Act. v, 14).

CAPITULUM VIII.

Quod in secundo statu Ecclesiæ exeunte rufo equo gravissima sanctorum persecutio incanduerit.

Et cum aperuisset sigillum secundum, exivit alius equus rufus, et qui sedebat super eum, datum est ei ut sumeret pacem de terra, et ut invicem se interficiant homines; et datus est ei gladius magnus (Apoc. vi, 3). Ecce secundus Ecclesiæ status manifeste revelatus illi discipulo quem diligebat Jesus. Nam quod exivit rufus equus, quid aliud est nisi cruor martyrum, qui effusus est in testimonium Christi, quando sublata est pax de terra, et datus est gla-

dius magnus persecutionis in Ecclesia? Iste utique status persecutionis a Stephano glorioso protomartyre quem Judæi lapidaverunt, initium sumpsit; post cujus triumphum tanta persecutio incanduit, ut jam non in uno loco Jerusalem Ecclesia remanere posset, sed dispersi in omnem terram apostoli fidem Christi evangelizarent, et evangelizando vitam martyrio consummarent. Unde Petrus et Paulus Romam, Jacobus Jerosolymam, Andreas Achaiam, Bartholomæus Indiam, Matthæus Æthiopicam, et alii apostoli singuli singulas provincias gloriosissimo martyrio decoraverunt. Post quos quam plurimi fideles alii ludibria et verbera experti, insuper et vincula et carceres, gravissima et exquisitissima tormentorum genera passi, titulum Christianæ professionis in cœlum feliciter evexerunt, et nobis memoriam sui in benedictione reliquerunt. Scribuntur leges adversus Christianum nomen, ut quicumque hujus religionis cultor inventus fuisset, traheretur ad supplicia, et sine audientia damnaretur. Sed Ecclesia Dei in persecutione, sicut palma in victoria, florebat, et sicut cedrus Libani quanto magis patiebatur, tanto magis multiplicabatur.

Videns autem draco serpens ille antiquus, qui tantam sævitiam adversus Ecclesiam Dei excitaverat, quod mulierem amictam sole, et lunam habentem sub pedibus, et in capite coronam stellarum duodecim, omnino absorbere non posset flumen quod ex ore suo miserat, tractus est in mulierem, et iterum statuit facere prælium cum reliquis de semine ejus, qui custodiunt mandata ejus, et testimonium habent Jesu. Cessante igitur manifesta persecutione, lex contra Christianos data relaxatur, alia lex ad pacem Ecclesiæ promulgatur, reges ad baptismum currunt, diversarum provinciarum principes fidem Christi suscipiunt, totus mundus nomen Christianum quod prius insequabatur, jam nunc humiliter veneratur, et crux Christi quæ prius erat in scandalo et derisione, nunc erigitur in honorem et venerationem. Tempa ubique magnifice construuntur, episcopi, presbyteri, diaconi et cæterorum ordinum clerici prius abjecti, ab exsilio evocantur, et ubique doctores fidei postulantur, et sacratissimus ordo episcoporum et clericorum ad prædicandum Evangelium Dei ubique terrarum missus diffunditur.

CAPITULUM IX.

Quod in tertio statu Ecclesiæ, exeunte nigro equo, maxima hæreticorum pericula Ecclesiam supra modum turbaverint.

Et cum aperuisset sigillum tertium, ecce equus niger, et qui sedebat super eum, habebat stateram in manu sua (Apoc. vi, 5). Ecce tertius Ecclesiæ status, in quo niger equus emersit. Niger equus atra hæreticorum doctrina est, quos prædictus draco magnus suscitavit adversus Ecclesiam Dei, ut quam non poterat prius absorbere fuso marty-

rum sanguine, illam modo disturbaret pravissimo hæreticorum dogmate.

Surgunt igitur hæretici, characterem bestię portantes influxum in cordibus suis, et dum in manu sua dolosam stateram trutinantes habent, æquitatem de fide disputando proponunt, sed minus cautos levissimo unius vel minimi verbi pondere fallunt, et in partem sui erroris pertrahunt: inter quos sunt Arius, presbyter ille nominatissimus, et infestissimus Ecclesię Dei hæresiarcha, et ejus sequaces, qui de consubstantialitatis nomine disputantes, et ob hoc ab Ecclesia se dividentes, diversas in Trinitate substantias numerantes, mentiendo affirmaverunt, putantes impie ibi diversas esse substantias, ubi pie diversas credimus personas. Fuit et Sabellius, qui quoniam recte credidit unam in Trinitate substantiam, putavit quoque ibi esse credendum unam trium, Patris scilicet, et Filii, et Spiritus sancti personam. Fuit et Nestorius episcopus, qui arbitratus est non posse esse naturam duplicem, quin persona fuerit duplex: atque ideo cum in Christo naturam duplicem recte confiteretur, non recte duplicem credidit esse personam, alterum Dei, alterum hominis Filium stulte prædicans. Fuit et Eutyches abbas archimandrites, qui non putavit naturam duplicem esse posse sine duplicatione personę: et cum non constiteretur duplicem in Christo esse personam, arbitratus est consequens esse ut una videatur esse natura. Itaque Nestorius recte duas in Christo credens esse naturas, divinam scilicet et humanam, sacrilego ore confessus est duas esse ibi personas. Eutyches vero rectissime credens unam in Christo esse personam, fallaciter credidit unam quoque ibi esse naturam. Qui altrinssecus sibi oppositi fallebantur et fallebant. Fuit Macedonius episcopus, Spiritum sanctum creaturam et non Deum esse infideliter asserens. Fuit Donatus, Filium Patre, Spiritum sanctum utroque minorem superba contentione docens. Fuit et Photinus episcopus, Christo a Maria per coitum principium nimis impudice ascribens. Fuit Manes de Perside, unde Manichęi, duo principia contumaciter docens, Unigenitum Dei æternum perversa doctrina negans.

Fuerunt et alii quamplures hæretici, qui singulis suis temporibus falsa dogmatizantes, et tanquam inimici homines pestiferam zizaniam seminantes inter triticum apostolicę doctrinę, columbam Dei simplicem in fide, sanctam et immaculatam in opere crudeliter deplumaverunt et laniaverunt: contra quos celebrata multa concilia congruis in locis et temporibus, et damnata est hæretica pravitas, et expurgatum est fermentum malitię et nequitię, et solidata est mater Ecclesia in azymis sinceritatis et veritatis. Nam in Nicęno concilio, et Antiocheno, et Ephesino, et Chalcedonensi et Constantinopolitano, et in aliis quampluribus sanctorum Patrum synodalibus conventibus per diversas provincias habitis adeo deleta, et contrita,

et sopita, et penitus exinanita sunt serpentina venena hæreticorum, ut jam amplius in nullo Ecclesię catholicę angulo repullulare seu ebullire audeant. Ipsa vero fides orthodoxa post tot impulsionem adeo est roborata, et fundata, et solidata, ut jam amplius, Domino favente, semper inconversa, semper inconcussa jure permanere debeat, tota integra, ut nihil sit addendum; et tota inviolata, ut nihil sit auferendum. Unde etiam a sanctis Patribus convenienter inhibuitur est ut de cætero nemo disputet publice de fide, tanquam de eo quod jam est definitum et nulli debet esse ambiguum; siquidem extremę dementię est in medio et perspicuo die commentitium lumen inquirere. Quisquis enim post veritatem repertam aliquid ulterius discit, mendacium quęrit, et seipsum non immerito involvit.

Radicata itaque fide catholica ad informandam Ecclesię disciplinam accesserunt diversę regulę, quas quia sancti Patres sanxerunt, digne canones appellatę sunt, in quibus reperitur quid sint præceptiones, prohibitiones, dispensationes, rigor, necessitas, indulgentia, remissio, terror, admonitio, et cætera per quę omnia ita in hoc statu Ecclesia crevit mirabili contra hæreticos sapientia, sicut in priori statu in persecutione martyrum victoriosa crevit patientia. Sed ecce *leo rugiens* non cessat, non dormit, sed adhuc *circuit quęrens quem devoret* (I Petr. v, 8).

CAPITULUM X.

Quod in quarto statu Ecclesię, exeunte pallido equo, in falsis fratribus Ecclesia Dei supra vires laboraverit, in quo etiam statu multę ac varię religiones creverunt.

Et cum aperuisset sigillum quartum, ecce equus pallidus, et qui sedebat super eum, nomen illi mors, et infernus sequebatur eum (Apoc. vi, 7). Iste nimirum quartus est Ecclesię status, in quo gravissimum et mortiferum periculum est in falsis fratribus. Nam sicut pallidus color ex albo simul et nigro miscetur, nec prorsus album ostendit, sed utrumque falso habet; ita nimirum falsi christiani, seu falsi fratres, quorum innumerabilis jam multitudo est, Christum ore publico confitentur, factis autem negant; ecclesiam frequentant, ecclesiastica sacramenta suscipiunt, prælatis debitam reverentiam exhibent, juxta Apostolum honore se invincem præveniunt, ecclesias ædificant, et eas simul et altaria ad decorem domus Dei decenter exornant, solemnitates et festa sanctorum quasi summa devotione celebrant, longa missarum officia et ordinatas cleri processiones plurimum commendant, jejunia quoque et cibariorum discretionem interdum sibi imponunt, pauperibus eleemosynas propriis manibus porrigunt, sanctos et vere religiosos viros, si forte sibi occurrant, elato intus corde et inclinato foris capite salutant, et eos plerumque hospitio receptos humane tractant, et eorum orationibus se commendant. Quidam etiam gloriosum

Domini sepulcrum in Jerosolymis, seu limina apostolorum, seu alia loca sanctorum visitant; in omnibus causis, tam alienis quam propriis; Deum sibi auctorem testantur, universa quæ vel dicunt vel faciunt, in nomine Domini se vel dicere vel facere dicunt; et ut breviter colligam, decenti habitu, decenti sermone, decenti visu, decenti incessu, decenti toto corporis motu, religiosam et honestam et disciplinatum personam gerunt, et foris ostendunt; et in istis et cum istis quasi pacificus est status Ecclesiæ, nec gladio persecutorum manifeste impugnatur, nec dolosa importunitate hæreticorum fatigatur. Verum in falsis christianis, seu in falsis fratribus, qui nomen et habitum Christianæ religionis induerunt, adeo laborat Ecclesia, ut huic qui sedebat super equum pallidum, recte nomen esset mors, quæ nulli mortalium parcit, quæ etiam congrue infernus, qui nunquam dicit: Sufficit. Quid enim est in falsis fratribus, nisi mors interfectorix animarum, pallida in hypocrisi et simulatione, quam sequitur infernus apertis faucibus ad devorandum paratissimus? De quibus Dominus dicit in Evangelio sub nomine scribarum et Pharisæorum: *Væ vobis, scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui clauditis regnum cælorum ante homines. Vos non intratis, nec introeuntes sinitis intrare. Væ vobis, scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui comeditis domos viduarum, oratione longa orantes: propter hoc amplius accipitis iudicium (Matth. xxiii, 13, 14). Væ vobis, scribæ et Pharisæi, qui decimatis mentham et anethum et cyminum, et relinquitis quæ graviora sunt legis, iudicium et misericordiam et fidem (ibid., 23). Væ vobis, scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui mundatis quod deforis est calicis et paropsidis, intus autem pleni estis rapina et immunditia. Pharisæe cæce, munda prius quod intus est calicis et paropsidis, ut fiat id quod deforis est, mundum. Væ vobis, scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui similes estis sepulcris dealbatis, quæ a foris parent hominibus speciosa, intus vero plena sunt ossibus mortuorum et spurcitiis; sic et vos a foris quidem paretis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocrisi et iniquitate. Væ vobis, scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui ædificatis sepulcra prophetarum; et ornatis monumenta iustorum, et dicitis: Si fuissetis in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine prophetarum. Itaque testimonio estis vobismetipsis, quia filii estis eorum qui prophetas occiderunt. Et vos implete mensuram patrum vestrorum: serpentes, gemina viperarum, quomodo fugietis a iudicio gehennæ (Matth. xxiii, 25, 33). Ecce, fratres charissimi, terribiles comminationes super hypocritas audivimus: mortem pallidam animarum, et infernum sequentem et hiantem timeamus, hypocrisim detestabilem fugiamus: quod intus est, sincera confessione mundemus et purificemus, et crebra lacrymarum effusione abstergamus; foris autem*

A ab ecclesiasticæ disciplinæ norma, unusquisque in ordine suo quo vocatus est, nullatenus discrepemus, si vel facere vel pati scandalum nolumus.

Invectio in hypocritam.

Væ tibi, miser hypocrita, omnium miserorum miserrime, simulator boni, amator mali, inimice Dei, hostis tui, seductor tui, deceptor tui, fraudator tui, adulator tui, derisor tui, delusor tui, calumniator tui, damnator tui, traditor tui, iudex tui, homicida tui, ostensor veri, factor falsi, fur proprii thesauri, persecutor propriæ conscientiæ, vulpes iniqua, vermis inquiete, anguis tortuose, cancer mordax, paries dealbate, cæterorum fatuorum fatuosissime, martyr diaboli, inter vivos sine vita ambulans, jam mortue ac sepulte, omnium hominum perditissime, serve nequam, intus ligate, intus incatenate, intus perforate, intus incarcerate, intus absconse, intus putridissime, intus fatidissime, turpissime, infelicissime, scelestissime, nequissime, damnate, dolose, inflate, vacue, ventose, pallide, excæcate, tenebrose, timide, suspiciose, turgide, dæmonibus plene, magicis artibus foris et intus imbutæ, desperatæ, paries inclinatæ, maceria depulsa, non habens fundamentum, ad ruinam proxima, lutose, cænose, sordide, spurcissime, confuse, odiose, insidiose, sacri olei venditor, lampas exstincta, fallacissime, ab omni bono exclusæ et alienatæ, in infernum jam detruse, mendacissime et totius veritatis expers, et per omnia Deo et angelis et hominibus detestabilis! Væ tibi, miser hypocrita! pallidum equum ascendisti, nomen tibi mors, infernus te sequitur, ad devorandum certissimus. Væ tibi, miser hypocrita! utinam corde convertaris, et has calcator falsitatis et amator veritatis, ut ea quæ hactenus fecisti in simulatione, jam amplius facias in veritate, et non mutes bonorum operum qualitatem, sed iniquam perversæ simulationis intentionem: et ita ex operibus tuis jam bonis audeas expectare vel sperare meritum, unde prius tanquam simulator dignum expectare debueras supplicium! Intentio enim bona, sive mala operi nomen imponit, et sive meritum, sive supplicium justæ retributionis requirit.

In hoc statu Ecclesiæ apparuerunt viri religiosi, D amatores veritatis, instauratores religionis, Augustinus Hipponensis Ecclesiæ episcopus, provinciæ Numidiæ legatus in Africa, qui, collectis non falsis fratribus, vita apostolica prælegit vivere: quibus etiam Regulam vivendi in communi præscripsit, quæ postea per universum orbem catholicæ Ecclesiæ promulgata et approbata, quamplurimos ad imitationem apostolorum et in formam tanti viri in sanctam communis vitæ societatem invitavit atque collegit, et usque hodie colligit. Cujus vestigia sequens quidam religiosissimus N. (7) de sancto Rufo in Burgundia tempore Urbani papæ surrexit, qui collectis in eadem cano-

(7) Religiosissimus N. Arberium indicat, de quo vide tom. IV *Galliæ Christ.* pag. 802.

nica professione fratribus, totam illam provinciam A primo illuminavit, et paulatim eandem religionem in diversas regiones disseminavit. Surrexit in eadem professione, et in apostolicæ vitæ imitatione quidam presbyter religiosus, nomine Norbertus, tempore papæ Gelasii, qui propter suam religionem, et multas enormitates et schismata quæ tunc siebant in Occidentali Ecclesia, a Romano pontifice Gelasio litteras et auctoritatem prædicandi accepit. Iste, suis temporibus in religione clarissimus et famosissimus, diversas provincias prædicando peragravit, novam parvam turbam religiosorum collegit, multas congregationes instituit, et eas ad perfectionem apostolicæ vitæ verbo et exemplo informavit. Qui etiam tantam gratiam habuit coram Deo et hominibus, ut vere beatos se dicerent, qui illi adhærere B possent. Postea in Magdeburgensi Ecclesia archiepiscopus factus est, cujus corpus sanctum et venerabile requiescit in ecclesia Beatæ Mariæ in sua metropoli, ubi ipse fratres suæ religionis ordinaverat. Igitur religio per eum renovata maxima cœpit habere incrementa, et ubique terrarum diffusa est, adeo ut nulla fere provincia sit in partibus Occidentis, ubi ejusdem religionis congregationes non inveniantur: Francia, Germania, Burgundia, Aquitania, citerior Hispania, Britannia minor, Anglia, Dacia, Saxonia, Leutitia, Polonia, Moravia, Bawaria, Suevia, Pannonia, quæ et Hungria, Longobardia, Liguria, Etruria, quæ est Thuscia. Omnes, inquam, hæ provincie habent congregationes præfatæ religionis, quorum etiam exemplis et orationibus confidenter incessanter adjuvari. Extendit etiam palmites hæc eadem sancta societas in partes Orientis: nam in Bethlehem una, et in loco quem vocant S. Habacuc, alia congregatio est.

Surrexit quoque in monastico ordine beatus Benedictus post multos Patres monachorum in Ægypto commorantium, vir Deo dignus, Spiritu sancto plenus: de eremo Nursiæ, ubi latuerat, abstractus, et in Campania, in monte Cassino, monachorum abbas factus est. Iste, in religione ferventissimus, Regulam suis, dictante Spiritu sancto, præscripsit, et ordinem monasticum jam tunc vacillantem renovavit et firmavit. Qui etiam, tum per se, tum per Regulam suam, post se multa monachorum monasteria in diversis regionibus instauravit. Surrexit etiam modernis temporibus in Thuscia, in loco qui vocatur Gamaldiela, vir religiosus nomine Joannes (8), sub monasticæ professionis titulo, novo fervore novum habitum cum fratribus suis monachis induens, et multos discipulos suæ formæ sequaces habens. Nec diu est, quod in alio loco qui vocatur Vallis-Umbrosa, juxta Perusinos montes, surrexit congregatio nova monachorum valde religiosa, a cæteris qui vocantur monachi novo ordine et novo habitu differentes, et multos habent suæ formæ sequaces.

(8) *Nomine Joannes.* De Romualdo loquitur, hoc nomine notissimo.

Proinde in Burgundia, in loco qui vocatur Cistercium, fere nostris temporibus surrexit alia nova congregatio monachorum, ab omnibus qui dicuntur et sunt monachi, ordine et habitu differens. Et quoniam virtute patientiæ, et abjectione habitus, et regulæ diligenti observatione, et sanctæ paupertatis amore, et ardentissima religione alios præeminere videntur et excellunt, innumeros suæ religionis et formæ imitatores habent: inter quos nostris temporibus apparuit quidam abbas, in loco qui dicitur Claravallis, nomine Bernardus, vir religiosissimus, virtute miraculorum insignis, ab Occidente usque in Orientem pro sui sanctitate famosissimus; quem venerabilis papa Eugenius, quondam sui monasterii monachus, in conciliis multorum episcoporum condigna reverentia plerumque honoravit.

Item paulo ante hæc tempora cœpit quædam nova religionis institutio in Jerusalem civitate Dei. Nempe congregati sunt ibi laici, viri religiosi, et vocant se milites de Templo, qui, relictis proprietatibus, qui vita vivunt (9), sub obedientia unius magistri militant, superfluitatem et pretiositatem vestium sibi absciderunt, parati ad defendendum gloriosum Domini sepulcrum contra incursus Saracenorum; domi pacifici, foris bellicosi strenui; domi obedientes in disciplina regulari, foris obtemperantes disciplinæ militari; domi sancto silentio instructi, foris ad bellicos strepitus et impetus imperterriti; et ut breviter compleam, ad universa quæ jubentur facere, intus ac foris in simplici obedientia consummati. Horum vitam et propositum primo confirmavit papa Urbanus consilio multorum episcoporum, quos ad hoc ipsum convocaverat ad concilium, statuens ut quicumque in hanc societatem propter spem vitæ æternæ se colligerent, et in ea fideliter perseverarent, remissionem omnium haberent peccatorum, affirmans eos non esse inferioris meriti, quam vel monachos, vel communis vitæ canonicos.

Item in Orientali Ecclesia, apud Græcos et Armenos et Syros, diversa sunt genera religiosorum, qui in una quidem fide catholica concordant, ac tamen in moribus, in ordine, in habitu, in victu, in officio psallendi non parum ab invicem discrepant. Ego cum essem in urbe regia Constantinopoli apocriarius Lotharii Magni, et Christianissimi Romani imperatoris, ad Kalojoannem ejusdem regis civitatis imperatorem, et essem avidus explorator et diligens inquisitor diversarum religionum, vidi ibi multos ordines Christianæ religionis. In monasterio quod dicitur Pantocratoros, id est, *Omnipotentis*, vidi septingentos ferme monachos sub regula beati Antonii militantes. In monasterio quod dicitur Philanthropou, *amantis hominem*, vidi non minus quingentos monachos sub regula beati Pachomii militantes. Vidi et quamplures congregationes sub regula beati Basilii Magni et doctissimi viri devote militantes.

(9) *Qui vita vivunt, An communi vita vivunt?* Mihi quidem ita videtur.

Porro hæc omnia tam divina, tam sancta, tam bona in diversis temporibus et in diversis ordinibus operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult (I Cor. xii, 11). Novit quippe Spiritus sanctus, qui totum corpus Ecclesiæ ab initio et nunc et semper regit, hominum animos torpentes, et diu usitata religione satiatos fideles aliquo novæ religionis exordio renovare, ut, cum viderint alios magis ac magis in altiore religionis arcem conscendere, novis exemplis fortius excitentur, et relicta pigritia et amore sæculi, quo tenebantur, alacriter et sine formidine, quod perfectum est apprehendant et imitentur. Nam insolita et inusitata magis solent mirari omnes, quam solita et usitata. Et fit mira Dei dispensatione, quod a generatione in generationem succrescente semper nova religione, renovatur ut aquilæ juvenus Ecclesiæ, quo et sublimius in contemplatione volare queat, et subtilius quas irreverberatis oculis radios veri solis contueri valeat. Proinde putasne fieri posse, ut in tanta turba bonorum nullum inveniatur scandalum in falsis fratribus? Utinam ita esset, utinam vere ita esset! Sed ego timeo, nequaquam securus sum. Cum enim audio Domine dicentem in Evangelio: *Nonne ego vos elegeri duodecim, et unus ex vobis diabolus est?* (Joan. vi, 71.) Cum, inquam, hoc audio, valde pertimesco; attendens si in apostolorum collegio, qui pauci erant, et quos ipse Dominus elegerat, non defuit diabolus, quomodo putandum est in tanta bonorum turba deesse falsos fratres, qui utique sunt membra diaboli. Nam et pseudoprophetæ fuere et pseudoapostoli fuere. Ne igitur miremur, si nobiscum et inter nos sunt falsi fratres; sed eos in charitate toleremus, et ut, deposita simulatione, veri fiant, orantes exspectemus. Simul in una sagena sumus; sed reducti ad littus, non simul in vasis sanctorum colligemur. Simul in uno agro crescimus, sed tempore messis non simul in uno horreo colligemur. Ipsi enim nobiscum, et nos cum ipsis, licet diversis viis, diversa intentione simul curremus, donec finiatur iste quartus status Ecclesiæ, et sancti sequantur Agnum quocumque ierit; illi vero portantes nomen pallidi et mortis, in inferno sepeliantur.

CAPITULUM XI.

Quod in quinto statu Ecclesiæ animæ sanctorum sub altare Dei clamant: Usquequo, Domine, sanctus et verus, non vindicas sanguinem nostrum de his qui habitant in terra, etc.

Et cum aperuisset sigillum quintum, vidi sub altare animas interfectorum propter verbum Dei, et propter testimonium quod habebant, et clamabant voce magna, dicentes: Usquequo, Domine, sanctus et verus, non vindicas sanguinem nostrum de his qui habitant in terra? Et date sunt illis singulæ stolæ atbæ, et dictum est illis, ut requiescerent tempus adhuc modicum, donec impleantur conversi eorum et fratres eorum qui interficiendi sunt sicut et illi (Apoc. vi, 9-11). Iste est quintus status Ecclesiæ.

A Laboravit Ecclesia in persecutione, et crevit in patientia: laboravit in hæreticorum subtili fallacia, et crevit in sapientia: laboravit in falsis fratribus et hypocritis, et crevit in tolerantia. Nunc autem animæ sanctorum, quæ sub altare, qui est Christus, fuso sanguine meruerunt jam requiescere, videntes tam infinitas laborantis Ecclesiæ miserias, magna quasi compassionis voce pro ea clamant: *Usquequo, Domine, non vindicas sanguinem nostrum, et cætera quæ ibi sequuntur, pertinentia ad quintum statum Ecclesiæ.*

CAPITULUM XII.

Quod in sexto statu Ecclesiæ, facto terræmotu magno, validissima persecutio futura est tempore Antichristi.

B *Et cum aperuisset sigillum sextum, terræmotus factus est magnus (Apoc. vi, 12). Iste sextus est Ecclesiæ status, in quo nimirum terræmotus factus est magnus, quæ est validissima persecutio, quæ futura est temporibus Antichristi. Et vere magna, quia sicut dicit Dominus: Talis erit tunc tribulatio, qualis non fuit, ex quo gentes esse cæperunt (Marc. xiii, 19). In aliis enim persecutionum temporibus, licet contra Christianum nomen multa genera tormentorum pararentur, tamen fides recta et indubitata tenebatur; hic vero et tormenta proponuntur, et fides falsa sub nomine Christi persuadetur. Dicitur enim: Ecce Christus hic, ecce Christus illic. Et erit tribulatio, qualis non fuit (Matth. xxiv, 24), non solum persecutionis quantitate, verum etiam fidei subversione, nescientibus hominibus, quid vel credere, vel tenere debeant. Sol factus est niger tanquam saccus cilicinus, quia sol justitiæ Christus, et nomen Christianum tunc erit in abiectione, et in contemptibili et obscura nigredine, et tam ipse Christus, quam Christiani erunt viles et abjecti in oculis Antichristi et suorum: sicut saccus cilicinus, qui omnium vestium est vilissimus. Luna tota facta est sicut sanguis, quia in omnibus mundi partibus persecutio sanguinis grassabitur contra Ecclesiam, quam luna modo crescens, modo decrescens, aperte significat. Et stellæ cæli ceciderunt super terram. Stellæ cæli, id est sancti qui in firmamento Ecclesiæ tanquam doctores lucere videbantur, sub illa validissima persecutione recedentes a fide in terram cadent, quia terrenis delectationibus inhærebunt, et ex ipso amore terreno ad iniquitatem ruent. Unde subditur: Sicut ficus mittit grossos suos, cum a vento magno movetur (Apoc. vi, 15). Licet ficus in Evangelio significet Synagogam, specialiter hic omnem Ecclesiam significat, de qua tunc cadent qui infructuosi fuerant et a bonis operibus vacui. Grossus enim appellantur fructus primi temporis, qui, antequam veniant ad maturitatem, vento concussi cadunt in terram; ita et illi qui necdum venerunt ad maturitatem bonorum operum, et vacui sunt, concussi sunt a vento, id est extrema persecutione; et decident in terram (Act. xxii, 7), hoc est in terrenas delectationes.*

Qui ventus bene magnus dicitur, quia, ut supra dictum est, persecutio etiam electos occupabit. *Et cælum recessit quasi liber involutus (Apoc. vi, 14).* Cælum, id est Ecclesia in qua celantur ecclesiastica sacramenta involuta et clausa, recedent ab usu Christianorum, et abscondentur a publico et solemnī ritu. *Arescentibus hominibus præ timore Antichristi, et expectatione eorum, quæ supervenient universo orbi (Luc. xxi, 26). Et quis poterit stare? (Apoc. vi, 17) et cætera quæ in illo sexto statu Ecclesiæ inveniuntur.*

CAPITULUM XIII.

Quod in septimo statu Ecclesiæ post multas tribulationes futurum est silentium magnum, et instaurabitur octava infinitæ beatitudinis: et ita Ecclesia Dei quæ est una in fide, una spe, una charitate, multiformis est diversorum statuum varietate.

Et cum aperuisset sigillum septimum, factum silentium in cælo, quasi in media hora (Apoc. vi, 1). Sigillum septimum, septimus Ecclesiæ status est, in quo futurum est silentium, quia post tribulationes Ecclesiæ, quæ in multa tristitia parturivit filios Dei, post iudicium quod erit in adventu Filii Dei, in momento, in ictu oculi, omnibus jam consummatis, silentium divinæ contemplationis erit, annus jubilæus instaurabitur, octava infinitæ beatitudinis celebrabitur; Sancta Sanctorum, sublato jam legis velo, fidelibus aperientur; Cantica canticorum ante thronum Dei et Agni infinita lætitia, cantabuntur; dies sollemnis usque ad cornu altaris, id est usque ad summam contemplationis arcem, in condensis seu in frequentationibus constituetur; omnium figurarum et sacramentorum quæ ab initio sæculi in diversis temporibus fuerunt, veritas revelabitur, et universa per ipsum et cum ipso consummabuntur. Sed quod silentium factum dicitur media hora, hoc profecto puto significari quod, licet omnes electi Deum in sua gloria contemplantur, tamen nulli creaturæ concedendum putatur, ut plenam divinæ substantiæ, sicuti est, aliqua scientia comprehendat, seu visione cognoscat. Ipse enim incomprehensibilis est, et inhabitat lucem omni rationali creaturæ, tam homini quam angelo, inaccessibilem. Recte ergo media et non integra hora dicitur, quia licet ad sufficientem beatitudinem, tamen ad inte-

gram ipsius Dei cognitionem, qua immensa divinitas comprehendatur, nulli pertingere conceditur.

Itaque nemo miretur, neque causetur Ecclesiam Dei ab invariabili Deo variis legibus et observationibus ante legem, et sub lege, et sub gratia distinctam, quia oportebat ut secundum processum temporum crescerent signa spiritualium gratiarum, quæ magis ac magis ipsam veritatem declararent, et sic cum effectu salutis incrementum acciperet de tempore in tempus cognitio veritatis: et ita primo quidem bona, deinde meliora, ad ultimum vero optima proposita sunt. Facta est autem hæc varietas (10) non propter invariabilis Dei, qui semper idem est, et cuius anni non deficient (*Psal. ci, 29*), mutabilitatem, sed propter humani generis variabilem infirmitatem, et temporalem mutationem de generatione in generationem. Nempe una est electorum Ecclesia, uni Deo obnoxia: una est fide, qua ea quæ credenda sunt, tam de præteritis quam de futuris, fideliter credit; et una est spe, qua ea quæ fidelibus speranda sunt, longanimitè sperat; et est una charitate qua Deum, et in Deo proximum diligit, et cuius latitudine ad inimicos etiam propter Deum se extendit.

Est ergo gloria filiæ Regis, quæ est Ecclesia, ab intus fidei decore, et testimonio puræ conscientiæ, sed in *fimbriis aureis circumamicta varietate (Psal. xlii, 14)*, diversarum religionum et actionum, et est currus Dei decem millibus multiplex millia lætantium. Ideoque jam deinceps nullus fidelis suspicetur in hoc esse aliquod scandalum, si Ecclesiæ cuius semper est eadem fides credendi, non semper est eadem forma vivendi. Sed jam nunc sufficiat respondisse eis qui calumniantur tot varietates in Ecclesia sancta. Quod si ipsi habeant sinistre, sed pias suscipere valuerint responsiones ad eorum quæstiones, spero nullum eis de cætero scandalum posse obvenire, unde ipsi aut aliquam speciem religionis contemnant, aut pedem suum ab aliqua societate religionis abstrahere debeant, si tamen ipsi voluerint, et Deus qui omnia ad seipsum trahit, hoc eis præstare voluerit.

Explicit liber primus.

(10) hæc varietas. Ita profecto Anselmus scripsit, non ut Acherius ediderat, hæc veritas.

INCIPIT PROEMIUM SECUNDI LIBRI

Qui dicitur *ΑΥΤΟΧΕΙΡΩΣ*, id est *liber contrapositorum*.

Putabam me satis respondisse in superioribus, eis qui causabantur in sancta Ecclesia tot varietates, tot religionum formas, tot mutationes, tot novitates, tot professionum facies; sed ut mihi videtur, quamvis eis sufficere videantur ea quæ dixi, quod exinde apparet, quia super hac quæstione plus me non infestant, tamen ad alias quæstiones se transferunt, et adhuc me sollicitare non cessant, et quod prius zelo non bono videbantur facere, hoc

jam nunc mutati in melius pio ac humili spiritu videntur inquirere: ideoque tanto libentius respondebo eis id quod mihi datum fuerit de superius, quanto illi se ostenderunt inquirere humilium. Nam *Deus qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam (1 Petr. v, 5)*, vult nos esse humiles, quatenus interrogando et respondendo non nobis tanquam superbis resistat, sed vere humilibus gratiam det et intellectum præstet. Hoc autem dicunt me sufficienter re-

spondisse ad propositam quæstionem, et dicunt quod hæc facile facere potuerim, et quod ipsi facile accedere et acquiescere potuerint post tot et tantas rationes et auctoritates: præsertim cum nil officiat in una fide diversas habere consuetudines, immoto æmper ecclesiasticorum sacramentorum ritu, et generalibus ecclesiastici ordinis institutis, quorum neutrum nulli per se licet immutare, nisi præcipitate mentis involvatur insania.

Verum quid est, inquit, quod aliqui in Ecclesia, in fide sanctæ Trinitatis et in sacramentorum ritu videntur discrepare, quemadmodum Græci a Latinis? Quod, si salva unitate fidei, et uno sacramentorum ritu, in cæteris omnibus dissimiles essent, utcumque tolerari posset, et minus scandalum seu periculum esse videretur. Verum quoniam de fide, sine qua impossibile est placere Deo, dissentire videntur, nec in uno sacramentorum ritu convenire dignoscuntur, necessarium est ut super hoc nobis respondeas, quid vel de illis sit sentendum, vel nobis tenendum.

Fatemur sane non modice nos scandalizari, quando audimus quod Græci viri sapientissimi, in onni scientia Scripturarum eruditissimi, dicuntur non credere, nec dicere, quod Spiritus sanctus procedat a Filio, sicut et a Patre procedit. Quod si ita est, non immerito maxima occasio gravissimi scandali est. Et quidem tot millia Græcorum nomina reperiuntur in catalogo sanctorum, quorum corpora, vel in pace sepulta sunt in Christo, vel qui tradiderunt corpora sua propter Deum ad supplicia, et in sanguine Agni laverunt stolas suas, et ideo meruerunt habere coronas perpetuas: in quorum etiam honorem et reverentiam non pauca ecclesiæ constructæ ac dedicatæ sunt, et quorum annuæ festivitates passim per Ecclesias solemniter celebrantur.

Ad hoc, in sancta Romana Ecclesia multi pontifices natione Græci sederunt in cathedra Beati Petri apostolorum principis, qui gubernaculo fidei rectæ, et remigio sanæ doctrinæ, Ecclesiam, quæ est navicula Petri, vice Petri bene gubernantes, in numero sanctorum bene computantur. Ipsa autem sancta Romana Ecclesia, mater omnium Ecclesiarum, hoc a Domino privilegium accepit, quod ita specialiter fundata est supra firmam petram, ut a nullo unquam vento hæreticæ pravitatis impelli potuerit. Et mirum in modum, quomodo Græci in numero sanctorum computentur, et ex ipsis Romani pontifices electi inveniantur, si in fide sanctæ Trinitatis adeo erraverunt, ut dicent et crederent Spiritum sanctum a Patre tantum, et nequaquam a Filio procedere; nisi forte quis audeat dicere,

(11) Quamquam baud improbabile sit Græca vocabula ab Anselmo ipso Latinis litteris esse de-

A quod nihil obsit fidei Christianæ, et credentium salutem, sive hoc, sive illud dicat, vel non credat; quasi ille articulus fidei, quo Spiritus sanctus creditur a Filio procedere, vel non procedere, nulli Christiano sit necessarius. Proinde quomodo, inquit, potuit esse quod aliquis, natione Græcus, pontifex Romanus, secundum Græcos Spiritum sanctum a Filio non procedere crederet, et secundum Latinos eundem Spiritum a Filio procedere in Romana Ecclesia prædicaret? Nam quod aliter crederent, et aliter prædicarent, nefas est dicere. Si autem quod credebant, id etiam prædicabant, quomodo Romana Ecclesia eos patienter audivit, quorum doctrinam de processione Spiritus sancti a Patre tantum, et non a Filio, nec tunc approbavit, nec hodie approbat?

B Hæc et hujusmodi similia sæpe in collatione proponunt, et interdum in secreto, interdum in aperto coram fratribus me tacere volentem excitant, et jam tandem importunitate ac crebris eorum precibus victus respondere cogor, et præ nimia illorum instantia, oportet me modo ibi pedem figere, ubi prius in lectione divinarum Scripturarum plano sensu solebam transire. Sed ad solvendam tam validæ quæstionis propositionem me sufficere non video; verumtamen ne omnino videar tacere, et inquirentibus nihil respondere, et charitatem fratrum lædam tacendo, quoniam placere possum loquendo, malo aliquid dicere, tametsi postea sit corrigendum, quam silentio charitatem eorum offendere, quibus ex debito est respondendum. Maxime autem ad id faciendum cogit me mandatum Domini ac beatissimi papæ Eugenii: et sicut fratrum justis et devotis postulationibus nihil negare debeo, ita, imo multo amplius tantis jussionibus non obedire non audeo. Valet profecto ad evidentiam hujus quæstionis, ut disputationem quam ego habui in urbe regia Constantinopoli cum Nechite archiepiscopo Nicodemiz, in unum colligam, et sub dialogo distinguam, quatenus lectori evidentius appareat, quid vel Græcus, vel Latinus de processione Spiritus sancti sentiat. Prædictus namque archiepiscopus cum esset magnus apud illos religionis typo, et acerrimus ingenio, et eruditissimus Græcarum litterarum studio, et facundissimus eloquio, et cautissimus in dando et accipiendo responso, nihil eorum in disputatione seu collatione tacendo neglexit, quæ viderentur posse spectare ad suæ sententiæ firmitatem, vel ad nostræ sententiæ destructionem; præsertim cum ipse inter duodecim electos didascalos, qui studiis Græcorum ex more solent præesse, tunc temporis fuerit præcipuus, et ab universis in officium nostræ disputationis adversum me electus (11).

scripta, placuit eas Græcis describere, ne quem fallerent ut Acherium fefellerent.

LIBER SECUNDUS.

De processione Spiritus sancti. Utrum secundum Græcos a Patre tantum procedat, an secundum Latinos a Patre simul et a Filio.

CAPITULUM PRIMUM.

Qualiter dialogus habitus sit in urbe Constantinopoli de processione Spiritus sancti ab Anselmo Havelbergensi episcopo, et Nechite archiepiscopo Nicomediæ, et de modo interpretationis inter colloquentes.

Igitur cum essem constitutus in urbe regia, et crebro varias a Græcis quæstiones suscipere, et itidem alias illis proponere, placuit imperatori piissimo Kalojoanni, placuit etiam patriarchæ civitatis N. viro religioso, ut publicus conventus fieret; et statuta est dies, ut in audientia omnium ea sonarent, quæ hinc et inde dicerentur. Convenientibus itaque quamplurimis sapientibus in vico qui dicitur Pisanorum, juxta ecclesiam Agie Irene, quæ lingua Latina Sanctæ Pacis nuncupatur, mense Aprilis, die decimo, si tamen bene memor sum, positisque silentiariis, sicut ibi mos est, et datis arbitris, et sedentibus notariis, qui omnia quæ hinc inde dicerentur, fideliter exciperent et scripto commendarent, universa multitudo, quæ ad audiendum avida convenerat, conticuit. Aderant quoque non pauci Latini, inter quos fuerunt tres viri sapientes, in utraque lingua periti, et litterarum doctissimi: Jacobus nomine, Veneticus natione; Burgundio nomine, Pisanus natione; tertius inter alios præcipuus, Græcarum et Latinarum litterarum doctrina apud utramque gentem clarissimus, Moyses nomine, Italus natione ex civitate Pergamo; iste ab universis electus est, ut utrinque fidus esset interpres.

Cunctis itaque ordinatis, et sedibus e regione positis, dato silentio, omnibus ad audiendum avidis et suspensis, Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Patres reverendi, ego ad contentiones non veni quia ita dicit Apostolus: *Non in contentione et æmulatione* (Rom. xiii, 13); et iterum: *Si quis contentiosus est, nos hujusmodi consuetudinem non habemus* (I Cor. xi, 16); sed veni ad inquirendum et cognoscendum de fide vestra atque mea, maxime quia vobis ita placuit. » Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Placet quod dicis, et humilitas tua nobis placet; nam in colloquendo et humiliter conferendo citius elucescit veritas, quam si superbe et ad vincendum avidi contendamus. » Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Non debemus esse immemores, quod scriptum est in Evangelio, quoniam Jesus junxit se duobus discipulis euntibus ab Jerosolymis in castellum Emaus, et loquentibus ab ipso; et ibat cum illis, et cognoverunt eum in fractione panis (Luc. xxiv, 35). Nos quoque si simul ire et sine disceptatione colloqui simul de veritate

A voluerimus, ipsa veritas se nobis jungendo appropinquabit, et in fractione panis, id est diviniæ Scripturæ eam cognoscemus. Itaque simul gradiamur viam charitatis, non contententes superba ratiocinatione, sed simul investigantes veritatem humiliter inquisitione. » Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Videtur mihi quod ea quæ dicturi sumus, electus interpres de verbo ad verbum fideliter exponat, quia hoc modo melius nos invicem intelligere possumus, et ipse hoc facilius facere potest. » Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Ego hujusmodi usum loquendi non habeo, et præterea suspecta est mihi talis interpretatio, quia capi possum in verbo, si dispariliter fuerit interpretatum, nec decet nos contendere verbis. Verum talis interpretatio in medio currat, quæ sermonem utrinque continuatum pleno et collecto verborum sensu excipiat et exponat: hoc enim modo locutionis seu interpretationis non videbimur verborum observatores, sed sententiarum investigatores. » Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Fiat sicut dicis, nam et hoc mihi placet, quia tibi placet. »

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Adhuc quædam præmittere volo, quia de quæstione difficili tractare proponimus, et ego ad conventum istum subito vocatus sum, et ab heri et nudius tertius nihil horum sum præmeditatus, precor reverentiam omnium assidentium et circumstantium, C ut, si forte mihi aliquod verbum fuerit elapsum, sicut nonnunquam in talibus fieri solet, quod alicujus vestrum aures offendat, non statim adversum me excusso plausu exclametis, sed juxta mansuetudinem vestram sermonis patienter expectetis, memores quod hospes sum in medio vestri: nam et hoc ipsum prius veritus sum in illo genere interpretationis de verbo ad verbum, et ob hoc illud a nostra collatione tunc submovi. Non sit igitur inter nos verborum litigium, sed exquisita veritas sententiarum. » Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Bene dixisti, et ego id ipsum rogo. » Universi dixerunt: « Bonum est, honestum est, et ita fiat, fiat. »

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Nos sequentes sanctam et apostolicam doctrinam credimus et docemus Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum Deum in substantia, trinum in personis. Credimus etiam Patrem ingentum, Filium a Patre genitum, Spiritum sanctum ab utroque, Patre scilicet et Filio, procedentem. Hoc credimus et docemus. » Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Ea quæ dicis, catholica sunt et suscipienda; sed

quod dicis Spiritum sanctum a Filio procedere sicut a Patre, ad hoc non accedimus nec suscipimus, præsertim cum nulla ratio, nulla auctoritas canonicarum Scripturarum; nullum denique generale concilium hoc dicat vel doceat. »

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Quoniam tria posuisti, rationem, canonicarum Scripturarum auctoritatem, generalia concilia; et quia rationem primo posuisti, velim etiam primo scire qua ratione prohibearis ne credas vel dicas Spiritum sanctum procedere a Filio sicut et a Patre. » Nechites archiepiscopus Nicomedie dixit : « In omni philosophia, et maxime in summa theologia cavendum est, et sapientissimi Græcorum hactenus vitaverunt dicere *πολυαρχίαν*, id est *multa principia*; vitaverunt etiam *ἀναρχίαν* quæ est *sine principio*; elegerunt autem et venerati sunt, et nobis venerandam docuerunt *μοναρχίαν*, hoc est *unum principium*. Idcirco autem noluerunt suscipere in Deo *πολυαρχίαν*, id est *multa habens principia*, quia quod habet multa principia, dixerunt esse litigiosum. Noluerunt etiam suscipere in Deo *ἀναρχίαν*, id est *sine principio*, quia hoc quod est sine principio, dixerunt esse inordinatum. Hæc itaque duo non inconvenienter fugientes, conversi sunt rationabiliter ad venerandam *μοναρχίαν*, quam et nos veneramus et amplectimur, et a qua nullum qui orthodoxæ fidei sit, oportet recedere. Porro si duo essent principia, vel utrumque insufficientes esset, aut alterum superfluum esset; si enim aliquid uni deesset quod alterum haberet, non summe perfectum esset, si vero nihil uni deesset (12) quod alterum haberet, cum in uno omnia essent, alterum superflueret. Itaque Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum Deum esse credimus: Patrem quidem ingenitum, Filium vero ex Patre genitum, Spiritum sanctum a Patre tantum et non a Filio procedentem. Nam si a Patre et a Filio Spiritum sanctum procedere diceremus, cum Pater esset principium Spiritus sancti, et similiter Filius esset principium Spiritus sancti, statim consequenter accederet nobis duo esse principia, et incideremus in *πολυαρχίαν*, id est *multa principia*; quod est contra omnem rationem. Credimus ergo et docemus Patrem esse principium Filii quem genuit, eundem Patrem solum esse principium Spiritus sancti, qui ab ipso solo procedit. Sic autem dicimus Patrem esse utriusque principium, scilicet non tempore, sed causa; ambo enim a Patre tanquam ab uno principio, iste generatione, ille processione, non temporaliter, sed causaliter. »

CAPITULUM II.

Quod in Domino non ἀναρχία, id est nullum principium; non πολυαρχία, id est multa principia; sed μοναρχία, unum principium sit.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Ego multa principia, quod tu vocas *πολυαρχίαν*, in Deo

tecum nego, quia omni rationi contrarium est; tamen quia quidam hæresiarcha, natione Perses, nomine Manes, de quo Manichæi, qui fere totam Africam polluerunt, a Catholica Ecclesia merito damnatus est, eo quod contendebat duo esse principia, et nonnulla alia Christianæ fidei contraria docebat. Similiter quod tu vocas in Deo *ἀναρχίαν*, id est *sine principio*, seu non principium, nequaquam in Deo suscipio, sicut nec tu, quia Deus, nisi summum principium esset, sine seipso esset, et si sine seipso esset, omnino non esset. Itaque in Deo neque dicenda sunt multa principia, quia hoc litigiosum esset; neque dicendum est nullum principium, quia hoc inordinatum esset; quorum utrumque dissolutionem ac destructionem minatur. Sive enim dicatur quod eo quod multa sint principia, necesse sit multa quoque esse litigia; sive dicatur quod eo quod nullum sit principium, nihil etiam sit ordinatum; sive, inquam, hoc, sive illud dicatur, utrumque est absurdissimum, quoniam, sicut dixi, utrumque dissolutioni ac destructioni proximum est: alterum propter eam quæ ibi est inordinatem; alterum propter eam quæ ibi est inordinationem. Unum igitur principium quod tu vocas *μόναρχον*, tecum in Deo suscipio, quoniam quidem Deus summum ac plenum est principium, quod videlicet principium ipsemet est sibimet. Est autem sine principio, quod præter ipsum et extra ipsum sit, quod omnino nullum est; et ita in Deo non principia multa, non principium nullum, sed ipse sibi unum in seipso est principium, per seipsum in seipso proprie monarchiæ liberrimum tenens principatum; et sicut ipse sibi est vita qua vivit, ita ipse est sibi principium quo principatur.

« Attamen quod dicis, si Spiritus sanctus procedit a Patre et a Filio, ergo duo sunt principia. Hanc tuam argumentationem cum tam festinato enthymemate nequaquam suscipiendam judico. Ex hoc enim vero quod præmissum est, non sequitur illud falsum quod illatum est: verum est autem quod Spiritus sanctus procedit a Patre et a Filio, sed falsum quod duo sint principia; ideoque nulla est ibi cohærentia. Intendat itaque charitas tua: Spiritum sanctum dicimus procedere a Patre et a Filio, nec tamen exinde concedimus duo esse principia, quia Pater et Filius unum sunt principium, sicut sunt unus Deus. Sicut autem dicimus Deus de Deo, nec tamen duo dii, et sicut dicimus tropice lumen de lumine, nec tamen duo substantialia lumina, et sapientia de sapientia, nec tamen duæ sapientiæ; ita profecto dicimus principium de principio, nec tamen duo principia. Unde Dominus in Evangelio interrogatus: *Tu quis es?* de se ipso respondens dicit: *Ego principium qui et loquor vobis* (Joan. VIII, 25), ostendens se esse unum et idem

(12) *Nihil uni deesset.* Sic emendare libuit; nam prioris editionis lectio *nihil unde esset*, omnino hæpta est.

principium cum Patre in unitate ejusdem substantiæ, qui tamen est de principio proprietate filialis personæ.

« Considerandum quippe est quid, de quo, et propter quid, et secundum quid dicatur. Nam cum dicit: *Ego sum principium qui et loquor vobis*; et cum non dicit: *Ego sum principium quod et loquor vobis*, satis insinuavit quod ipse est unum cum Patre eadem consubstantialitate, qui tamen non est unus cum Patre proprietate personæ. Est enim Filius idem principium quod Pater ipse est secundum substantiam; sed ipse non est idem qui Pater est secundum personam. Quamvis et aliter intelligi possit hoc quod dixit: *Ego principium qui et loquor vobis*; videlicet se Creatorem ostendere volens et principium creaturæ, sicut et Pater est principium creaturæ, eo quod ab ipso sunt omnia. Unde in libro Geneseus: *In principio creavit Deus cælum et terram* (Genes. 1, 1). Et quod ipse sit principium in principio et cum principio, audi Joannem evangelistam: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum: omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est. In ipso vita erat* (Joan. 1, 1-4). Et in Psalmis: *Tecum principium in die virtutis tuæ* (Psal. cix, 4). Proinde Pater quidem ad creaturam relative dicitur principium ex quo omnia: Filius quoque ad creaturam relative dicitur principium per quem omnia; Spiritus sanctus quoque ad creaturam relative dicitur principium in quo omnia, nec tamen sunt tria principia, sicut nec tres creatores, quoniam inseparabilia sunt opera Trinitatis. Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo vel tria. Quod si ad se invicem in Trinitate referantur, tunc si gignens, ad eum qui gignitur, principium est, Pater ad Filium principium est, quia gignit eum. Utrum autem Pater recte dicatur principium ad Spiritum sanctum, quia ab ipso procedit, et utrum Filius recte dicatur principium ad Spiritum sanctum, quia et ab ipso procedit, apud nonnullos aliqua quæstio est. Verum si is qui datur, scilicet Spiritus sanctus habet principium eum a quo datur, quippe non aliunde accepit quod inde procedit; non incongrue videtur fatendum esse Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non tamen duo principia, quia sicut Pater et Filius unus Deus, sic relative ad Spiritum sanctum unum sunt principium; quia videlicet Spiritus sanctus non aliunde, sed a Patre et Filio qui sunt unum principium, datur et procedit. Porro Pater principium, et Filius idem est principium; nam si Filius aliud a Patre, et non idem cum Patre principium esset, jam ipse in hoc quod aliud esset, principium esse desineret. Quidquid ergo dederimus Patri, demus et Filio; si enim Pater in Filio, et Filius in Patre, et omnia Patris Filii, et omnia Filii Patris sunt, profecto principium Patris principium Filii est, hoc est principium quod Pater

(13) *Filius autem*. In priori editione hoc tantum legebatur *lumen, aut licet sit, inutile sane; nec dum* quin Anselmus scripserit ita ut edidimus.

est, principium est quod Filius est; et ita Spiritus sanctus procedens ab utroque, Patre scilicet et Filio, non duo, sed unum suæ processionis habet principium. Dicitur enim tribus modis principium in Deo, substantive ad seipsum, relative autem invicem in Trinitate, sicut Pater ad Filium, et iterum relative, quantum ad creaturam Creator.

CAPITULUM III.

Quod id quod æternum est non ob hoc sine principio est, sicut Filius Patri est coæternus, sed non est sine principio, quia de Patre est.

« Et fortasse miraris, quia non dicantur *ὄνταρχα*, id est simul principia vel comprincipia, quæ sunt simul coæterna. Sed notandum quod id quod sine principio est, etiam æternum est; sed quod æternum est, non ob hoc sine principio est. Quippe Pater et Filius et Spiritus sanctus totæ tres personæ coæternæ sibi sunt et coæquales, sed non totæ simul sunt sine principio: nam Pater quidam *ἀναρχος*, id est *sine principio* est, et ipse est principium coæqualis et coæterni et consubstantialis sibi Filii. Principium autem ut causa, et ut fons, et ut æternum lumen; Filius autem (13) licet sit coæternus et consubstantialis Patri, nequaquam tamen est *ἀναρχος*, id est *sine principio*, quia Patrem habet principium et causam, et ipse est principium universorum. Principium autem quando dico, non tempus admittas, neque medium aliquod interponas inter generantem et genitum; neque dividas naturam aliqua intercisione male excogitata et male immista et interposita his qui semper sibi coæterni sunt. Si enim tempus esset Filio antiquius, tunc itaque Pater prima causa esset temporis, non Filii; nec Filius esset factor temporum, qui esset sub tempore; nec natura esset Dominus omnium, sed gratia Patris in dominium assumptus, vel etiam omnino non Dominus. Et ita prorsus de deitate egeretur Filius tanquam Patri non coæternus, sed sub tempore constitutus.

« Est itaque Pater principium Filii ut causa, et est Pater simul et Filius principium Spiritus sancti ut causa. Manifestum est autem quod non omnino antiquior est causa his quorum causa est, sicut nec sol lumine proprio antiquior. Unde manifestum est totas tres simul personas coæternas esse sibi et coæquales, sed non totas tres simul esse sine causali principio. Est igitur, sicut dictum est, Pater *ἀναρχος*, id est *sine principio* temporali vel causali, quia non aliunde, sed ab ipso est; Filius vero non *ἀναρχος*, quippe Patrem ut causam sui habet principium non temporale, sed causale. Si autem id quod ex tempore est, principium intelligas, ita Filius quoque est *ἀναρχος*, et Spiritus sanctus est *ἀναρχος*, id est *sine temporali principio*; non enim incepit cum tempore vel sub tempore, quæ temporum factrix est, Trinitas. Sane Pater et Filius et Spiritus sanctus tota simul Trinitas sicut unus est Deus, ita est unum

et idem substantiale principium, quos vos vocatis *μόναρχον, παντοκράτορον* id est unum principium, seu unus principatus omnitenens : nullatenus autem duo vel tria principia, quæ vos vocatis *διάρχον* vel *τριάρχον*. Sic enim in symbolo Athanasii, quod est venerabile per omnem Ecclesiam, legitur : « Æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus sanctus ; et tamen non tres æterni, sed unus æternus. Immensus Pater, immensus Filius, immensus Spiritus sanctus ; et tamen non tres immensi, sed unus immensus. Et Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus sanctus ; et tamen non tres dii, sed unus est Deus. Et Dominus Pater, Dominus Filius, Dominus Spiritus sanctus ; et tamen non tres Domini, sed unus est Dominus. » Ita quoque principium Pater, principium Filius, principium Spiritus sanctus ; et tamen non tria principia, sed unum est principium. Omnes quidem tres simul unum principium, et singuli idipsum plenum atque perfectum principium. Et sicut tres personæ recte dicuntur consubstantiales, nec tamen recte dicuntur tres consubstantiæ ; ita fortasse tres personæ recte dicuntur comprincipiales, sed tamen non recte dicuntur tria comprincipia, quod Græci dicunt *συνάρχα*, Latini vero in nullo Latinitatis usu habent. Et fortasse quis argumentosa, sed falsa opinione deceptus, idcirco duo dici posse putat principia, quia, cum dicitur principium sine principio, et iterum dicitur principium de principio, duo videntur constitui principia. Sed non bene attendit, quod recte quidem dicitur Deus non de Deo, scilicet Pater : et iterum recte dicitur Deus de Deo, scilicet Filius ; nec tamen ob hoc sunt duo dii. Et recte dicitur lumen non de lumine, et item recte dicitur lumen de lumine ; nec tamen duo sunt lumina. Quod si quis dixerit, principium qui Pater, non est principium qui Filius ; et principium qui Filius, non est principium qui Pater ; et inde inferre voluerit quod duo sunt principia, omnino fallitur, quoniam cum dicitur, principium qui Pater non est principium qui Filius : et cum dicitur (14), principium qui Filius non est principium qui Pater : cum hoc, inquam, dicitur, nihil aliud dicitur, vel intelligitur, nisi quod Pater non est Filius, et Filius non est Pater, quod semper personarum discretionem distinguit. Sicut autem secundum distinctionem personarum recte dicitur negative, principium qui Pater non est principium qui Filius, et principium qui Filius non est principium qui Pater ; ita secundum identitatem ejusdem essentiæ recte dicitur affirmative, Pater idem est principium quod Filius, et Filius idem est principium quod Pater : et licet iste non sit ille, tamen iste est quod ille ; et licet is non sit is idem, tamen idem est id idem ; et licet hic non sit qui hic, tamen hic est ipsum hoc quod hic ; nec ipse est ipse, sed ipsi sunt ipsum et idipsum, semper unus Deus, semper unum principium ; nunquam duo

(14) *Et cum dicitur.* Ex hoc loco ejecimus verbum *patet* quod sententiæ turbantiæ additum erat ab imperito quodam amanuensi post voculam, *et*.

dii, nunquam duæ majestates, nunquam duo principia.

« Proinde si Spiritus sanctus non procedit a Filio, sicut tu putas, ostende, si potes, quo modo verum esse possit, quod procedat a Patre. Nam si secundum te credendum est eum non procedere a Filio, credendum est etiam secundum te eum non procedere a Patre, eum Pater et Filius unum sint, sicut ipse dicit : *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30) et iterum : *Ego in Patre, et Pater in me est* (ibid., 38). Qui ergo dicit Spiritum sanctum procedere a Patre qui in Filio est, oportet ut etiam dicat eundem Spiritum sanctum procedere a Filio qui in Patre est ; [aut si neget (15) procedere a Filio.] cogitur hoc quoque negare eundem Spiritum sanctum procedere a Patre qui in Filio est : Pater enim et Filius unum sunt ; et cum vicissim dicitur, ille est in illo, nequaquam aliud in alio tanquam substantialiter aliud, sed id quod substantialiter unum et idem est, intelligitur. Unde Dominus ad Philippum postulante : *Domine, ostende nobis Patrem. et sufficit nobis. Philippe, qui videt, inquit, me, videt et Patrem, quia ego in Patre, et Pater in me est* (Joan. xiv, 8, 9). Quod propter ejusdem substantiæ unitatem dictum est. Et cum dicitur : *Ego et Pater unum sumus ; unum propter unitatem substantiæ, contra Arium dicitur ; sumus propter pluralitatem personarum, contra Sabellium dicitur, ac si diceret : Ego et Pater unum, hoc est quod ille, hoc ego secundum substantiam. Itaque hoc modo videtur esse confectum ut, dum tu vis mihi persuadere, ne credam Spiritum sanctum a Filio procedere, ne incidam in duo principia : tu quoque quod prius credebas, videlicet Spiritum sanctum procedere tantum a Patre, jam negare cogaris ; et incidisti per hoc in talem laqueum, ut qui prius alterum negabas, scilicet processionem a Filio, et alterum affirmabas, scilicet processionem a Patre, jam nunc aut neutrum secundum te confiteri audeas, aut utrumque secundum fidem Catholicam et juxta propositas rationes juste mecum fateri debeas. »*

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Satis videntur suscipienda ea quæ de principio disse-ruisti. Sed quoniam dicis Spiritum sanctum procedere a Patre et Filio, nec tamen recipis duo principia, et hoc probas ea ratione qui Pater et Filius unum sunt ; simili ratione probari potest quod idem Spiritus sanctus procedat a semetipso sicut et a Patre et a Filio, quia Pater et Filius et Spiritus sanctus una sunt Divinitatis essentia : et ita si procedit ab illis, cum quibus ipse est substantialiter unum, necesse est dicere ut etiam procedat a semetipso, cum quo et ipsi sunt substantialiter unum. »

CAPITULUM IV.

Quod sicut Pater genuit, sed non so, et sicut Filius

(15) *Aut si neget.* Quod unci inclusum est addidimus ; certi ita scriptum esse ab Anselmo, qui forte etiam pro suo more adjecit *qui in Patre est*.

genitus est, sed non a se; ita quoque Spiritus A sanctus procedit, sed non a se.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Pater Deus, Filius Deus, Spiritus sanctus Deus; non tamen tres dii, sed unus est Deus. Et quamvis recte dicatur, Pater Deus genuit Filium Deum, cum sit unus Deus; non tamen recte potest dici de Patre Deo, Deus Pater genuit se ipsum; nec recte potest dici de Filio Deo: Deus Filius genitus est a seipso. Sic quoque quamvis Pater et Filius et Spiritus sanctus unus Deus sit, et Spiritus sanctus recte credatur a Patre et Filio procedere, tamen idcirco non recte dicitur procedere a seipso, quia cum ipse sit substantialiter unum cum Patre et Filio, nequaquam tamen ipse aut Pater est, aut Filius est, ut ita a seipso debeat procedere, sicut B procedit ab illis. Igitur sicut Pater genuit, sed non se, et sicut Filius genitus est, sed non a se, ita quoque Spiritus sanctus procedit, sed non a se. Quod etiam manifeste probatur ex Evangelio Joannis, ubi scriptum est de Spiritu sancto: *Non enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur (Joan. xvi, 13).* Non loquetur a semetipso, quia non est a semetipso; et quia non est a semetipso, nec procedit a semetipso, cujus esse est idem quod procedere. Unde ergo est, inde procedit; et unde procedit, inde est. Ejus esse nihil aliud est quam procedere. Sicut autem Patris proprium est generare Filium, et sicut Filii proprium est generari a Patre; ita profecto Spiritus sancti proprium est procedere ab utroque tanquam ab uno principio. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « De processione Spiritus sancti tractare proposuimus, sed tu ad probandam sententiam tuam de generante Patre et de genito Filio induxisti, non quidem, ut fateor, inconvenienter, quia satis placet quod dixisti: verumtamen responde paulisper de hoc ipso: Quæ vel qualis, putas, est ista Spiritus sancti processio de qua loquimur? Verumne videtur tibi quod secundum communem substantiam, an secundum discretam et propriam personam dicendum sit Spiritum sanctum procedere? »

CAPITULUM V.

Quod sicut incognitum est, qualis sit Patris ingeneratio, et qualis sit Filii generatio, ita incognitum est, qualis sit æterna Spiritus sancti processio.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Dic mihi quæ vel qualis sit Patris ingeneratio, et quæ vel qualis sit Filii generatio; et ego narrabo tibi quæ vel qualis sit Spiritus sancti processio, et ambo insaniemus divina mysteria perscrutantes, et de his rationem investigare volentes, quæ tanquam ineffabilia supra omnem intellectum rationalis creaturæ esse dignoscuntur, et sua profunditate vel altitudine omnem sensum humanum, necnon et angelicum supergrediuntur. Quod si mihi instare, et super hac quæstione molestus esse volueris, hæc tibi sufficiat audire, quod mihi sufficit cre-

dere: sufficit nempe mihi credere Patrem ingentium, Filium genitum, Spiritum sanctum procedentem. Qualiter autem hic ingentis sit, vel qualiter hic genitus sit, vel qualiter iste procedat, reverendo silentio honorandum puto; et sit nobis magnum ita credere sicuti est, et non sit nobis curiosum investigare qualiter est: nam qualiter neque angelis, nedum nobis excogitare conceditur. Pater autem qui genuit, et Filius qui genitus est, et Spiritus sanctus qui ab utroque procedit, ratione sibi tantum æternaliter conscia simul norunt divinam et æternam Filii generationem, et divinam et æternam Spiritus sancti processionem, et ejusdem generationis et processionis modum et qualitatem: quod utique nostræ humilitatis caliginosam nebem excedit, quibus aliquando vanitas pro veritate occurrit. Hoc tamen non inconvenienter dici puto, quod Pater ingenerabiliter semper fuit et est, et Filius generabiliter semper fuit et est, et Spiritus sanctus processibiliter semper fuit et est; et ipsius Patris generare, concurrat simul ejusdem Patris essentiæ; et ipsius Filii generari, concurrat ejusdem Filii essentiæ; et Spiritus sancti procedere, concurrat ejusdem Spiritus sancti essentiæ: nec hoc, nec illud est prius aut posterius.

CAPITULUM VI.

Quod in summa Trinitate aliud est ibi esse, aliud Patrem, aliud Filium aut Spiritum sanctum esse.

« Verumtamen in illa summa Trinitate non hoc est ibi generare quod esse, nec hoc est ibi gigni quod esse, nec hoc est ibi procedere quod esse; quoniam non eo quo est, eo Pater est; nec eo quo est, eo Filius est; nec eo quo est, eo Spiritus sanctus est; sed eo quo est, substantia est quæ ibi una est: et eo quo ille tanquam Pater generat, et eo quo iste tanquam Filius gignitur, et eo quo hic tanquam Spiritus sanctus missus procedit; eo non jam una, sed tres ibi personæ sunt; et ita substantia, seu potius essentia qua sunt tres, una sunt; et personalitate qua distinguuntur tres, tres sunt. Quoniam quidem, sicut dixi, non hoc est ibi esse, quod Patrem esse; nec hoc est ibi esse, quod Filium esse; nec hoc est ibi esse, quod Spiritum sanctum, seu procedentem esse; sed hoc est ibi esse, quod Deum esse, quod magnum, quod bonum, quod sapientem esse: et illa tria singula singulis sunt propria ac personalia, et hoc unum singulis per se et simul omnibus est substantiale.

CAPITULUM VII.

Quare Spiritus sanctus solus dicatur Spiritus sanctus, et tertia in Trinitate persona, et hoc non: gradus dignitate, sed numerandi ordine, et propriæ personæ designatione.

« Et Pater quidem spiritus est, et sanctus est, sed non est is qui Spiritus sanctus est, tertia videlicet in Trinitate persona: similiter et Filius spiritus est, et sanctus est; sed non is qui Spiritus sanctus est, tertia videlicet in Trinitate persona.

Ita quoque Spiritus sanctus Spiritus est, et sanctus est, et ipse solus tantum recte dicitur Spiritus sanctus, et tertia persona in Trinitate. Et fortasse ideo ipse Spiritus sanctus recte solus dicitur Spiritus sanctus, quoniam solo spiraculo ejusdem Deitatis ambos et seipsum in unam connectit essentialiam, unitatem in trinitate, et trinitatem in unitate ineffabiliter distinguendo, mirabiliter conjungendo; ita ut credamus in illa summa unitate et trinitate singulariter distincta et distincte conjuncta, quod paradoxon, id est, extraneum vel inopinabile est omni humano intellectui. Est itaque Spiritus sanctus coæterna amborum connexio, amborum communio, amborum concordia, amborum charitas, amborum suavitas, amborum sanctitas. Quomodo enim Pater Deus, si non sanctus? et quomodo Filius Deus, si non sanctus? Quod si hanc sanctitatem Deo Patri, seu Deo Filio subtraxeris, sublata hac sanctitate, Deitatem quoque abstulisti. Quæ enim vel qualis Deitas, quæ non sancta? nonne imperfecta, si non sancta? nonne prorsus nulla, si non sancta? Quia igitur Spiritus sanctus, sicut dixi, coæterna amborum sanctitas est, recte ipse Spiritus sanctus dicitur sanctitate communi unum cum Patre et Filio existens, et proprietate personæ Trinitatem complens. Porro ejusdem substantiæ unitas indivisa et simplex et una in se, manet æternaliter indivisa et simplex et una in se, nullo unquam numero suscepto; et hoc nobis est unus Deus.

Personarum vero pluralitas ab unitate nascendo non temporaliter, sed æternaliter et causaliter, mota, ut ita dixerim, ad dualitatem, procedens stetit in Trinitate coæterna coæterne, et sanctæ Trinitatis numero coæternaliter sine omni tempore habito; et hoc nobis est Pater et Filius et Spiritus sanctus, qui licet tres sint numero, quoniam alia est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus sancti, et una est persona Patris tantum, et duæ sunt personæ Patris et Filii, et tres personæ Patris et Filii et Spiritus sancti; tamen nullus gradus dignitatis in hac coæterna sibi Trinitate succedenter quærendus est. Nusquam enim in aliqua scriptura eorum qui tractaverunt de sancta Trinitate, sicut puto, reperitur juxta gradum Trinitatis prima Patris persona, secunda Filii persona, licet de persona Spiritus sancti aliquando inveniatur tertia in Trinitate persona: quod non secundum gradum dignitatis, sed secundum distinctam discretæ ac singularis personæ demonstrationem sive designationem dicitur. Non enim ordinata succedente sibi numero in dignitate, sed continua numero est Trinitas et æqualis dignitate, ita ut vere et semper ibi sint continuatim et simul tres personæ; non autem dicantur gradatim prima, secunda, tertia persona, quoniam hoc notat gradum

(16) Aug. I, *Divers. quæst. Orosii*, quæst. 69 et quæst. 22.

(17) Hilarius, lib. XII *De Trinitate*, sub fine.

(18) Hieronymus in commentariis in Psalmos, et

A discretæ ac ordinatæ dignitatis: ipse vero numerus per se, videlicet tres, non gradum dignitatis, sed pluralitatem Trinitatis pluraliter significat. Porro cum dicitur Spiritus sanctus tertia in Trinitate persona, non dicitur respectu primæ vel secundæ personæ quasi minor dignitate, sed dicitur tertia, id est ex tribus una, videlicet illius personæ speciali designatione.

B Unde Augustinus (16), Hipponensis civitatis episcopus, egregius doctor, scribens ad Orosium ita dixit: « Et Spiritus Domini ferebatur super aquas, qui tertia est in Trinitate persona. » Item idem in libro *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti* cap. 113: « Cur Filius Dei missus sit, et non alius: Post Deum Patrem diabolus deus dici voluit, quod etiam nunc usque contendit, cum utique non illum res contingeret, sed esset hic Filius Dei, qui post Patrem Deum secundus est, non natura, sed ordine. » Item idem Augustinus in eodem libro cap. 195 adversus Eusebium: « Spiritus sanctus tertius est ordine, non natura, non gradu, non divinitate, non persona, non ignorantia. Sicut enim Filius Dei secundus a Patre est, et divinitate minor non est, ita et Spiritus sanctus sequens a Filio est, non impar, sed æqualis divinitate substantiæ. » Item Hilarius (17) Pictaviensis episcopus, Catholicæ fidei quondam famosissimus ac disertissimus assertor, in libro XII, *De Trinitate*: « Filius ex te Deo Patre Deus verus, et a te genitus, post te ita confitendus ut tecum, quia æternæ originis suæ auctor æternus es. Nam dum ex te est, secundus a te est; secundus, inquam, ex modo existendi, non ex differentia dignitatis; hic quippe a Deo Patre quasi primo loco subsistit, cum Spiritus sanctus tanquam tertio loco a Patre, secundo autem loco a Filio subsistat. »

C Unde et Hieronymus (18) presbyter Latinarum et Græcarum et Hebraicarum litterarum eruditus, Patrem principalem Spiritum ad Filium nominat, opere videlicet illo suo de tribus virtutibus ita loquens: « David in Psalmo (L, 12, 13) tres spiritus postulat, dicens: *Spiritu principali confirma me. Spiritum rectum innova in visceribus meis. Spiritum sanctum tuum ne auferas a me.* Qui sunt (19) isti tres spiritus? Spiritus principalis Pater est, Spiritus rectus Christus est, Spiritus sanctus ipse Spiritus sanctus est. Itaque Spiritus sanctus tertius est a Patre, secundus autem a Christo secundum numeri ordinem, ac si diceretur secundum ordinatam et congruam computationis ordinationem, videlicet juxta ipsum existendi modum et numerandi seriem, quæ in ipsis personis est, non secundum aliquos earum dignitatis gradus. Pater quippe a nullo est, Filius a Patre solo est, Spiritus sanctus ab utrisque suum esse contrahit. Ideoque nullam, ut ita dixerim, secunditatem naturæ seu dignitatis, sed ordinem tantum in modo existendi et in ordine

explanatione in hunc versum psalmi quinquagesimi: *Spiritu principali confirma me.*

(19) Hieron. in epist. 17, in *explay. Symboli ad Damasum.*

dicendi animadvertas. Item Augustinus (20) in libro *Questionum Veteris et Novi Testamenti* cap. 22 de principio : « Nihil differt a Patre Filius, nihil plane differt in substantia, quia verus Filius est; differt autem in causa, vel gradu, quia omnis potentia a Patre in Filio est: et si in substantia minor non est Filius, auctoritate tamen major est Pater, ipso Domino testante et dicente: *Si diligeretis me, gauderetis quia vado ad Patrem, quia Pater major me est* (Joan. xiv, 28). Quem modum custodiens apostolus Paulus: *Unus, inquit, Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso; et unus Dominus Jesus, per quem omnia, et nos per ipsum* (I Cor. viii, 6). Ut primus gradus sit ex quo sunt omnia, secundus per quem omnia, tertius in quo omnia. Et quia nullus de his degener est, in unitate Dei significati sunt, dicente Apostolo: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia, ipsi gloria in sæcula sæculorum* (Rom. xi, 36). Postulat itaque ratio, et fides Catholica docet, ut in designatione Trinitatis talis ordo pronuntiationis rectissime servetur, scilicet Pater, Filius, Spiritus sanctus. Qui enim æquales sunt in dignitate, simul æqualiter dici non possunt in pronuntiatione; et quibus est ejusdem majestatis unitas, est etiam discretæ personalitatis trinitas, sublato omni gradu distinctæ dignitatis, concessio tamen succedenter ordine distinctæ enuntiationis: quem videlicet enuntiationis ordinem in Trinitate ipse Filius Dei qui omnia novit, patenter edocuit ita loquens ad discipulos: *Ite, docete omnes gentes, baptisantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19).

CAPITULUM VII.

Quod nomina Trinitatis transposita inveniantur.

«Cæterum aliqui solent præjudicare Spiritui sancto, quod ideo degener intelligatur, quia in ordine tertius ponitur, cum tanta simplicitas sit in Scripturis divinis, ut aliquando invenias tertium primum positum: ut enim se causa tulerit, sic et ponuntur. Nullius enim injuria est, quia una eorum divinitas est. Denique legimus in Isaia, Domino dicente: *Ego sum primus, et ego in æternum, et manus mea fundavit terram, dextera mea solidavit cælum* (Isai. xlvi, 13). Et in subjectis: *Ego locutus sum, ego vocavi, ego adduxi eum, et prosperum iter ejus feci; accedite ad me, et audite hæc, non in occulto ab initio locutus sum. Cum fierent, illic eram, et nunc Dominus misit me et Spiritus ejus*. Quem itaque putamus esse, qui fundavit terram? Ipse est qui dicit: *Ego sum primus*, et ipse est qui dicit se missum esse. Nunquid Patrem hunc esse putamus, quia dicit: *Ego sum primus*? Absit! nam quod subjecit, *Et nunc Dominus misit me et Spiritus ejus*, manifeste ostendit Filium esse, qui se missum dicit a Deo et Spiritu sancto, et tamen dicit: *Ego sum primus*. Ecce paria sunt ista inter Filium et Spi-

ritum sanctum. Sicut enim a Patre et Filio Spiritus sanctus legitur missus; ita et a Deo et Spiritu sancto missus est Christus: hoc autem solius Patris peculiare est, ne missus dicatur. Videamus quoque dicta Apostoli, qui alio ordine complectitur Trinitatem; dicit enim inter cætera in Epistola secunda ad Thessalonicenses: *Dominus dirigat corda vestra in charitate Dei et patientia Christi* (II Thess. iii, 5). Quem putas hic dici Dominum, nisi Spiritum sanctum, qui dirigit corda nostra in charitate Dei Patris mittentis Filium, et in patientia Christi obedientis Patri usque ad mortem? Et ad Corinthios in Epistola prima præterito ordine qui in traditione fidei est, a Spiritu sancto incipit gratiarum et ministracionum memorare operationes, et subjungit Dominum Jesum, et tertium ponit Deum, quem in Spiritu sancto et in Domino dicit operari; sicut etiam ait ipse Dominus: *Pater manens in me, ipse operatur* (Joan. xiv, 10); per id enim quod de Deo Patre est et Spiritus sanctus et Christus, operatio eorum opus est Dei. Denique Spiritum sanctum eundem dicit et Dominum, et Dominum eundem dicit et Deum; et hoc propter unitatem naturæ. Cum ergo hoc loco eundem Deum qui est et Dominus dicat operari omnia in omnibus, inferius sic conclusit, dicens: *Omnia autem hæc operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult* (I Cor. xii, 11).

« Ecce transposito ordine nominum personalium in Trinitate tres unius operationis esse dicuntur, quia videlicet uno operante rectissime tres dicuntur operari. Quare? Nisi quia sunt unius divinitatis, quocumque ordine nomina eorum posita inveniantur. Et David in Psalmo quinquagesimoonat et invocat Deum Spiritum, nominibus trium personarum simplici fide transpositis, credens eandem tribus Divinitatis naturam. *Cor mundum creavit in me, Deus, et Spiritum rectum innovavit in visceribus meis* (Psal. l, 11). Spiritum rectum Christum dixit. Item: *Ne projicias me a facie tua, et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me* (ibid., 12). Spiritum sanctum dixit ipsum Spiritum sanctum. Item infra: *Redde mihi lætitiã salutariã tui, et Spiritu principali confirma me* (ibid., 13). Spiritum principalem Patrem dixit, qui sibi principium est et principalis causa, sive causale principium est Filii et Spiritus sancti. Et Joannes in Apocalypsi: *Ego sum et α et ω , principium et finis, dicit Dominus Deus, qui est et qui venturus est. omnipotens* (Apoc. i, 8). Et infra: *Ego sum primus et novissimus, et fui mortuus, et ecce sum vivens* (ibid., 17). Item infra: *Hæc dicit primus et novissimus, qui fuit mortuus, et vivit* (Apoc. ii, 8). Ecce videmus simplicitatem Scripturæ, quomodo transponit nomina Trinitatis, nunc Patrem, nunc Filium, nunc Spiritum sanctum anteponeus seu postponeus. quod quidem nihil obest fidei Catholicæ, quæ confitetur tres esse ejusdem naturæ.

(20) August. et Hieron. ibid. et ad Cyrillum epist. in explan. Symb.

CAPITULUM IX.

Quod Pater et Filius et Spiritus sanctus non sint defectiva nomina, sed sufficientia, nullam remissionem vel minorationem secundum substantiam significantia.

Et sciendum quod Pater et Filius et Spiritus sanctus nequaquam sunt nomina defectiva, ut quia Pater non est Filius, nec Spiritus sanctus, in hoc sit deficiens; et quia Filius non est Pater, nec Spiritus sanctus, sit et ipse in hoc deficiens; et quia Spiritus sanctus non est Pater, nec est Filius, sit et ipse quoque in hoc deficiens: sed sunt nomina indefectiva et sufficientia, nullam remissionem vel minorationem secundum substantiam significantia. Dicimus autem hunc Patrem, hunc autem Filium, hunc autem Spiritum sanctum, ut inconfusibile trium hypostaseon, id est personarum custodiatur in una natura et digna deitate. Quamvis autem, cum dicuntur tres personæ, Pater et Filius et Spiritus sanctus, juxta vocum significationem pluralitas personarum occurrat intellectui, tamen unitas ejusdem essentialis a fide et intellectu recte credentium non debet abesse. Et cum dicitur unus Deus, quamvis singulariter unitas divinæ essentialis secundum propriam vocis significationem occurrat humano intellectui, qui in se minus est sibi sufficiens, tamen pluralitas personarum nequaquam debet abesse a fide et intellectu recte credentium: ita ut in corde credamus et ore confiteamur unitatem in divina substantia, salva personarum trinitate, et trinitatem personarum, salva unitate divinæ essentialis. Et sic nostrum unum non sit Sabellianum, sed Christianum, nec sit in personarum confusa unitate, sed sit in vera et simpliciter ejusdem substantiæ unitate. Et itidem nostrum tres non sit Arianum, sed Catholicum, nec sit in substantiarum pluralitate, sed in personarum recta distinctione; ne vel in illud Arianæ, vel in illud Sabellianæ impietatis promontorium impingentes in profunda demersi pereamus, ubi multi periclitati sunt, et incaute navigantes naufragium hæreticæ damnationis passi sunt; de fide quidem sæpe et multum disputantes, sed nunquam ad fidei pertingentes veritatem, dum ignorant et ea quæ loquuntur, et ea de quibus affirmant. Quod si humani sermonis inopia potuisset adinvenire unum solum nomen, quod apte et sufficienter significaret in Deo unitatem substantiæ, et trinitatem personarum, et hoc pleno ac sufficienti intellectu; nimirum Ecclesia Dei nequaquam adeo laboraret in dicendo et credendo, quæ toties laboravit, multa verba de Deo sive nomina multiformiter et fideliter exponendo. Nec tamen in sola nudorum nominum, et verborum confessione, sed in ipsa trinitatis et unitatis vera veritate consistit fides Christiana, et fit ex ipsa veritate, qua vere unus Deus verus est, et vere vera trinitas est personarum, vera et salubris confessio sermonum. Itaque cum dicitur Pater Deus, Filius Deus, Spiritus sanctus Deus, nemo ibi existimet esse *τρίθειον*, id est tres deitates, vel tri-

A plicem deitatem, quoniam his qui sunt ejusdem naturæ, convenit etiam ejusdem divinitatis et honoris identitas, quod apud Græcos, sicut ego puto, dicitur *ὁμοῦσία*. Nec decet Christianos *τρίθειον*, id est trium deorum cultores, sed *μονοθεῖον*, id est unius Dei cultores, dici et esse.

CAPITULUM X.

Quod Spiritus sanctus neque secundum substantiam quæ communis est, neque secundum personam quæ ad se dicitur, sed secundum relationem procedens dicitur.

Quod autem interrogasti, utrum Spiritus secundum eam quæ communis est, substantiam, aut secundum eam quæ distincta et propria est, personam procedens dicatur: ad hoc ita respondendum: Spiritus sanctus consubstantialis est Patri et Filio; quippe ex eadem et non alia substantia est, quia sicut illis est commune, ut sint unus et idem Deus; ita illis est commune, ut sint una eademque substantia. Attamen nec secundum substantiam, nec secundum personam, aut Pater ingenuus, aut Filius genitus, aut Spiritus sanctus procedens dicitur. Si enim secundum substantiam qua unum sunt, Pater ingenuus, et Filius diceretur genitus, et Spiritus sanctus diceretur procedens; tunc utique Pater secundum eandem communem substantiam ingenuus et genitus diceretur, et procedens diceretur: et ita fieret quædam nova et confusa commistio ingenui et geniti et procedentis; quæcumque enim de divina substantia secundum substantiam dicuntur, ea tribus oportet esse communia. Si ergo secundum substantiam diceretur Pater ingenuus, et Filius genitus, et Spiritus sanctus procedens, tribus utique simul oporteret omnia esse communia; ita quod Pater diceretur simul ingenuus et genitus et procedens, et Filius similiter ingenuus et genitus et procedens, et Spiritus sanctus similiter diceretur ingenuus et genitus et procedens: et sic pro nimia confusione nec personarum distincta trinitas, nec ejusdem substantiæ indivisa staret identitas. Rursus si secundum substantiam diceretur ingenuus et genitus et procedens, tunc cum is qui ingenuus est, non sit is qui genitus est, nec sit is qui procedens est; nec is qui genitus est, sit is qui ingenuus est, aut qui procedens est; nec is qui procedens est, sit is qui ingenuus est, aut qui genitus est: jam non una tantum substantia, sed tres ibi diversæ essent substantiæ, secundum quas ab invicem differentes, et ille ingenuus, et iste genitus, et hic procedens diceretur; et ita jam non *ὁμοῦσιον*, id est ejusdem substantiæ, sed *ἑτεροῦσιον*, id est alterius substantiæ esset Trinitas, ac per hoc in altero quidem confusio et commistio personarum in Sabellianum barathrum nos projiceret, in altero vero substantiarum pluralitas in Arianum profundum nos involveret. Non igitur secundum substantiam Spiritus sanctus dicitur procedens, licet ejus processio sit substantialis. Porro si secundum personam Spiritus sanctus diceretur procedens, non minor, sed eadem inde

nasci videretur absurditas. In illa enim summa et ineffabili et incomprehensibili Trinitate hoc nomen, persona, ad se dicitur; quidquid autem ad se dicitur, secundum substantiam dicitur: unde fit ut personam in substantia dici conveniat; manifestam quippe est personam subjectam esse naturæ, nec præter naturam personam posse dici. Ideoque in Trinitate cum dicimus, persona Patris, nihil aliud dicimus quam substantia Patris; et cum dicimus, persona Filii, non aliud dicimus quam substantia Filii; et cum dicimus, persona Spiritus sancti, non aliud dicimus quam substantia Spiritus sancti: quamvis ibi una semper dicatur substantia, tres autem ibi semper sint et dicantur personæ. Quia ergo persona sicut et substantia ad se dicitur, Spiritus sanctus non secundum personam, sicut nec secundum substantiam procedens dicitur. Relinquitur ergo dicendum quod sicut Pater secundum relativum ad Filium dicitur Pater, et ingentum ad genitum, et sicut Filius secundum relativum ad Patrem dicitur Filius, et genitus, et verbum, et imago, et sigillum, et character, et splendor; ita etiam Spiritus sanctus secundum relativum dicatur Spiritus sanctus procedens, et missus ab utroque mittente, donum ab utroque donante, amor ab utroque amante. Profecto notandum est quid, de quo, et secundum quid, et propter quid dicatur, quoniam quæ dicuntur ad se, secundum substantiam dicuntur; quæ autem non ad se, relative in ipsa personarum distinctione dicuntur: quamvis hoc nomen persona, propter maximam verborum inopiam ab antiquis inventum, ut serviat huic significationi, qua intelligitur trinitas in ipsa trinitate, non relative, sed ad se dicatur, sicut et substantia, vel ut potius dicatur essentia. Inter alia vero Latini sermonis nomina, ea quæ singulorum singula sunt, quemadmodum Pater et Filius et Spiritus sanctus, non communiter, sed singulariter dicuntur; quæ autem communia omnium sunt, quemadmodum substantia, Deus, omnipotens, et cætera his similia, non singulariter tantum, sed et communiter dicuntur. Sicut enim Pater solus Pater, et sicut Filius solus Filius, et sicut Spiritus sanctus solus Spiritus sanctus dicitur, et hoc singulariter; ita sane simul omnes tres et singuli trium dicuntur Deus, substantia, omnipotens, et cætera hujusmodi, quæ tam singulariter singulis, quam communiter tribus conveniunt. Et in hunc modum, sicut ea quæ numero et personis differunt, secundum numerum dissimiliter proferuntur; ita ea quæ nec numero, nec substantia differunt, secundum substantiam eodem modo et non dissimiliter proferuntur. »

CAPITULUM XI.

Utrum Filius sicut Pater dicatur recte Spiritus sancti emissor, quod Græci dicunt προβολεύς (21).

Nechites archiepiscopus Nicomedie dicit: « Satis

(21) Dicunt προβολεύς, verissima lectio, cujus in sensu,

placet quod dixisti; sed quæso, concedis quod Pater Spiritus sancti qui est processibilis, sit emissor, quod Græci nostri vocant προβολεύς? » Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Quid sit προβολεύς, ignoro, quippe non Græcus, sed Latinus sum. Bene autem concedo Patrem emissorem Spiritus sancti, Spiritum sanctum vero emissum; ita tamen quod etiam Filium dicam similiter ejusdem emissorem. Nam hoc manifeste dicit Evangelium de utroque; de Patre quidem: *Paracletus Spiritus sanctus quem mittet Pater in nomine meo* (Joan. xiv, 26); de Filio autem: *Cum venerit Paracletus quem ego mittam vobis* (Joan. xv, 26). Et infra: *Si autem abiero, mittam eum ad vos* (Joan. xvi, 7). Hoc itaque modo Patrem emissorem et Filium emissorem esse Spiritus sancti; Spiritum sanctum autem ab utroque emissum, ab uno tamen, id est a Filio promissum. »

Nechites archiepiscopus Nicomedie dicit: « Si Pater emissor, et Filius est emissor Spiritus sancti: ergo sunt duo emissores, duo sunt datores; et ita videntur esse duo principia Spiritus sancti. » Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Sicut video, callide voluisti mihi inducere duo principia, et ea quæ superius, cum de principio tractarem, determinata sunt, rursus tanquam oblita in questione revocas, ut incautum, et eorum quæ dicta sunt, quasi immemorem capias. Verum ego duo principia nusquam in divina Scriptura suscipio. Utrum autem duo emissores, seu duo datores recte dici queant, tua interest dicere, qui induxisti hoc nomen Græcum προβολεύς, quod apud nos, sicut tu dicis, sonat *emissor*. Quia vero hujus Græci nominis propria significatio incerta est, nihil certum super interim diffinire volo. Sed jam nunc velim ut patienter audias me. Tu Spiritum sanctum dicis non procedere a Filio. Cum hæc dicis, maximam utrique, Filio scilicet et Spiritui sancto injuriam facis: nam cum Pater et Filius se invicem habeant ut gignens et genitus, et item Pater et Spiritus sanctus se invicem habeant ut emissor et emissus, et ut donator et donum, dic, quæso, nunquid non magnam injuriam facis Filio et Spiritui sancto, quibus nullam ad invicem relationem tribuis, quinimo quos, ut ita dixerim, a socia processionis communione disjungis? Quid enim est quod Filius aliqua media relatione respiciat Spiritum sanctum, seu Spiritus sanctus Filium, si processionem istius ab illo de medio amborum abstuleris? Sunt sane, ut ita dixerim, respicientes se Pater et Filius generatione; et sunt rursus, ut ita dixerim, respicientes se Pater et Spiritus sanctus processionem. sed Filius et Spiritus sanctus secundum te manent sine aliqua vicissim communione, vel relationis habitudine, qua se invicem respiciant: et hoc ita dicere, quid aliud est, quam summam et venerabilem Trinitatem aliquatenus dissolvere? »

locum Acherius ediderat ubique *provoltens*, nulli

CAPITULUM XII.

Quod Spiritus sanctus amborum est σύννοια, id est concordia, et est amborum σύννευσις, id est respectio.

« Nempe Spiritus sanctus est amborum σύννοια, id est concordia, et est amborum σύννευσις, id est respectio, sanctitate propria ac naturali Patri ac Filio communicans, idem in substantia, non idem in persona, trinitatem in trinitate, ut ita dixerim, complens vel complectens, et unitatem propter trinitatem dissolvens. Attende igitur quid dicas, et vide quid sentias, et cave ut sic in Filium et Spiritum sanctum offendas, quatenus utrosque simul et Patrem non perdas. Qui enim peccat in Filium, peccat et in Patrem, et qui offendit in Filium, offendit et in Patrem; ipse namque Filius ita dixit: *Qui me spernit, spernit eum qui me misit* (Luc. x, 16). Item: *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum* (Joan. v, 23). Certum est autem quod ille non honorificat Filium, qui hunc ei honorem negat, quod Spiritus sanctus ab illo sicut et a Patre procedat. Rursus certum est quod ille Spiritui sancto non parvam blasphemiam irrogat, qui hunc a communione Filii, sublata processionis habitudine, fide non sana separat. Ambos ergo offendit, Filium scilicet, quia eum indignum existimat, ut ab ipso Spiritus sanctus; Spiritum vero offendit, quia ipsum quoque indignum iudicat, ut a Filio procedat: et ita in utrosque simul et in Patrem gravissime peccans, totam Trinitatem blasphemat. Quæ enim major blasphemia in Spiritum sanctum, quam credere et docere Spiritum sanctum, a Filio non procedere? Siquidem quod scriptum est: *Qui peccaverit in Patrem, seu in Filium, remittetur ei; qui autem peccaverit in Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro* (Luc. xii, 32); non solum de Macedoniana hæresi dictum esse videtur, qui dicebat Spiritum sanctum esse creaturam et non Deum; verum etiam de isto blasphemæ in Spiritum sanctum peccatum scriptum esse manifestum est. Quod videlicet peccatum blasphemæ, seu infidelitatis, seu impatientiæ qui fecerit, nisi respiscat, neque in hoc sæculo, neque in futuro remittetur, quamvis et aliis multis modis ille locus scripturæ possit exponi. »

CAPITULUM XIII.

Quod nemo silentio seu patienter ferre debet blasphemum se vocari, sicut nec Dominus, quando dictum est ei: Dæmonium habes; et quod Spiritus sanctus propter diversos effectus diversa sortitur vocabula.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Satis acute contexuisti de proposita quæstione; sed quod tandem subjunxisti, scilicet quod nos qui negamus Spiritum sanctum procedere a Filio, utrique injuriam faciamus, imo totam Trinitatem in hoc offendamus, et, sicut tu dicis, blasphemiam inferamus, hæc æquo animo audire non debemus, nec possumus, præsertim cum omne genus increpationis patientiam postulet, hoc autem nullam omnino. Quis enim patienter ferat se vocari blasphemum? »

A Nam Dominus, forma totius patientiæ, postquam omnia verba contumeliosa sibi a Judæis illata audivit patienter, quando cum vocaverunt voracem et potatorem vini, et filium fabri et alia multa hujusmodi; denique cum dicerent ei: *Dæmonium habes* (Joan. viii, 48); et: *In Beelzebub principe dæmoniorum ejecit dæmonia* (Matth. ix, 34); respondit: *Ego dæmonium non habeo* (Joan. viii, 49): manifeste docens quod omnia opprobria quæ adversum nos dicuntur, patienter suscipere debemus; nullus vero silentio debet transire, si quando ei imponitur, quod non Catholicum, sed hæreticum putatur, unde ipse a Spiritu sancto alienus et dæmonum esse socius videatur. Quapropter ad ea quæ dixisti, ego respondebo, sicut et Dominus me docet: Nos in nullo sanctam et individuam Trinitatem offendimus, sed sicut vere Catholici eam in unitate ejusdem substantiæ debito divinitatis honore veneramur, nec divinam substantiam concidentes dividimus sicut Arius, nec personas confundimus, sicut Sabellius, nec cum Macedonio Spiritum sanctum creaturam dicentes, a deitate eum separamus, nec sicut Pneumatomachitæ Spiritum sanctum impugnantem blasphemiam aliquam irrogamus: adoramus quippe Patrem Deum, Filium Deum, Spiritum sanctum Deum, tres personas, Deitatem unam, gloria, et honore, et imperio, et substantia non partitam.

« Audi adhuc, si Spiritum sanctum blasphemamus: nos credimus adorandum cum Patre et Filio Spiritum sanctum, unum Deum deificatorem et vivificantem per baptismum, spiritum Dei, spiritum Christi, intellectum Christi, spiritum Domini, per se Dominum, spiritum filiationis, hoc est Filii Dei, vel adoptivæ nostræ filiationis, spiritum veritatis, spiritum liberationis, spiritum sapientiæ et intellectus, spiritum consilii et fortitudinis, spiritum scientiæ et pietatis, spiritum timoris Domini. Etenim effectivus horum omnium Spiritus sanctus Deus, omnia substantia replens, omnia continens, repletivus mundi secundum substantiam, incomprehensibilis mundo secundum virtutem, bonus, rectus, principalis; sanctificans, non sanctificatus; vivificans, non vivificatus; mensurans, non mensuratus; participatus, non participans; replens, non repletus; continens, non contentus; hæreditatus post Christum ab apostolis; clarificans, glorificans, connumeratus in trinitate personarum, digitus Dei, ignis ut Deus, amor, charitas, spiritus qui cognoscit omnia, qui docet, qui spirat ubi vult et quantum vult, dirigens, loquens, tentatus in deserto, irritatus quando Jesus ejecit vendentes et ementes de templo, conturbatus in resuscitatione Lazari, illuminator, vivificator, magis autem per seipsum lumen, et per seipsum vita, templificativus, deificans, perficiens ut et præveniat baptismum per fidem, et exquiratur post baptismum per manuum impositionem; agens quæcumque Deus, partitus per gratiam in linguis igneis, dividens charismata, faciens apostolos, prophetas, evangelistas, pastores,

doctores : intellectualis, manifestus, magnus, im-
 mensus, improhibitus, incoquinabilis, qui æqua-
 liter potest, qui sapientissimus et multiformis est
 actionibus, manifestativus omnium, propriæ po-
 testatis, inalterabilis, omnipotens, παντατοκρος,
 id est omnium episcopus, per omnes transiens spi-
 ritus intellectuales, puros, subtilissimos, angelicas
 virtutes, necnon etiam propheticas et apostolicas
 virtutes, et etiam alias virtutes in alios et alios
 partitas secundum idem et non in eisdem locis, quo
 etiam demonstratur incircumscriptibilis. Quæcun-
 que autem dicuntur humiliter de Spiritu sancto, ut
 dari, mitti, partiri, chrisma, donum, insufflatio,
 repromissio, interpellatio, sive quid aliud tale, ad
 primam causam reducenda sunt, ut quid ex quo
 monstretur. Cum talia de Spiritu sancto credimus
 et docemus, nullius blasphemix irremissibilis reos
 nos esse confidimus; sed si eum a Filio procedere
 facile non credimus, non mireris, quia quantum-
 libet ratiocinationum adducas, non subito accedere
 possumus; præsertim cum nulla nobis auctoritas
 Evangelii, vel canonicarum Scripturarum, vel etiam
 sanctorum conciliorum hoc ad credendum suadeat,
 vel doceat. »

CAPITULUM XIV.

*Quod nullus sensum Scripturæ, quæ divina meruit
 appellari, suo sensui, sed potius suum sensum illi
 debet accommodare.*

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Si
 auctoritates ad persuadendum tibi hoc expostulas,
 utinam cum eas audieris, recto sensu suscipias! sed
 vereor quod contingat hoc proverbium de te, quod
 apud nos dicitur : Lupus positus est ad descendos
 apices; sed ipse semper clamavit agnum, agnum,
 agnum, non attendens quod foris a docente audivit,
 sed quod intus in corde gessit. Quod si tu cor tuum
 indurasti, et animum tuum obstinatum adeo obse-
 rasti, ut quidquid dicatur, tu tamen acquiescere
 nolis : quid ergo valet quidquid dixerimus? Melius
 est autem humiliter tacere, quam inutiliter loqui,
 et aerem verbis otiosis verberare, quia tempus est
 loquendi, et tempus est tacendi. Si autem propo-
 sitas auctoritates ad tuum sensum retorquere niti
 volueris, et non potius tuum sensum divinæ Scri-
 pturæ accommodare curaveris, timeo ne forte in
 hoc quoque Spiritu sancto adveseris et resistas,
 dum ea quæ, dictante Spiritu sancto, scripta sunt,
 extra intellectum Spiritus sancti temere evertere,
 et ad tuum sensum retorquere non erubescis, et
 nos non ad vincendum, sed ad investigandum quid
 verum sit, convenimus; ita quippe Veritas dicit :
Verba quæ locutus sum vobis, spiritus et vita sunt
(Joan. vi, 64). Et alibi : *Spiritus vitæ (Ezech. x, 17),*
 qui erit in vobis, scilicet sanctorum Scripturarum. »

Nechites archiepiscopus Nicomedix dixit : « Quan-
 tum malum sit, intellectum Scripturæ, quæ divina
 meruit appellari, ad proprium sensum quasi vio-
 lenta expositione distorquere, ac non potius pro-
 prium sensum omnino divinæ Scripturæ humiliter

A mancipare et accommodare, nulli debet esse inco-
 gnitum qui sacris lectionibus vacare consuevit, et
 ideo bene monuisti; fac ergo et tu quod tu in me mo-
 nuisti; et si vis proponere sacras auctoritates, ita
 eas exponas, ne videaris tuam sententiam, quia tua
 est, non quia vera est, extorta expositione, velle
 probare; scriptum quippe est : *Qui fortiter premit
 ubera ad eliciendum lac, exprimit butyrum; et qui
 vehementer emungit, elicit sanguinem (Prov. xxx,
 33).* Sed jam dic si quas auctoritates habes tuæ
 sententiæ in proposita quæstione faventes. »

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Hoc
 adhuc præmittendum videtur, quoniam quandiu
 propriis verbis locuti sumus, uterque nostrum in
 suo sensu abundare potuit. Sed jam cum divina ver-
 ba tractare cœperimus, decet ut sine contentione
 loquamur, et debita reverentia invicem supportan-
 tes, Spiritui sancto, qui est auctor divinæ Scripturæ,
 honorem deferamus, quatenus ipse nobis dignetur
 veraciter aperire, quod ipse vult nos humiliter et
 sine contentione investigare. Sunt enim aliqui, quos
 dum urget veritas Scripturæ, in disputatione ma-
 lunt etiam victi litigare, et perversis vocibus veritati
 reluctari, quam proprios errores confiteri, qui dum
 non inveniunt quid tandem respondeant, tacere ta-
 men humiliter ignorant. »

Nechites archiepiscopus Nicomedix dixit : « Bene
 dixisti, sed hoc quoque non est silentio prætereun-
 dum, ut si forte alter nostrum ab altero in exponenda
 Scriptura dissenserit, quia hoc plerumque sana fide
 fieri potest, non statim error vocetur quod dicitur,
 quoniam de una Scriptura sæpe diversi boni intel-
 lectus eliciuntur, et nequaquam sunt spernendi,
 quamvis ad præsentem quæstionem minime spectare
 videantur. » Anselmus Havelbergensis episcopus
 dixit : « Optime dicis, tu tantum benevolus sis, et ad
 credendum non tardus, nec difficilis; et ne quæras,
 sicut vulgo dicitur, nodum in scirpo, quia sicut in
 malevolam animam non introibit sapientia (Sap.
 i, 4), ita in benevolam animam ultro se ingerit divi-
 na sapientia. » Nechites archiepiscopus Nicomedix
 dixit : « Bono animo esto, ego quod credendum est
 libenter credo, si tamen convenienter ad hoc in-
 ductus fuero; sed jam tamen dic. »

CAPITULUM XV.

*Quod Dominus insufflando dederit apostolis Spiritum
 sanctum, nec tamen flatus ille corporeus fuerit Spi-
 ritus sanctus, sed processionis ejus significatio,
 et qualiter intelligendum sit : Accipite Spiritum
 sanctum.*

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Domi-
 nus Jesus post resurrectionem representans se disci-
 pulis suis, insufflavit et dixit : *Accipite Spiritum
 sanctum (Joan. xx, 22).* Quid aliud, quæso, signifi-
 cavit illa insufflatio, nisi quod procedat Spiritus
 sanctus et de seipso? Neque enim flatus ille sub-
 stantia Spiritus sancti fuit, sed demonstratio etiam
 a Filio procedere Spiritum sanctum. » Nechites
 archiepiscopus Nicomedix dixit : « Tecum dico,
 quod flatus ille corporeus non fuerit substantia

Spiritus sancti; sed non tecum dico quod illa insufflatio fuerit processionis quæ a Filio sit, significatio. » Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Si Christo insufflante ac dicente : *Accipite Spiritum sanctum*, apostoli acceperunt Spiritum sanctum, quare ipsa insufflatio non credatur processionis ejus significatio? Rursus si Spiritus sanctus discipulis datus est a Filio insufflante, cum dicit : *Accipite Spiritum sanctum*; dic, quæso, quomodo a Filio donante pervenit in discipulos accipientes, nisi ab illo procedendo, cum quo semper est, et ad istos perveniendo, quibus tunc in usu muneris datus est? Ut enim apostoli Spiritum sanctum acciperent, oportuit ut esset qui daret, et sic a dante in accipientes procederet; quamvis, tametsi non essent qui acciperent, tamen non minus esset qui procederet, æterna enim et substantialis est ejus processio; et ita licet tunc datum non apte diceretur, tamen non minus donum vel donabile dici posset : dicitur enim donum, sive donabile, quod quidem dari potest, quanquam non detur; datum vero non dicitur, nisi cum datur. Quippe Spiritus sanctus propria naturali essentia, qua a Patre et Filio est, processibilis est, donabilis est, nec est nisi procedendo, nec datur nisi procedendo, nec accipitur nisi procedendo. Ideoque cum dicitur sive a Patre, sive a Filio mitti vel dari, nec aliter quam procedendo dicitur dari; ipsius enim donatio sive missio, ipsius est processio. Duobus quippe modis procedit Spiritus sanctus a Patre et Filio : est una processio ejus æterna, quæ est secundum affectum, id est charitatem, qua Pater diligit Filium et Filius Patrem; et est illa processio temporalis, quæ est secundum effectum, id est dona ejus quæ dantur hominibus. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Cum Spiritus sanctus ubique sit per essentiam, nec etiam in cordibus apostolorum per præsentiam defuerit, quid putas Christum insufflando dedisse, vel etiam apostolos accepisse, quando ad eos dictum est : *Accipite Spiritum sanctum*? Si enim dicantur accepisse Spiritum sanctum, qui est tertia persona in Trinitate, et qui ubique est, et qui in cordibus eorum jam erat, quomodo recte dici potest hunc eos tunc accepisse quem jam habebant, et qui in cordibus eorum jam per præsentiam erat? » Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Spiritus sanctus qui a Patre et Filio procedit, qui tertia est in Trinitate persona, qui plenus et perfectus est Deus, qui ubique est, et nusquam deest per Divinitatis essentiam, ipse in apostolorum cordibus fuit per ejus divinitatis præsentiam, quibus tanquam humilibus et electis postea datus est per inhabitantem gratiam. Ita quippe de seipso dicit : *Super quem requiescam, nisi super humilem, et quietum, et verba mea tremantem*? Item : *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (Jac. iv, 6). Acceperunt itaque Spiritum sanctum jam fructificantem per inhabitantem gratiam, qui prius apud illos tan-

quam sterilis erat, tantum ubique per divinitatis essentiam; tanquam diceret : *Accipite Spiritum sanctum in gratia, qui prius apud vos erat sola essentia; accipite in donum, quod prius apud vos erat tanquam alienum; accipite in usu et munere, quod prius apud vos erat sine muneris acceptione; accipite in effectu spiritualis gratiæ, quod hactenus apud vos erat sola præsentia essentiæ; accipite per sanctificationem, quod prius apud vos erat sine alicujus virtutis manifestatione. Sicut si diceretur alicui claros oculos sine visibili spiritu habenti : Accipe oculos ut videas, quos prius ad videndum non habebas; et ad surdum aures habentem diceretur : Accipe aures ad audiendum, quas prius habuisti præter audiendi usum; et ut muto linguam habenti diceretur : Accipe linguam in usum loquendi, quam prius sine hoc usu habuisti; et manus aridas habenti diceretur : Accipe manus ad operandum, quas prius habuisti præter operandi officium, et claudu pulchros pedes habenti diceretur : Accipe pedes ad ambulandum, quos prius habuisti præter ambulandi beneficium; aut si diceretur alicui habenti pecuniam alterius apud se repositam : Accipe hanc pecuniam, et tua sit ad utendum, quæ prius apud te erat præter omnem tuæ necessitatis vel utilitatis usum. Hoc itaque modo videtur esse dictum : *Accipite Spiritum sanctum in usu et in dono spiritualis gratiæ, qui prius apud vos erat divinitatis immensitate; quamvis tamen ante solemnem, ac tam manifestam sancti Spiritus donationem omnino non fuerint apostoli expertes spiritualis gratiæ. Unde Dominus Petro Christum Filium Dei confitenti dixit : *Beatus es, Simon Petre, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui est in cælis. Videlicet ac si diceret : Per cœlestem ac divinam inspirationem hoc accepisti, non humana carnis aut sanguinis revelatione; habebant quippe et alii apostoli fidem divinitus inspiratam ante datum Spiritum sanctum, sed non tantam, quantam habere oportet eum qui per fidem salvandus est. Quidquid autem minus habuerint, hoc per solemnem ac manifestam Spiritus sancti donationem suppletum est. Quidni? Nonne Petrus apostolorum princeps, qui cum Christo se dicebat paratum et in mortem et in carcerem ire, subito ad vocem ostiarie ancillæ Christum negavit, qui tamen postea post datum Spiritum sanctum, indutus virtute ex alto, principibus sacerdotum comminantibus et interdicientibus, ne in nomine Christi prædicaret, fiducialiter respondit : *Opertet nos Deo magis obedire, quam hominibus* (Act. v, 29). Et hæc quidem donatio Spiritus sancti primo facta est in terra per insufflationem propter dilectionem proximi, et postmodum facta de cælo in variis linguis propter dilectionem Dei; ubi etiam aliquatenus instruimur quod, quia bis datus est Spiritus sanctus, a duobus quoque non bis, sed simul et semel procedere sit credendus; et de cælo quidem tanquam de Patre qui in cælis est, in terra vero tanquam de Filio qui per humanitatem in terra***

cum hominibus conversatus est, quamvis idem Filius, cum eum daret, non tunc in terra inter mortales jam mortalis esset, sed post resurrectionem et ante ascensionem, ea qua sibi placuit, apparitione apostolis se manifestaret, Spiritum sanctum eis abunde tribuens. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Cum de arce summæ theologiæ sermo est, hujusmodi similitudines rerum corporalium non videntur habere locum, nec oportet ex inferioribus superiorum similitudines suscipere : nec enim potest ad plenum cognosci stabilis natura immobilium ex fluxibili natura mobilium. Sane spiritualia corporalibus comparare, aut divina humanis adaptare, quid aliud est quam viventem inter mortuos exquirere? »

CAPITULUM XVI.

Quod aliquando spiritualia corporalibus, aliquando corporalia spiritualibus comparantur.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Faæor quod dicis; neque enim possibile est aliquid assimilatorum pervenire ad commodam et puram veritatem ejus rei, cui assimilatur : similitudo enim nunquam ex toto, sed aliqua ex parte inducitur, alioquin jam non similitudo, sed potius identitas dicenda esset. Nullum quippe simile est [omnino] simile cui est simile, nec etiam in rebus corporalibus, si quando sibi invicem ex similitudine aliqua comparantur; sed ita damus vel suscipimus hujusmodi similitudines tanquam scenicas, non quidem quæ ipsarum rerum puram veritatem exprimant, sed animum audientis ad majorem ipsius rei cognitionem pertrahant; et sit plerumque per informationem talis doctrinæ cognitum, quod prius pro magna suæ naturæ altitudine fuit incognitum. Surgit quippe animus per cognita quæ novit, ad incognita quæ non novit. *Et invisibilia per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur* (Rom. 1, 20); et multa in hunc modum. Sicut autem spiritualia sæpe per similitudines corporalium intelliguntur, ita quoque nonnunquam corporalia per spiritualia discuntur. Ita quippe ad Moysen dicitur : *Vide omnia facias ad exemplar eorum quæ vidisti in monte* (Exod. xxv, 40). Ubi manifeste jubetur universa ad instructionem tabernaculi corporaliter disponere ad similitudinem eorum quæ prius spiritualiter viderat in monte : ideo doctrinales rerum corporalium seu incorporealium similitudines nequaquam sunt contemnendæ, quamvis ipsarum rerum veritatem ad perfectum nequeant exprimere. Et sæpissime per intellectus visibiles invisibiliter intrinsecus in invisibili anima nescientis formantur verba, formantur etiam visibiliter visibiles litterarum apices in visibili membrana, et tacendo loquuntur, et loquendo tacent. Et rursus per eosdem apices visibiles formatur invisibilis intellectus in anima legentis : et sit quoque, ut si quando primi intellectus, ad quorum formam iidem apices primo facti sunt, oblivione superveniente deleantur, per eosdem apices inspectos renascentur. Ac ita vicissim ad similitudinem invisibilium intellectuum

A sunt verborum sermones et visibiles apices : et iterum ad similitudinem sermonum, seu apicum visibilium, vel novi intellectus invisibiles generantur, quamvis tamen visibilia et invisibilia non ejusdem, sed prorsus diversæ naturæ inveniantur. Et Dominus plerumque in parabolis per similitudines locutus est, modo corporalia spiritualibus, modo spiritualia corporalibus comparans. Sane de creatura ad Creatorem nullam similitudinem ad liquidum adaptandam existimo posse facile inveniri. » Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Satis probæ quæ de his nunc dixisti; sed si quas adhuc habes auctoritates de processione Spiritus sancti a Filio, propone. »

CAPITULUM XVII.

Quod muliere sumbriam Domini tangente virtus de illo exibat; et quod virtutis nomine Spiritus sanctus appellatur, qui ab ipso procedit.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Audi et intende quid Filius dixerit de muliere quæ fluxum sanguinis patiebatur, et quæ tetigit sumbriam vestimenti ejus, et sanata est : *Tetigit me aliquis, ego enim sensi virtutem de me exisse* (Luc. viii, 46). Hic virtutis nomine appellari Spiritum sanctum, clarum est, quod ex eo loco patenter cognoscitur, angelo docente, ubi ad Mariam dixit : *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi* (Luc. 1, 35). Cum enim præmisisset angelus : *Spiritus sanctus superveniet in te; competenter subjunxit : Et virtus Altissimi obumbrabit tibi : ut videlicet ostenderet quod Spiritus sanctus sit idem quod virtus Altissimi. Et ipse Dominus promittens cum discipulis, ait : Vos autem sedete in civitate, quoadusque induamini virtute ex alto* (Luc. xxiv, 49). Et iterum : *Accipietis, inquit, virtutem Spiritus sancti supervenientis in vos, et eritis mihi testes* (Act. 1, 8). De hac virtute credendus est dicere evangelista : *Virtus de illo exibat, et sanabat omnes* (Luc. vi, 19). Manifestum est itaque Spiritum sanctum et de Filio procedere, nisi forte id quod luce clarius est, oculis sponte clausis videre nolis, et Scripturam clamantem et se tibi ingerentem surdis auribus sponte velis non audire. » Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Si ergo de Patre et Filio, sicut tu affirmas, procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit : *De Patre procedit* (Joan. xv, 26), et de processione ejus a seipso tacuit? » Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Cur putas, nisi quemadmodum ad Patrem solet referre quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde et illud est quod ait : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me* (Joan. vii, 16). Si igitur sic intelligitur ejus doctrina, quam tamen dicit non suam, sed Patris, quanto magis illic intelligendus et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait : *De Patre procedit*, ut non diceret : *De me non procedit? A quo autem habet Filius ut sit Deus, est enim de Deo Deus, ab illo habet utique, ut etiam de illo procedat, Spiritus sanctus, ac per hoc Spiritus sanctus, ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. Quod etiam convenienter et manifeste insinuatur*

in Evangelio, ubi ait : *Quem ego mittam vobis a Patre* (Joan. xv, 16); ostendens Spiritum sanctum et Patris esse et Filii. Qui etiam cum dixisset, *Quem mittet Pater* (ibid.), addidit *in nomine meo*; non tamen dixit : *Quem mittet Pater a me, quem admodum dixit : Quem ego mittam vobis a Patre.* Videlicet ostendens quod totius divinitatis, vel si melius dici potest, deitatis principium Pater est, qui et auctor generationis et processioneis est. Qui ergo procedit a Patre et Filio, recte ad eum refertur a quo natus est Filius. Est ergo Spiritus sanctus virtus Altissimi, Patris scilicet; est et virtus Filii, qui et ipse Altissimus est : et quoniam amborum est, ab ambobus etiam procedere recte credendus est, quia sicut non unius eorum, sed amborum est communio, ita non ab uno eorum, sed ab ambobus est ejus processio. » Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Constat quod Spiritus sanctus amborum est, habemus quippe ipsum Dominum dicentem : *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x, 20). Habemus et Apostolum dicentem : *Si Spiritus ejus qui suscitavit Jesum et mortuis, habitat in vobis* (Rom. viii, 11); hic nempe spiritum Patris intelligi voluit. Item Apostolus : *Misit, inquit, Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem : Abba Pater* (Galat. iv, 6). Et alio in loco : *Quisquis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (Rom. viii, 9). Propter hæc itaque et multa alia testimonia quibus instruimur, bene, sicut dixi, constitemus Spiritum sanctum qui in Trinitate tertia persona est, Patris esse et Filii; nec tamen ab utroque eam procedere fateri audemus, quia fortasse aliud est eum a Patre esse, et aliud est eum procedere. »

CAPITULUM XVIII.

Quod sicut Spiritui sancto hoc est esse a Patre, quod procedere a Patre; ita ei hoc est esse a Filio, quod procedere a Filio.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Spiritus sanctus qui a Patre est, et qui a Patre procedit, aut eo est a Patre, quo procedit a Patre; aut eo non est a Patre, quo procedit a Patre. Quod si eo quo est a Patre, eo etiam procedit a Patre, quare similiter eo quo est a Filio, non etiam procedat a Filio? eo enim quo est a Patre, eo est et a Filio; et eo quo est a Filio, eo est et a Patre. Ideoque eum esse a Patre et a Filio, nisi forte quis audeat dicere, quod aliud esse habeat a Patre, et aliud esse a Filio; quod prorsus insani capitis est dicere. Non enim habet aliud esse a Patre, et aliud esse a Filio, nec habet aliam processionem a Patre, et aliam a Filio; sed unum et idem esse, et unam eandemque processionem tam a Patre quam a Filio habet. Neque enim bis est, neque bis procedit, neque duo esse, neque duas processionem habet, neque etiam, quo impissimum est dicere, duo Spiritus sancti procedentes sunt. Sicut autem certum est eum esse a Patre nihil aliud esse quam procedere a Patre; ita nulli dubium esse debet eum esse a Filio nihil aliud esse quam procedere eum a Filio;

A substantialis quippe est ejus processio. Si autem das ei aliud esse a Patre, et aliud procedere a Patre, profecto eum a seipso diversificas, cui certe nihil aliud est a Patre esse, quam a Patre procedere. Procedendo enim a Patre est, et existendo a Patre procedit substantiali processione, et processiva sive processibili substantia. Proinde ostende, si potes, Spiritum sanctum habere aliud esse a Filio; et iterum ostende, si potes, aliud esse eum esse a Patre et Filio, et aliud esse eum procedere : et sic eum a seipso diversificasti, et ita sanam fidem quæ de Spiritu sancto est, satis impudenter evacuasti. Rursus si idem est ei a Patre esse quod procedere, tunc si a Filio idem est ei esse quod a Patre, a Filio quoque procedit sicut a Patre. Quod si a Filio non procedit, a Filio quoque non est ei idem esse quod a Patre. Quod si non est ei idem esse a Filio quod a Patre; ergo aut aliud esse, aut omnino nullum esse habet a Filio : quod utrumque absonum est. Si autem a Filio non est, nec a Patre est, unum quippe sunt Pater et Filius. Si autem a Patre non est, nec a Patre procedit. Iterum : Si quia processibiliter a Patre est, a Patre procedit; simili ratione quia processibiliter a Filio est, a Filio quoque procedit. Par enim vel potius idem est Spiritui sancto a Patre esse, et a Filio esse, et a Patre procedere, et a Filio procedere, quia scriptum est de illo : *Non enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audit, loquetur* (Joan. xvi, 13). Unde igitur audiet, inde loquetur; et unde loquetur, inde procedit. Itaque unde illi essentia, inde illi audientia; et unde illi audientia, inde illi scientia; et unde illi scientia, inde illi processio; et ita eum a Patre et a Filio esse, est ab utroque existendo, audiendo, sciendo procedere. Quare autem esse Filii a Patre dicatur nasci a Patre, et esse Spiritus sancti a Patre et a Filio non dicatur nasci, sed procedere, et quæ differentia sit inter esse quod est nasci, et inter esse quod est procedere, difficillima quæstio est; quam et ipse Filius dicatur procedere a Patre, sicut ibi : *Exivi a Patre, et veni in mundum* (Joan. xvi, 28). Et iterum : *Ego processi a Patre* (Joan. viii, 42); quæ tamen processio, scilicet Filii, omnino alia est, differens a processione Spiritus sancti. Filius enim sua propria missione ac processione nascendo mittitur, et nascendo procedit a Patre, et Spiritus sanctus sua propria missione ac processione procedendo procedit, et procedendo mittitur tam a Filio quam a Patre. Vide igitur quid dicas, et cave ne sic processionem Spiritus sancti a Filio neges, ut etiam esse quod habet a Filio, convincaris ei auferre. Quia enim eum Spiritum sanctum esse, et eum procedere, idem est, quicumque negat eum procedere a Filio, negat eum et esse a Filio; et qui negat eum esse a Filio, negat etiam eum esse a Patre, unum quippe sunt; et qui negat eum et esse, seu procedere tam a Filio, quam a Patre, negat eum Spiritum sanctum esse : et ita consequenter nihil aliud est hoc et illud dicere, quam totam Trinitatem dissolvere;

Quod quam sit iniquum et impium, tu videris. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Hoc primum respondendum puto, quoniam qualis Pater, talis Filius, talis est Spiritus sanctus, et hoc secundum substantiam; sed non quale est Patris generare, tale est Filii generari, nec tale est Spiritus sancti procedere. Et quamvis, sicut tu paulo ante dixisti, non sit facile ad investigandum, nec sit possibile ad diffiniendum, qualiter vel Pater generet, vel Filius generetur, vel Spiritus sanctus procedat; tamen hoc non temere dicitur, quoniam aliter hic generat, et aliter hic generatur, et aliter hic procedit. Attamen nullatenus aliqua actio vel passio circa hæc existimanda est. Et licet idem substantialiter sit Patris esse, et Filii esse, et Spiritus sancti esse; tamen aliud est personaliter tantum Patrem esse, et non Filium, et non Spiritum sanctum; et aliud est personaliter tantum Filium esse, et non Patrem, et non Spiritum sanctum; et aliud est personaliter tantum Spiritum sanctum esse, et non Patrem aut Filium: illud enim ejusdem substantiæ in tribus notat identitatem, hoc autem in eisdem tribus personalem distinctionem. Proinde cum tu argumentando investigas utrum Spiritui sancto sit idem esse a Patre et a Filio; et iterum inquiris utrum sit ei idem esse, et idem procedere; et ita probare niteris quod sicut ei ab utroque idem esse, ita quoque ab utroque sit ei idem procedere: cum hoc, inquam, dicis, hoc nimirum attendere debueras quod, licet Spiritus sanctus amborum sit, et ab ambobus sit, tamen ab ambobus non videtur æqualiter esse, ideoque nec æqualiter procedere. A Patre quippe est, tanquam ab eo qui a nullo est, et qui a nullo habet quod Spiritus sanctus ejus est, et quod ab eo est; a Filio autem est, tanquam ab eo qui a Patre est, et qui hoc ipsum a Patre habet, quod Spiritus sanctus ipsius quoque est, et ab ipso etiam est; et ita videtur quod Spiritus sanctus amborum quidem et ab ambobus sit veraciter, non autem quod amborum sit æqualiter, vel ab ambobus procedat æqualiter. »

CAPITULUM XIX.

Utrum Spiritus sanctus æqualiter procedat a Patre, sicut et a Filio, cum Pater a nullo, Filius autem a Patre sit; et similitudo de Adam primo plasmate et de Eva plasmatis decisione, et de Abel utriusque decursione.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Pater qui a nullo est, nec a Filio, nec a Spiritu sancto quidquam habet; sed nec Filius qui a Patre est, a Spiritu sancto quidquam habet. Habet autem omnia a Patre Filius, etiam ut sit Deus; est enim de Deo Deus, et habet ab illo, ut etiam de se ipso procedat Spiritus sanctus. Porro Spiritus sanctus habet ab ipso Patre, ut procedat etiam a Filio, sicut procedit a Patre; et ita quidquid est Filius, seu quidquid habet Filius, et quidquid est Spiritus sanctus, ab ipso Patre principaliter totum est. Qui Pater tanquam auctor et principium generationis et processionis a nullo est, et a nullo quidquam habet, et fortasse ob hoc

A putatur quod Spiritus sanctus nec amborum sit æqualiter, nec ab ambobus procedat æqualiter. Sed quid hoc? Nostra disputatio suscepta est, non qualiter ab utroque, sed utrum ab utroque Spiritus sanctus procedat. Quod ubi concessum fuerit, consequenter, si placet, de hoc etiam investigandum est. Attamen hoc velim, ut ad hoc ipsum breviter intendas, quia tibi placet. Dico autem quod nequaquam videtur auferre Spiritui sancto, quantum ad seipsum, æqualitatem existendi et procedendi ab utroque, quod alter a quo est, et a quo procedit, scilicet Pater a nullo est, alter vero a quo similiter est, et a quo similiter procedit, scilicet Filius a Patre est, quia nec prius, nec posterius, nec minus, vel plus propter hoc ab altero est, vel procedit; sed simul et semel ab utroque nullo inæqualitatis modo, sed æqualiter, id est cognita sibi æqualitate æternaliter procedit: quamvis tamen a nonnullis videatur bene posse dici, quod magis proprie sit et procedat a Patre, tanquam a prima causa, quam a Filio, cujus ipse est causa. Cum enim dicitur, Pater a nullo est et Filius a Patre est, nequaquam intelligenda est ibi prioritas seu posterioritas, aut in hoc majoritas, aut in illo minoritas; sed in utroque ejusdem majestatis æqualitas. Et licet Pater nullam habeat sui causam, et Filius Patrem habet sui causam, tamen eadem potestas et gloria est, ut ita dixerim, causati et incausati, id est habentis causam et non habentis causam; et ita qui ejusdem æternitatis, majestatis, potestatis, virtutis, voluntatis, æqualitatis sunt, quomodo non æqualiter, sed inæqualiter Spiritum sanctum a se procedentem emittant? Substantialis quippe est Spiritus sancti processio, sicut et substantialis est Filii generatio. Quod ita per quaecumque simile potest videri. Adam per se, id est sine causa ulla generante, solius Dei plasma fuit: Eva ejusdem plasmatis, tanquam causæ præcedentis decisio fuit, Abel ab utroque non plasmatione, nec plasmatis decisione, sed naturali humanæ generationis decursione descendit. Adam homo, Eva homo, Abel homo, ideoque *ἑμάρτυρος*, id est similis substantiæ vel ejusdem naturæ, sed nec qui Adam, Eva vel Abel; nec quæ Eva, Adam vel Abel; nec qui Abel, Adam vel Eva. An non putas Abel æqualiter quantum ad se generatione descendisse tam a patre Adam, qui a nulla generante seu decidente causâ erat, quam a matre Eva, quæ ab ipso Adam tanquam a causa non generatione, sed decisione descenderat? Sicut enim verum est Adam et Evam Abel simul et semel genuisse, ita similiter verum est Abel ex eis æqualiter quantum ad se genitum esse; et licet inter generantes aliqua possit assignari dissimilitudo, videlicet plasma et plasmatis decisio, tamen in generato ejusdem generationis non dissimilis, sed eadem est decursio, nec prius Adam pater, quam Eva mater, sed simul et ille pater et illa mater, et simul Abel utriusque filius ab utrisque æquali nativitatis decursione de-

cendens. Et quod Eva est ab Adam decisione, non impedit quin Abel ita sit filius unius sicut et alterius, et non plus minusve unius quam alterius. Habet quidem Eva ab Adam quod est decisione, et habet ab eo quod Abel qui filius Adam est, ipsius quoque Evæ filius est generatione : ac per hoc id quod ipsa mater est Abel ejus quem genuit, habet ab Adam, qui et ipse pater est ejus quem genuit Abel. In hac autem proposita similitudine tanquam in scena contemplari oportet. Nemo itaque dicat Spiritum sanctum aliter, id est procedendo a Patre esse, et aliter id est non procedendo a Filio esse, quamvis Pater a quo est, et a quo procedit, a nullo sit, et Filius a quo similiter est, et a quo similiter procedit, a Patre sit : nam sicut superius disputavimus, Spiritus sanctus ab utroque idem habet esse, et idem esse est ei ab utroque procedere tam veraciter, quam ineffabiliter ; et hoc ita credere tam est necessarium fidei, quam proximum salutis. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Secundum ea quæ suffragio rationis contexuisti, neque videtur absurdum, quod Spiritus sanctus idem esse habeat a Patre et a Filio, nec tamen videtur ob hoc adhuc probatum, quod ab utroque vel æqualiter, vel inæqualiter procedat. » Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Quoniam concedis ei idem esse ab utroque, necesse quoque est te fateri idem ei esse procedere ab utroque ; præsertim cum satis evidenter superius ostensum sit ei idem ab utroque esse, quod ab utroque procedere, et idem ab utroque procedere, quod ab utroque esse : proinde sicut Patris est, ita et Filii est, nec aliter Patris, et aliter Filii est. Est autem Patris procedendo ab ipso, cujus equidem esse quod habet tam a Filio, quam a Patre, nihil aliud est quam ab utroque procedere. Adhuc audi. Concedis quod Spiritus sanctus a Filio mittitur, scio quod concedis, quia manifeste hoc legitur in Evangelio, nisi forte aliqua impietas hoc a vestris codicibus, quod minime puto, subtraxerit : *Quem*, inquit Filius, *ego mittam vobis*. Concedis etiam quod ab eodem Filio, cujus equidem idem ipse est, accipiat et annuntiet. Nam et hoc est in Evangelio, nisi forte abrasum est, ut dixi, in codicibus Græcorum : *Ille*, inquit, *de meo accipiet, et annuntiabit vobis ; nec enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audiet, loquetur* (Joan. xvi, 13). » Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Omnia hæc concedo, videlicet quod ab eo est, quod ab eo mittitur, quod de suo accipiat et annuntiet, quod ab illo audiat, quod ab illo loquatur, hæc omnia, docente Evangelio, concedo : sed processionem ejus a Filio, quam Evangelium non docet, ego non doceo, nec docere præsumo. » Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Valde miror prudentiam tuam, quod hoc verbum, *procedit*, tantum abominaris de Spiritu sancto a Filio, cum æquipollentia et idem significantia ha-

as in Evangelio, et ex Evangelio securus concedas. Quid enim aliud est, aut etiam quid aliud esse potest a Filio ejus missio, quam ab ipso ejus processio ? Siquidem illo mittente, consequens est dicere istum ab illo a quo mittitur, missum procedere, nec tamen ab hoc missus abest a mittente, nec elongatur, semper præsens a semper præsentis. Rursus qui illius est, et qui totum quod est a Patre, ita ab illo est, et sicut a Patre, ita ab illo habet : quomodo ab illo non procedere putandus est, cum, sicut sæpe dictum est, ejus procedere nihil aliud sit, quam ejus esse, et ejus esse nihil aliud sit, quam ejus procedere, et ejus audire et ejus loqui nihil aliud sit, quam ejus esse et ejus procedere, et hoc totum non a seipso ? Procedendo enim est, et existendo procedit, cujus est esse, processibilem esse. Est ergo, sicut ex his omnibus quæ data sunt, indubitanter colligitur, Spiritus sanctus Patris, et est Filii, est a Patre, et est a Filio, mittitur a Patre, mittitur et a Filio, et ita procedit a Patre, procedit et a Filio. » Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Negare non possum, quin et rationibus et auctoritatibus usquequaque exquisitis et satis convenienter inductis, id quod proposuisti, videaris probasse, et ego Spiritui sancto nollem resistere ; sed volo ut adhuc audias, quod me vehementer moveat, et quod me ab hoc verbo processionis vehementissime exteret. Dominus noster Jesus Christus salvator generis humani, conditor fidei, conditor Evangelii, amator nostræ salutis, fidem sufficientem ad omnium salutem apostolis instituit : non enim esset sufficiens salvator, nisi fuisset sufficiens doctor ; nusquam vero de processione Spiritus sancti a Filio quidquam dixit, quemadmodum de processione ejusdem a Patre : unde valde temerarium mihi videtur quod aliquis fidei Christianæ ad plenum jam conditæ, et ad salutem sufficienti aliquid addere, vel etiam demere præsumat, maxime in fide sanctæ Trinitatis ; et videtur mihi quod Evangelio debitam reverentiam deferentes, verbum processionis quod ascriptum est Spiritui sancto, quod procedat a Patre, dicamus ; quia vero eidem Spiritui sancto non est ascriptum, quod procedat a Filio, nequaquam dicamus : sic enim videtur, ut tute ambulemus in fide, nihil addentes, nihil dementes, sed simpliciter quod ex Evangelio doctissimus, tenentes sicut enim intutum est (22-23) aliquid demere, ita periculosum est aliquid addere. »

CAPITULUM XX.

Quod sicut in Evangelio non invenitur, Spiritus sanctus procedit a Filio ; ita quoque in Evangelio nequaquam reperitur, Spiritus sanctus non procedit a Filio ; nec invenitur quod a solo Patre procedat.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Sicut tuam decet maturitatem et tanti viri prudentiam, locutus es : verum tamen nequaquam trepidandum est, ubi timor non est ; sed sta hic, et his quæ dico diligenter intende. Si vereris dicere quod Spiritus

(22-23) *Sicut enim intutum est. Haud dubium quin ita legi debeat ; saltem inepta erat prioris editionis lectio sicut enim in tantum est.*

sanctus procedat a Filio, quia in Evangelio verbum hoc, *procedit a Filio*, minime [ullo] in loco scriptum est, dic, quæso, qua fronte quæve temeritate non formidas dicere hanc negativam processionis, videlicet, *non procedit a Filio*, cum in nullo loco Scripturæ, nec usquam in Evangelio scriptum reperitur? Quare non taces, ubi, sicut tu putas, tacet Evangelium? Unde tibi illud *non*, negativum, quod te non docet Evangelium? Quis unquam tibi persuadere potuit, ut diceres, *non procedit a Filio*, cum Evangelium hoc non dicat; et non potuit tibi persuadere, ut diceres, *procedit a Filio*, cum et hoc Evangelium non neget nec prohibeat? Veneraris Evangelium, ut non audeas dicere, *procedit a Filio*; et non veneraris Evangelium, ut non audeas dicere, *non procedit a Filio*. *Fili* times, ubi non est timendum; et tibi non times, ubi est timendum. Fateor tibi hoc verbum, *procedit a Filio*, in ullo loco Scripturæ apud nos non ita simpliciter inveniri; et necesse est te quoque fateri quod hoc verbum, *non procedit a Filio*, nusquam in eodem loco invenitur. Quid ergo disputabimus de verbis nunc hoc, nunc illud significantibus? Decetne nos sequi litteras, seu syllabas, seu dictiones, relieta rerum veritate? Magis autem relinquamus hoc pueris in grammatica et dialectica ludentibus; at vero nos magis sententiam investigare, quam verbis inhærere oportet. Proinde Spiritum sanctum aut a solo Patre, aut a non solo dicis procedere. Si a solo Patre dixeris, hoc certe ex Evangelio non habes; si autem a non solo dicere elegeris, oportet ut sicut a Patre, ita quoque a Filio, seu ab illo nescio quo eum procedere fatearis: sed fortasse nec hoc, nec illud eligere audebis, præsertim cum neutrum invenitur in Evangelio, cui tu nihil prorsus addendum opinaris. Relinquitur ergo ut nos libera fide, tam sine contradictione Evangelii, quam sine contradictione tua dicamus Spiritum sanctum a Patre et a Filio procedere. Cum enim Evangelium a Patre, et non a solo Patre dixerit, satis libere a non solo Patre, sed etiam a Filio dicendum concessit. Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « In hoc quod tu dicis, procedit a Filio, et in hoc quod tu dicis, procedit a Patre non solo, cogis me dicere, procedit a Patre solo; et cogis temere et extra Evangelium hoc negare, quod tu temere et extra Evangelium videris affirmare: non enim dicentis magis sunt sermones, quam dicere cogentis. »

CAPITULUM XXI.

Quod nihil cum temeritate sit affirmandum, et nihil cum iracundia refellendum.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Tale fuit illud Platonicum dogma in scholis academicorum: sine temeritate affirmare, et sine iracundia refelli; est enim ratio fallax, quæ nonnunquam similitudine veri fallitur, et est ratio non fallax,

A qua veritas rerum certa scientia comprehenditur. Et sicut illa quæ fallax est, ratio juste sine iracundia refellitur, sic ea quæ non fallax est, ratio non superba temeritate, sed humili assertionem, et laudabili humilitate recte defenditur. Itaque temeritatem tuam, non meam accusare debes, quia ego hanc processionem Spiritus sancti a Filio, de qua tractamus, tam multis testimoniis Evangelii et aliarum Scripturarum probatam habeo, et sine temeritate non fallaci ratione astruo, et fideliter credo; tu autem negationis nullam Evangelii vel aliarum Scripturarum auctoritatem habes, vel habere potes: ideoque tua temeritas potius accusanda est, cum temere negas quod nec Evangelium, nec alia Scriptura negat, et temere improbas quod utrum probandum, vel improbandum sit, ignoras; non autem accusanda est mea fides quam affirmo et quam scio, et quam testimonio Scripturarum nulla temeritate, sed Spiritu sancto adjuvante probo. Itaque sicut ego id quod certum est, non temere astruo, sed fideliter credo, et credendum veraciter probo; ita tu quoque id quod tibi incertum est, sine iracundia sustine refellendum. Igitur aut mecum tandem confitere, quod Spiritus sanctus procedat etiam a Filio; aut si nondum audes, quia forsitan nimis pusillanimis es, et trepidas ubi non est timendum: saltem hoc fac, ut, me confitente, tu taceas, et non denega hoc impudenti negationis monosyllabo verbulo *non*, de quo tu dubius et incertus es, et quod ego certus et securus affirmo. Si autem tu vis respondere, hoc responde, te videlicet omnino nescire, utrum Spiritus procedat vel non procedat a Filio: et tunc recte respondisti, tuam quidem ignorantiam interim confitendo, meam autem fidem non negando. Quod enim quis ignorat, quomodo de hoc recte iudicat? Tu autem jam de hoc tuam ignorantiam diffiteri non potes.

« Cesset igitur et de hoc iudicium tuum, et jam amplius hoc quod tibi incertum est, negare non præsumas, quod hactenus tanquam nescius temere solebas negare. Quippe incongruum est, ut is qui secus viam errat, et errare se ignorat, ambulans in via scienter et recte corrigere contendat; et is qui dubius non est, dubietatem inferat: nisi forte illa academicorum fallax sententia adhuc apud vos, vel apud aliquos vestrum stat, qua ipsi putabant summam esse sapientiam, exquisitam omnium rerum ignorantiam; unde et magistri ignorantiam appellati sunt, quoniam ad omnium quæstionum solutionem ita consueverant respondere: Quid si falleris? Unde et quidam illorum sapiens dictus Aristoteles dicit: Dubitare de singulis haud erit inutile. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Sapientes Græcorum nunquam opinionem pro veritate suscipiendam dixerunt, et potius elegerunt de ambiguis circa fidem humiliter dubitare, quam aliquid temere definire, quoniam quidem quod residuum est, vel Scriptura minus dicente, vel humano intellectu ad capiendum minus sufficiente, igni

Spiritus sancti tradendum videtur. Homines enim sumus, unde aliter aliquid sapere, quam se res habet, humana tentatio est; nimis autem amando sententiam suam, vel invidendo melioribus usque ad præcedendæ communionis, vel condendi schismatis, vel hæresis sacrilegium prævenire, diabolica præsumptio est. In nullo autem sapere aliter quam se res habet, angelica perfectio est. Ergo quia homines sumus, et plerumque fallimur et dubitamus, interim caveamus diabolicam præsumptionem, donec perveniamus ad angelicæ sententiæ perfectionem; siquidem majores nostri hujus processionis verbum affirmativum, *procedit a Filio*, humiliter hactenus vitaverunt, ignorantes quidem rei veritatem, et caventes vocis temeritatem; verbum vero negativum, *non procedit a Filio*, etiam nunquam dixerunt, metuentes errorem, et fugientes offensionem Scripturæ neutrum manifeste dicentis; nisi forte irritati, et aliquorum Latinorum hoc temere affirmantium improbitate commoti, qui in supercilio suo ad nos venientes, et in sublimitate sermonis gradientes, et aerem clamoris disputationibus verberantes, scientiolam suam voluerunt ostendere, et conati sunt fastu superbiæ magnam Græcorum sapientiam sophisticis nebulis obscurare, vel etiam, si possent, opprimere: quibus nec ad horam quidem cessimus, sed semper confusione plenos, sicuti digni erant, remisimus. Tu autem, charissime serve Dei, quoniam verbum hoc, quod potest salvare animas nostras, humiliter et in mansuetudine dicis, et item quod nos dicimus humiliter, et in mansuetudine suscipis, nec contentioni, sed rationi et auctoritati subservis: idcirco tuam dulcedinem libenter audimus; et, ut verum fatear, tibi hoc in hac nostra disputatione concessum est, quod nulli Latinorum ambulanti supra se, et extollenti se adversus scientiam Dei, hactenus in hac urbe regia in publico conventu concessum est. Verum adhuc procedamus.

« Quidnam est quod in Nicæno concilio primo, cui interfuerunt trecenti decem et octo Patres, nihil de processione Spiritus sancti a Filio tractatum est? Sane symbolum in illo concilio compositum, et tantorum Patrum auctoritate roboratum, nihil hujusmodi continet: quidquid autem continet, hoc ita **D** clave anathematis seratum est, ut nihil addi, nihil auferri sine maximo Ecclesiæ scandalo et animæ periculo possit. Quomodo ergo illud anathema te putas effugere, qui non times processionem Spiritus sancti a Filio ibi prius non dictam inducere. et fidei superaddere: si tamen Nicænum concilium omnibus Catholicis venerabile suscepisti? »

CAPITULUM XXII.

Quod non sit temerarium aliquid addere Evangelio, quod non sit contra Evangelium: sicut in Nicæno concilio et in multis aliis conciliis factum est.

« Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Sym-

bolium Nicæni concilii debita veneratione amplector, et ejusdem concilii duo et viginti capitula, quæ ad nos per exemplaria pervenire potuerunt, sicut catholicis suscipio. Sed cum processionem Spiritus sancti a Filio, quæ ibi non prohibetur, affirmo, nihil contrarii doceo vel appono, unde illud anathema mihi sit formidandum: hoc enim sub anathemate ibidem inhibitum est, ut nihil quod contrarium sit illi symbolo addatur; non autem prohibitum est, ut nihil aliud doceatur; nec enim aliter, sed aliud doceri permittitur. Tu autem cum sis litterator Evangelii, et [ut] superius asseruisti, dicas quod fides a Domino Jesu in Evangelio statuta sufficiat credenti ad salutem, quam qui vel au-geat, vel minuat, in utroque prævaricatorem evangelicæ fidei se constituat, et nolis vel unum iota, vel unum apicem addere, vel demere, vel etiam mutare, aut sensum evangelicæ Scripturæ aliis verbis eundem sensum significantibus exponere: dic mihi quomodo unquam potuit tibi persuaderi, ut reciperes Nicænum, seu aliquod aliud concilium, cum in omnibus fere generalibus conciliis tam multa Christianæ fidei necessaria statuta sint, quæ in Evangelio minime reperiuntur? Dic etiam, si processionem Spiritus sancti a Filio non vis recipere ea sola ratione, ne videaris Evangelio aliquid, quod ibi patenter non sit scriptum, addere; quare non eadem ratione respuis fidem Nicæni concilii a Catholica Ecclesia probatam et susceptam, cum utique eadem fides nusquam in Evangelio ita distincta et exposita inveniatur? Credis in Patrem et Filium et Spiritum sanctum; adoras Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum Deum in substantia, trinum **C** in personis? Credis in Patrem et Filium et Spiritum sanctum sanctam Trinitatem, unum Deum omnipotentem, totamque in Trinitate deitatem essentialem et consubstantialem, coæternam et omnipotentem, unius voluntatis, potestatis et majestatis, Creatorem omnium creaturarum? »

Nechites archiepiscopus Nicomedie dixit: « Credo quia non Arianus, sed Christianus sum. »

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Credis singulam quamque in Trinitate sancta personam, unum verum Deum, plenum et perfectum? »

Nechites archiepiscopus Nicomedie dixit: « Ita credo quia catholicus sum, non Sabellianus: et hæc est fides recte credentium, ut nec cum Arianis substantiam in Deo dividamus, nec cum Sabellianis personas confundamus. »

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Non irascatur, quæso, fraternitas tua, neque indignetur, si adhuc paululum interrogavero, quoniam non ideo quæro ut, tanquam insidiator in responsione tua, observem te; sed ut aliquid discam a te; vel si forte fieri potest, ut tu discas aliquid ex me, et invicem ignoscamus, et cognoscamus de fide tua atque mea. »

Nechites archiepiscopus Nicomedie dixit: « Interroga libere quod vis, quia gratum habeo. »

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Credis ipsum Filium Dei, Verbum Dei, æternalem, natum de Patre, consubstantialem, omnipotentem et æqualem Patri per omnia in divinitate, temporaliter natum de Spiritu sancto et Maria semper virgine cum anima rationali, duas habentem nativitates, unam ex Patre æternam, alteram ex matre temporalem, Deum verum et hominem verum, proprium in utraque natura atque perfectum, non adoptivum, non phantasticum, unicum et unum Filium Dei in duabus et ex duabus naturis, sed unius personæ singularitate; impassibilem et immortalē in divinitate, sed in humanitate pro nobis et pro nostra salute passum vera carnis passione? »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Hæc omnia credo et suscipio, quia post Nestorianam hæresim, qui duas in Christo putavit esse personas, et post Eutychianam hæresim, qui unam tantum in Christo putavit esse naturam, et post quamplurimos errores in hac tua propositione breviter et distincte per singula verba sopitos, ita sanxit sancta mater Ecclesia. »

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Credis etiam Spiritum sanctum, plenum et perfectum, verumque Deum, Patri et Filio cœqualem et coessentialē, coomnipotentem et cœternum per omnia? »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Hæc est fides catholica, post Macedonianam hæresim confirmata, et in Alexandrino concilio a pluribus orthodoxis roborata, qui de divinitate Spiritus sancti tractantes, eum in consubstantiali Trinitate comprehenderunt; ideoque qui hanc fidem non ex integro tenuerit, vere Christianum se non esse ostendit. »

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Bene credis, bene adoras, bene dicis. Dic ergo, frater charissime, media charitate strata inter nos; dic, inquam, ubi invenitur in Evangelio ista fides tua ita distincta? Nam ut credas in Deum Patrem et in Deum Filium, manifeste quidem ibi docetur, dicente Filio : *Credidit in Deum, et in me credite* (Joan. xiv, 1). Quod autem credis in Spiritum sanctum, recte quidem credis; sed, me sciente, nusquam in Evangelio ita patenter et ita simpliciter verbis hoc ostenditur. [Apostolus tamen (24) Spiritum sanctum Deum esse patenter clamavit, ubi dicit : *Nescitis quia Templum Dei estis?* Statimque subjicit : *Et Spiritus Dei habitat in vobis* (I Cor. iii, 16). Deus enim habitat in templo suo, non autem tanquam minister habitat Spiritus Dei in templo Dei, cum alio loco evidentius dicat : *Nescitis quia corpora vestra templum in vobis est Spiritus sancti quem habetis a Deo, et non estis vestri? Empti enim estis pretio magno, glorificate ergo Deum in corpore vestro* (I Cor. vi, 19, 20). Item : *Templum Dei sanctum est, quod estis vos* (I Cor. iii, 17).] Quod adoras Deum Patrem,

A recte facis, quia et hoc docet Evangelium : *Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate* (Joan. iv, 23). Quod etiam adoras Deum Filium, recte facis, quia in quem credis ut Deum, hunc jure adoras ut Deum; et hoc quoque ex Evangelio insinuat : *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); *et ego in Patre, et Pater in me est* (ibid., 38). Quia enim alter in altero vere unus Deus est, consubstantialis quidem, non autem, ut ita dicam, compersonalis, recte alter in altero unus Deus adoratur. Quod autem adoras Spiritum, cum Patre quidem et Filio coadorandum et conglorificandum; ubi, quæso, hoc in Evangelio usquam distincte et manifeste reperitur? Quamvis aliquis prudens lector, si diligenter inquireret id quod scriptum est : *Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate*; profecto totam, puto, Trinitatem adorandam ibi inveniret. Cum enim dicitur, *veri adoratores adorabunt Patrem*, continuo sequitur, *in spiritu*, et iterum subjungitur, *in veritate*: videlicet ut aperte intelligatur et Patrem in spiritu et veritate, qui Filius est, et Filium in Patre et Spiritu sancto, et Spiritum sanctum in Patre et Filio adorandum. « Verumtamen quidam hæretici textum Evangelii supra modum plane et nimis negligenter, imo stulte obambulando pertransientes, nec spiritum et vitam, quæ in verbis evangelicis recondita sunt, scrutantes, Spiritum sanctum nequaquam affirmaverunt adorandum, pudore, inquires, evangelicæ Scripturæ neutrum manifeste ostendentis, videlicet utrum adorandus sit, necne. Vide ergo quomodo hæc tua sententia stare possit, qua dicis te ita Evangelium venerari, ut nihil addere [audeas] ad fidem quam ibi putas sufficienter institutam. In hoc quippe convinceris adversum te ipsum dixisse, quod illud equidem primum sensisti et dixisti, ad fidem Evangelii nihil addendum; et postea Christiana professione fidem sanctæ Trinitatis in Nicæno concilio, et aliis conciliis distinctam et traditam et contra hæreses roboratam confessus es.

CAPITULUM XXIII.

Quod fides sanctæ Trinitatis ad plenum condita est in conciliis, quibus præsedii Spiritus sanctus παντοκροτος, id est omnium episcopus, qui et auctor pater et conditor fuit Evangelii.

D « Verumtamen jam amplius non ita restringas fidem Evangelii, ut symbolum Nicæni concilii tibi videatur esse superfluum, vel etiam alia orthodoxorum Patrum concilia, quibus præsedii auctor Spiritus sanctus, quem tu paulo ante vocasti Pantoscopum, id est omnium episcopum; in quibus conciliis fides catholica adeo roborata et confirmata est ut, si illa concilia celebrata non fuissent, ipsa fides quam tenemus, et qua unitatem in trinitate, et Trinitatem in unitate confitemur et credimus, aut hodie nulla esset; aut si esset, innumeris hæresibus subjecta laboraret et fluctuaret. Unde et Dominus sciens tam multa adhuc addenda ad instau-

(24) *Apostolus tamen* Hæc uncis includere idcirco libuit, quod Anselmi esse non videantur, quippe quæ contextum orationis interrumpant.

rationem catholicæ fidei, postquam discipulis suis universa quæ illi tempori congruebant, dixerat, adjecit ita dicens : *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo; cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem* (Joan. xvi, 12). Meminit fraternitas tua quod Dominus in Evangelio de seipso dicit : *Ego sum via, et veritas et vita* (Joan. xiv, 6). Et hic dicit : *Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem* (Joan. xvi, 13). Ecce Spiritus sanctus amor Patris et Filii, connexio amborum, communicatio amborum, charitas amborum; Spiritus, inquam, Filii qui est veritas, Spiritus veritatis docens omnem veritatem, qui et ipse procedens a Filio, qui est veritas, Evangelium condidit, et fidem secundum tempus sufficientem apostolis instituit : ecce a Filio, qui adhuc multa se ad dicendum habere dicit, promittitur, ut videlicet ipse congruo tempore dicat, quod Filius adhuc ad dicendum se habere dicebat. Quid ergo aliud putas eundem Spiritum sanctum, Spiritum veritatis docuisse, nisi quod novit Filium, qui est veritas, a quo procedit, adhuc ad dicendum habere? Id ipsum quippe, et non aliud docuit, quam quod Filius se ad dicendum adhuc habere dixerat. Siquidem Spiritus sanctus procedens ab ore veritatis, qui Christus est, Evangelium prius condidit, postea sanctorum Patrum concilii auctor et doctor veritatis, sicut promissus fuerat, interfuit. Fidem quam idem ipse in Evangelio breviter condiderat, in conciliis sanctorum Patrum explanavit, et quæ Filius adhuc dicere habuit, ipse procedens a Filio veraciter edidit, et pleniter docuit; ut quæ tunc soli apostoli non potuerunt portare, ea nunc tota simul portet Ecclesia per universum mundum diffusa.

Itaque, sicut dixi, Spiritus sanctus, sicut promissus fuerat, ut veniens doceret tunc et nunc et semper omnem veritatem, sanctorum Patrum conciliis interfuit, et tanquam doctor omnium præfuit, fidem sanctæ Trinitatis, quam tenemus, inter impietatem Arii qui divinam substantiam separavit, et impietatem Sabellii qui personas confudit, docens, paulatim omnem veritatem tradidit, sacramenta ecclesiastica instituit, formam baptismi quem Dominus instituerat, convenienti moderamine ordinavit, et ritum quem in consecratione corporis et sanguinis Domini tenet sancta Ecclesia, disposuit : patriarchas, metropolitans, archiepiscopos, episcopos, presbyteros, diaconos, et alios inferiores ordines ecclesiasticos in ministerium divinum ad decorem domus Dei instauravit, chrismales unctiones, necnon sacramentum pœnitentiæ, et impositiones manuum ordine sacratissimo et bono distinxit; missarum solemnias et cætera divina officia in laudem Dei apposuit; per catholicos doctores, quasi per organum suum sacras Scripturas Veteris et Novi Testamenti nobis, tanquam extrinsecus pluendo, aperuit : arcana quoque divina sub sigillo divinarum Scripturarum mysteriositer clausa familiari

A inspiratione nobis insinuando, tanquam intrinsecus rorando, innotuit; hæreses paulatim succrescentes, quia virtus Altissimi est, potenter dissipavit; leges ecclesiasticas ad conservandam Christianam religionem per apostolicos viros dictavit. Et ut omnia sub brevitate colligam, totam Ecclesiam in sancta disciplina eruditam, omnem paulatim docens veritatem, lumine veræ scientiæ illustravit, et adhuc illustrat, et semper illustrabit. Ita quippe promisit qui non mentitur Deus : *Et dabo vobis Spiritum, ut maneat vobiscum in æternum* (Joan. xiv, 16). Et item : *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (Math. xxviii, 20); videlicet per inhabitantem Spiritus sancti gratiam. Itaque et ipsum Evangelium, et ipsa concilia ab orthodoxis Patribus celebrata idem Spiritus sanctus dictavit, et paulatim docens omnem veritatem, nihil veritati contrarium dixit; ideoque secure jam potes dicere, quod Spiritus sanctus procedat a Filio, quoniam quod idem Spiritus sanctus in hoc de seipso minus aperte in Evangelio videtur expressisse, hoc postea in diversis conciliis tanquam magister utriusque Scripturæ manifeste supplevit.

B Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Satis convenienter contextuisti Evangelium et sancta sanctorum Patrum concilia, et probabiliter ostendisti eundem Spiritum sanctum esse auctorem Evangelii et eorundem conciliorum, quod et nos credimus, et ideo pari veneratione cum Evangelio ipsa concilia veneramus. Proinde ut tibi verum fatear, nos et plerique nostrorum sapientes a vobis non dissentimus in sensu hujus processionis; sed sicut jam sæpe dixi, verbum hujus processionis hactenus apud nos fuit alienum, nec horremus processionis sensum, quia rectus est, sed processionis verbum quia insolitum est. Multi etiam Græcorum doctores qui divinas Scripturas exposuerunt, licet eundem processionis hujus sensum convenientibus verbis satis expresse nobis insinuaverint, tamen hoc verbo processionis non adeo evidenter usi sunt, nec nobis in usu loquendi reliquerunt. »

CAPITULUM XXIV.

Quod multi Græcorum auctores dixerunt Spiritum sanctum procedere a Filio, sicut a Patre.

D Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Cur hoc dicis? Athanasius ille famosissimus Alexandrinorum archiepiscopus, contra Arianam hæresim disputator acerrimus, in fide catholica perfectus et doctissimus, nulli sapientum Græcorum alienus, ita dicit in symbolo fidei : *Spiritus sanctus a Patre et Filio esse*; atque subjunxit, *procedens*. Manifeste docuit eum ab utroque procedere, cum ad utrumque procedere, sicut et esse retulit; præsertim cum non aliter a Patre et Filio Spiritus sanctus esse habeat, quam procedendo.

« Didymus etiam Græcorum doctor non minus qui multos libros edidit, et de sancta Trinitate tres libros fecit, et Origenis opus de principiis, id est *Periarchon*, commentatus, in eis explanationes re-

liquit eximius : ille, inquam, Didymus oculorum A quidem passione visu privatus, sed intus perfecte illuminatus, in libro De Spiritu Sancto, quem noster Hieronymus Græca et Latina et Hebraica lingua eruditus transtulit, Spiritum sanctum a Filio quoque procedere patenter ostendit dicens : « Spiritus sanctus qui est Spiritus veritatis, Spiritusque sapientiæ non potest audire Filio loquente quæ nescit, cum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est procedens Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens a veritate, consolator manens de consolatione. » Hæc ita Didymus. Quæ quidem veritas quæ sit, a qua ipse procedit, symbolum Ephesini concilii ducentorum episcoporum, quod etiam Græcorum fuisse constat, manifeste his verbis determinat : « Quamvis in substantia sua sit Spiritus Filii, et intelligatur in persona proprietas, juxta quod Spiritus est, et non Filius, non est tamen alienus ab ipso : nam Spiritus appellatur veritatis, et veritas Christus est, unde et ab isto similiter sicut et ex Deo Patre procedit. » Item Cyrillus episcopus Alexandrinorum in epistola viii Nestorio directa quæ sic incipit. « Reverentissimo et Deo amantissimo, etc. Si est, inquit, in substantia spiritus spirituali, vel certe intelligitur per se secundum quod Spiritus est, et non Filius, sed tamen est non alienus ab eo : Spiritus enim veritatis nominatur, et profluit ab eo sicut denique ex Deo Patre. » Item Joannes Chrysostomus (25) homilia 26 De expositione symboli, quæ sic incipit : « Universalis Ecclesia gaudet. Iste est Spiritus procedens a Patre et Filio, qui dividit propria dona prout vult. » Item in homilia 28 in alia expositione ejusdem symboli, quæ sic incipit (26) : « Super fabricam totius Ecclesiæ. Itaque credendum est Spiritum sanctum Patris esse et Filii. Item istum Spiritum sanctum dicimus Patri et Filio esse cœqualem, et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite, ne colloquia mala corrumpant mores vestros bonos. » Item (27) : « Videle ubique sacramentum Trinitatis, ecce et in Spiritum sanctum credimus, qui Spiritus sanctus procedens a Patre et Filio, charitate conjungitur. »

« Augustinus quoque Hipponensis episcopus, legatus provinciæ Numidiæ in Africa, vir clarus, et omnium Scripturarum eloquentia Afer disertissimus, qui multis Africanorum conciliis interfuit, qui non paucos libros contra hæreses Manichæorum et Donatistarum conscripsit, et in explanatione Veteris et Novi Testamenti multa scripta edidit, cujus innumera volumina ubique terrarum in magna leguntur auctoritate, ipse quamplurima testimonia de processione Spiritus sancti a Filio usquequaque in scriptis suis manifestissime inseruit. Item Hieronymus, Ambrosius, Isidorus, Hilarius, et alii quæm plures Latini sermonis doctores, necnon et Leo Magnus amplissimæ urbis Romæ summus pontifex, multa de processione Spiritus sancti a Filio scri-

(25) *Hom. de sancto et adorando Spiritu.*

(26) *Idem ibid.*

ptis suis inseruerunt; quos idcirco tibi cum scriptis suis non propono, quia fortasse apud Græcos non sunt tantæ auctoritatis his temporibus Latini doctores, sicut essent, si Græci essent. Quod id ipsum si ita est, nequaquam laudabile est, salva pace inter nos et vos dictum sit : Non enim personarum acceptor est Deus (Act. x, 34), et Spiritus ubi vult spirat (Joan. iii, 8). »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Quod nostros doctores introducere voluisti, placet mihi; sed quæro si tu auctoritatem illorum quos nominasti, et aliorum nostrorum doctorum, cum sis Latinus, recipias. »

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Ego nulli Christianorum, Græco, sive Latino, seu cujuslibet gentis fidei Christiano, donum sancti Spiritus intercludo, nullum contemno, nullum abjicio, nec abjiciendum judico; sed omnem hominem recta loquentem, et ea quæ contra apostolicam doctrinam non sunt, scribentem, libera mente suscipio et amplector. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Videor mihi invenisse hominem Latinum vere catholicum; utinam tales Latini istis temporibus ad nos venirent! Nam si aliqui veniunt, ambulant in magnis et in mirabilibus super se, et nequaquam talia, nec tam catholica, nec tam humilia, sed superba et intolerabilia nobis loquuntur. Proinde doctores nostri, cum de fide sanctæ Trinitatis, sive de symbolo fidel aliqua conscripserunt, si quando incidenter occasione explanandæ sententiæ dixerunt Spiritum Sanctum a Patre et Filio procedere vel profluere, non dixerunt hoc ea significatione processionis vel profluxionis, sicut dicitur a Patre procedere : nam quod a Patre procedit, proprie procedit; et quia proprie procedit, proprie quoque procedere dicitur. Quod autem a Filio procedere vel profluere a nobis aliquando dictum invenitur, nullatenus proprie dicitur, quia nec proprie ita procedit vel profluit a Patre, quippe proprie tanquam ab eo qui est prima causa et principium sui, procedit; a Filio autem si quando invenitur vel dicitur procedere seu profluere, non ita proprie dicitur vel est, quia quod a Filio est, vel a Filio procedit vel profluit, hoc non est, vel hoc non facit tanquam a prima causa, quia ipse quoque Filius id quod est, et quod Filius est, et quod a se Spiritum sanctum procedentem seu profluentem mittit, hoc non a seipso, sed a Patre tanquam a prima causa et principio; ideoque sicut dixi a Patre tanquam a prima causa Spiritus sanctus proprie procedere dicitur.

« Hanc itaque processionem Spiritus sancti tam a Patre quam a Filio ita distinxerunt sapientissimi Græcorum, ascribentes proprie Patri primam causam processionis, a quo proprie est et Filius generatione, et a quo Spiritus sanctus est processione.

(27) *Idem ibid.*

Filio autem ascribentes ejusdem Spiritus sancti processionem, non tam proprie, quoniam ipse Filius non est a semetipso, nec est causa suimetipsum, ideoque nec proprie, nec prima causa est Spiritus sancti, ut ab eo proprie, sicut a Patre procedat. Itaque Pater a nullo est, Filius a Patre proprie est, Spiritus sanctus ab utroque est; a Patre tamen proprie est, quia Pater a nullo est, a Filio autem non ita proprie est, quia Filius non a nullo, sed a Patre est, et a Patre habet quod Spiritus sanctus ab ipso est: et ita concedo Spiritum sanctum a Patre, qui a nullo est, proprie procedere; a Filio autem, quia et ipse a Patre est, non ita proprie procedere, et hoc est quod distinxerunt, sicut jam dixi, sapientissimi Græcorum. »

CAPITULUM XXV.

Quod Spiritus sanctus, licet ab utroque procedat, tamen a Patre proprie et principaliter procedere invenitur, tam apud Latinorum, quam Græcorum scriptores.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Quod Spiritus sanctus a Patre proprie procedat, non negamus, quia id ipsum doctores nostri nos docuerunt, sive hoc ipsi a vestris, sive vestri hoc ab ipsis habuerint. Unde Hieronymus (28) noster in *Definitione fidei catholice*, Nicænicæ concilii exponens, ait: « Credimus in Spiritum sanctum qui de Patre procedit. » Item: « Spiritum sanctum verum Deum invenimus in Scriptura, et de Patre proprie esse. » Et iterum: « De Patre Filius et Spiritus proprie, et vere de Patre Filioque, quia procedit. » Primum igitur accipe, quod de Patre proprie est Spiritus sanctus, dicente Scriptura: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. xxxii, 6). Et Salvator ait: *Spiritus veritatis qui de Patre procedit* (Joan. xv, 26). Item Beatus Augustinus doctor egregius in xv libro *De Trinitate*, cap. 17: « Non frustra in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei, nisi Filius; nec donum Dei, nisi Spiritus sanctus; nec de quo genitum est Verbum, et de quo procedit principaliter Spiritus, nisi Deus Pater. » Idem lib. xv *De Trinitate*, cap. 17: « Et Spiritus sanctus principaliter de illo procedit, de quo natus est Filius. Ideo autem addidi, principaliter, quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit non jam existenti, et nondum habenti, sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo bonum commune procederet. » Item Augustinus lib. xv *De Trinitate*, cap. 26: « Sicut Filio præstat essentiam sine initio temporis, sine ulla mutabilitate nature de Patre generatio; ita Spiritui sancto præstat essentiam sine ullo initio temporis sine ulla mutabilitate nature de utroque processio. » Idem in eodem: « Filius de Patre natus est, et Spiritus sanctus de Patre principaliter, et ipso sine intervallo temporis dante

communiter de utroque procedit. » Et infra: « Non ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus. » Item in sequenti capitulo: « Neque possumus dicere quod non sit vita Spiritus sanctus, cum vita Patre, vita Filius sit; ac per hoc sicut Pater cum habeat vitam in semetipso, dedit et Filio vitam habere in semetipso, sic ei dedit vitam procedere de illo, sicut et procedit de se ipso. »

« Ex his verbis beatorum doctorum Hieronymi et Augustini satis concedendum puto, Spiritum sanctum proprie et principaliter ex Patre tanquam a prima causa procedere, quia sic ex Patre procedit quasi primo loco, dum eum Pater ab alio non habeat, sed a seipso. Pater quippe prima causa est, et primæ causæ causa non est; Filius vero cum a seipso non sit, sed a Patre, hunc ipsum Spiritum sanctum a se quoque procedentem non a se, sed a Patre habet, a quo et ipse per generationem esse habet. Est itaque Pater principalis auctor et causale principium tam generationis ad Filium, quam processionis ad Spiritum sanctum: ideoque tametsi non legatur adeo proprie et principaliter a Filio procedere; tamen sicut verum est eum a Patre procedere, ita quoque sublata omni ambiguitate verum est eum a Filio procedere, et nulla processionis ejus inæqualitas admittitur, cum ab utroque, sicut dictum est, æqualiter procedere affirmatur. Quamquam autem persona Patris a quo proprie procedit, non sit eadem persona Filii a quo nihilominus procedit; tamen nequaquam videtur dicendum, duas esse processiones differentes, nec duos Spiritus sanctos, sicut duæ sunt personæ Patris et Filii differentes: sed una tantum et unius dicenda est processio ab utroque, quia nec prius a Patre, nec postea a Filio; sed simul a Patre et a Filio est una eademque Spiritus sancti æterna et substantialis processio. Qui videlicet Spiritus sanctus ab utroque simul et semel substantialiter et æternaliter procedens, totam Trinitatem una cum Patre et Filio personaliter, id est personali pluralitate constituit. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Satis videmur jam posse convenire, quia et nostri et vestri doctores non inveniuntur usquequaque in hac sententia discrepare; si tamen eorum scripta recte intelligantur, qui vel apud nos, vel apud vos de hac quæstione diligentius scripsisse inveniuntur. Sed quid dicis de hoc, quod quidam Græcorum sapientes dicunt Spiritum sanctum a Patre per Filium procedere? »

CAPITULUM XXVI.

Quod quidam Græcorum et etiam Latinorum putaverunt Spiritum sanctum procedere a Patre per Filium, inducentes quasdam similitudines minus idoneas.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Ignota

(28) Hieron. In explanatione fidei ad Cyrillum, initio epistolæ et sub finem.

sunt mihi ista verba et inusitata, ideoque quid super hoc respondeam, ad præsens non habeo, nisi quod Apostolus monet : *Verborum novitates devita* (1 Tim. vi, 20). Verumtamen qui hoc dicunt, quo sensu dicant, ipsi viderint. Ego profecto legi in quodam libro, quem conscripsit Hilarius Pictaviensis episcopus, doctor quoadam famosissimus, De Trinitate in tomo XII, quædam his similia ; ita enim loquitur idem Hilarius (29) ad Deum Patrem : « De ipso et Filio in sancto Spiritu tuo ex te profecto et per eum misso. » Item : « Ex te per eum Spiritus sanctus tuus est. » Item : « Filium tuum una tecum adorem, Spiritum sanctum tuum, qui ex te per Unigenitum tuum est, promerear. » Ista dicit Hilarius, quæ ego puto satis suscipienda cum præmissa determinatione, quoniam Pater a nullo hoc habens, Filius autem a Patre hoc habens, Spiritum sanctum uterque a se procedentem emittunt.

« Quod autem Spiritus sanctus de Patre procedat in Filium, et sic per Filium procedat ad sanctificandam creaturam, et non simul de utroque procedat, absurdissimum est, non solum dicere, sed etiam cogitare, quanquam aliqui admodum insipientes, et de hoc stulte theologizantes, tale stultitiæ suæ proponunt exemplum. Sicut, inquit, Filius hominum ex Patre procedit in matrem, et ex matre procedit in hanc lucem, naturaliter de substantia utriusque existens ; ita profecto Spiritus sanctus a Patre in Filium, et per Filium ad sanctificandam creaturam procedit. Tales qui talia dicunt, quoniam in tempore sunt, temporaliter loquuntur, et seipsos fallunt assignantes temporalia æternis : cum enim Filius hominum procedit ex patre in matrem, tunc non procedit ex matre in lucem, et cum in hanc lucem procedit ex matre, non tunc procedit ex Patre. Ideoque trahentes hanc ineptam similitudinem, trahuntur non immerito in errorem, et in ejusdem erroris justam condemnationem.

« Alii se supra se in theologiam extendentes, et tamen multum infra theologiam remanentes, non minus ineptam similitudinem sibi adveniunt, dicentes, quod sicut lacus ex fonte, non ex rivo, sed per rivum procedere dicitur, in quem videlicet rivum aqua ipsius lacus de fonte prodiens, per eum transit ac pervenit in stagnum, sic et Spiritus sanctus ex Patre proprie procedere dicatur quasi a summa origine, in Filium quasi in rivum, et ita per Filium quasi per rivum ad sanctificandos homines, quasi in stagnum hujus sæculi. Verum ego miror et perhorresco hujusmodi similitudines de comprehensibilibus ad incomprehensibilia erectas, quæ cum ad cognitionem veritatis attingere nequeant, longe infra remanent, et animos intendentium sua occupatione impediunt, et plerumque a recta fide averunt, cum objecta mole corporalium creaturarum, iter per vestigandæ veritatis in divinis et spiritua-

libus occludunt. Sicut autem ambulantes in fide omnia talia postponunt, et post se projiciunt, et in fide speculativo intellectu proficiunt, et se supra se humiliter erigentes in altiora transcendunt ; ita ambulantes in ratione, et in similitudine veri inhaerentes, sarcina humanæ ignorantiae gravati, et sopore falsæ opinionis depressi, retro remanent digni qui post fidem cum ratione remanente remaneant ; et indigni, qui cum fide præcedente rationem antecedant. Itaque tales et tam ridiculosæ similitudines nequaquam a sapientibus inducantur ; sed sicut jam supra, sicut puto, satis determinatum est, fides Catholica teneatur de processione Spiritus sancti a Patre et Filio : et si forte aliqua aliena scriptura invenitur, quæ tamen propter auctoritatem scribentis in veneratione suscipienda et legenda est, quemadmodum præfati Hilarii episcopi, qui magnæ auctoritatis est in ecclesia : illa, inquam, scriptura tametsi videatur aliquid alienum insinuare, tamen ita legenda, et eo usque exponenda est, quo ad illarum scripturarum concordiam perducatur, et ad legem charitatis catholico sensu perveniatur. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Iste Hilarius, de quo dicis, Pictaviensis episcopus multis Græcorum conciliis antiquitus interfuisse invenitur, et magnæ opinionis apud nostros fuit et est, cujus scripta tu modo in medio prolata satis caute determinasti. Nos quoque si quando his similia in codicibus nostrorum doctorum invenimus, simili determinatione determinamus. Cum enim in Scripturis sanctis de aliqua vera sententia constat, non est difficile prudenti lectori verba quolibet modo scripta ad veritatem sententiæ inclinare. Proinde noverit charitas tua, præmissis tot rationibus, et suppositis tot auctoritatibus, me et quoslibet sapientes Græcorum stare tecum in eadem sententia de processione Spiritus sancti : verumtamen nolo ut vires nos modo per te in hac tua disputatione superatos hoc confiteri, quoniam sapientes Græci semper hanc sententiam tenuerant ; et si quando a sapientibus Latinis hæc eadem quæstio humiliter mota est, quod corde crediderunt, ore confessi sunt, et omnibus quæ de hac quæstione scripta sunt revocatis ad legem charitatis, tam Latini sapientes, quam Græci sapientes, concorditer in unum consenserunt. At vero nihil nostra interest, quid vel stulti Græci, vel superbi Latini inter se dicant et contendant. »

CAPITULUM XXVII.

De concordia hujus quæstionis, et de tollendo scandalo de medio utriusque gentis, auctoritate Romanæ pontificis per concilium generale.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Gratias agamus Spiritui sancto, qui nos hanc quæstionem fraterna pace et concordia confessione in præsentia tantorum virorum, qui et ipsi nobiscum

(29) Hilarius, lib. XII *De Trinit.*, sub finem.

concordant, finire voluit. Nihil ergo jam aliud restat, nisi quod Spiritum a Patre et Filio procedere, sine aliqua hæsitatione, sicut credis, ita doceas, ita scribas, et cum sancta Romana Ecclesia, quæ mater est omnium Ecclesiarum, et quæ hoc docet et scribit, ejusdem (30) fidei concordiam habeas. Non enim habet Dei charitatem, qui Ecclesiæ non diligit unitatem, a qua etiam qui discordat, sicut beatus Ambrosius Mediolanensis archiepiscopus dixit, hunc plane hæreticum esse constat; quicumque enim præsumptione atque obstinatione nititur, cum ratione et auctoritate suffragante superatur, sine venia ignorantiae peccat, ideoque gravius offendit. Decet etiam sanctitatem tuam et humilitatem meam, cum simus episcopi, ut non solum scienter doceamus ea quæ scimus, sed etiam patienter discamus ea quæ forte ignoramus. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Tuam humilitatem, frater charissime, amplector, et eam devotionem quam habere videris ad veritatem fidei, admiror, et fateor: nequaquam possum non commoveri te loquente; assentio etiam omnibus quæ dixisti, et accedo toto animo et toto corpore. Porro verba hæc: *Spiritus sanctus procedit a Filio*, quoniam hactenus non sonuerunt publice in Ecclesiis Græcorum, nequaquam subito possunt induci, ut sine aliquo scandalo plebis vel aliquorum minus prudentium publice doceantur, vel scribantur; sed

(30) *Ejusdem fidei*. Ita emendavimus, cum editum esset *ejusdem feri*.

A aliquod generale concilium occidentalis et orientalis Ecclesiæ auctoritate sancti Romani pontificis, admittentibus piissimis imperatoribus celebrandum esset, ubi hæc et nonnulla alia Catholicæ Ecclesiæ necessaria secundum Deum diffinirentur, ne forte vos vel nos in vacuum curreremus. Extunc omnes nos qui in partibus orientis Christiani sumus, una cum sancta Romana Ecclesia, et cum cæteris Ecclesiis quæ sunt in occidente, communi voto et pari consensu sine aliquo nostrorum scandalum hoc, *Spiritus sanctus procedit a Filio*, libenter susciperemus, et prædicaremus, et doceremus, et scriberemus, et in Ecclesiis orientis publice cantandum institueremus. »

B Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Utinam hoc videam, et tam sancto concilio interesse merear, ubi princeps apostolorum Petrus in persona vicarii sui Romani pontificis cum universa Ecclesia in unum collecta, quæ illi a Deo commissa est, consedeat, et Spiritus sanctus, de quo tractavimus, super omnes descendens, et omnem veritatem tunc et usque ad consummationem sæculi docens, omnes unum in Christo cum Petro et in fidè Petri faciat! Utinam, utinam, utinam! Deus velit, Deus velit, Deus velit! *Doxa si o Theos, Doxa si o Theos, Doxa si o Theos!* Item alii clamantes dixerunt: Bonum est, bonum est, bonum est. Ita fiat, fiat, fiat! »

LIBER TERTIUS.

De diverso Eucharistiæ ritu Græcorum et Latinorum, videlicet azymi et fermentati, et de auctoritate Romanæ Ecclesiæ.

CAPITULUM PRIMUM.

De collatione quæ facta est in basilica Sanctæ Sophiæ in præsentia sapientum Græcorum.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Cum in præterita hebdomada in loco, qui vocatur Pisanorum vicus, convenissemus, et de processione Spiritus sancti tractaremus, idem Spiritus sanctus docens omnem veritatem, nobiscum adfuit, et quid de ipso, seu de sua processione sentiendum esset, ipse nos mutua collatione sufficienter edocuit, et post multos non contentiosæ et fraternæ disputationis anfractus, tandem in legem charitatis, et in ejusdem sententiæ concordiam nos humiliter composuit. Et quoniam omnium vestrum excellentiæ placuit ut in hac sancta basilica Sanctæ Sophiæ iterum conveniremus, in cujus absida nunc sedemus; sicut credendum est quod idem Spiritus sanctus, qui replet orbem terrarum, nusquam desit per divinam essentiam; ita quoque sperandum est ut tantorum virorum conventui nunc etiam in-

C tersit, per inhabitantem et abundantem gratiam. Ita quippe scriptum est: *Ubi duo vel tres congregati sunt in nomine meo, in medio eorum sum* (Matth. xviii, 20), dicit Dominus. Video etiam multo plures reverendas personas hic convenisse, et valde mihi meticulosum est, et etiam erubesco inter tantos doctores loqui, inter quos ego me tanquam nullum existimo; et si quid pro mea parvitate locutus fuero, id ipsum ignoro, si vel commendatione, vel reprehensione dignum apud vos habeatur. Verum si in medio doctorum inventus fuero interrogans et audiens, nequaquam mihi hoc erit inglorium, præsertim cum ipse Filius Dei, sapientia Dei, in medio doctorum sedens, et interrogans et audiens, exemplum humilitatis seipsum nobis præbuerit. D Ego sane magis volo interrogando aliquid boni dicere, quam pro nimia verecundia, cum tempus est loquendi, tacere, et tacendo quod scire desiderabam, ignorare. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Græ-

tia Dei nos ita priorem questionem salva charitate A et quasi propriae auctoritatis institutione. Quod pacificis verbis consummavimus, ut jam sit jucundum nobis tecum conferre, non in disceptatione verborum, sed in inquisitione sententiarum; ideoque non sit tibi meticulosa praesentia tantorum virorum, quia non idcirco huc convenerunt, ut tibi aliquam calumniam quacunquē occasione inferrent, sed ut te loquentem consueta Graecorum mansuetudine audirent: audierunt enim prius de ea quam in praeterita hebdomada nobiscum habuisti, quaestione, et summopere desiderabant et desiderant dulcedinis tuae verba audire, et sive in interrogatione, sive in responsione tua, cupiunt aliquid novi quod bonum sit, apprehendere. Scriptum est enim: *Audiens sapiens sapientior erit* (Prov. 1, 5). Absit autem quod aliquid tibi a quolibet nostrorum occurrat, quod vel tuam, vel nostram minus deceat honestatem, vel unde tu juste turbari debeas, nisi forte occasione disputationis hoc fiat, quod etiam studiose cavendum est. Dic ergo quod placet. »

CAPITULUM II.

Quod universalis Ecclesia tribus modis existere dignoscitur, sanctarum Scripturarum auctoritate, universalis traditione, singulari institutione.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Universalis Ecclesia per orbem diffusa tribus modis existere dignoscitur: nam quidquid in ea tenetur, aut auctoritas est sanctarum Scripturarum, aut traditio universalis, aut certe propria et singularis institutio; sed auctoritate tota Ecclesia constringitur, universali quoque traditione majorum nibilominus tota obligatur, privatis constitutionibus et propriis informationibus unaqueque, vel pro locorum varietate, vel prout unicuique bene visum est, subsistit et gubernatur. Unde miror valde quod orientalis Ecclesia tantum differt ab occidentali Ecclesia in diverso ritu sacrificandi, in sacramentis altaris, in confectione corporis et sanguinis Domini, quod vos vocatis eucharistiam, maxime cum ista sit universalis majorum traditio, quinimo, ut verum, et quod majus est, dicam, ipsius Jesus Christi Domini nostri inviolabilis et semper tenenda institutio. Sancta enim Romana Ecclesia omnibus catholicis jure imitanda, studiose et ex antiqua institutione in sacramento altaris azymo utitur, et tanquam mater omnium Ecclesiarum omnibus occidentalibus Ecclesiis id ipsum tradidit. »

CAPITULUM III.

Quod Graeci contra universalem traditionem se a ritu Romanae Ecclesiae sequestrant, et in fermento sacrificant.

« Orientalis Ecclesia seipsam ab obedientia sacrosanctae Romanae Ecclesiae, et ab unitate tantae communionis sequestrans, dum mavult aliquid novum et singulare moliri, quam tenere universalem consuetudinem, et quasi sacrilegio proprii schismatis seipsam sauciando vulnerat, in confectione corporis Domini fermentato [utitur], et hoc facit studiose,

et quasi propriae auctoritatis institutione. Quod dico, studiose, ita volo intelligas ut Graecus in sacramento altaris ita studeat habere fermentatum panem, ut si forte fermentatum non habeat, nec ullatenus habere queat, potius a ministerio altaris prorsus absteineat, quam azimum in consecratione corporis Domini offerat. Unde sicut dixi, valde miror, et hujusce consuetudinis rationem vel auctoritatem libenti animo [a] te cognoscere desidero. »

Nechites archiepiscopus Nicomediae dixit: « Patres nostri viri religiosissimi, et in lege divina eruditissimi ac devotissimi, qui in hoc patriarchico, in quo nunc sedemus, praefuerunt, et hanc regiam urbem una cum toto oriente in ecclesiastica disciplina gubernaverunt, quorum memoria hodie apud nos est, et in benedictione celebratur; qui etiam multa suarum sacrarum institutionum scripta nobis reliquerunt: ipsi in hac institutione fermentati et ritu sacramentali, nec ratione, nec auctoritate caruisse credendi sunt, ob quorum reverentiam nos ea quae ad nos transfuderunt, inviolabiliter et debita veneratione tenemus, nec ea a quolibet retractanda judicamus, quantalibet officii auctoritate, seu vitae sanctitate, seu eminentia scientiae praefulgeat. Ideoque si Romana Ecclesia aliud tenet, sive tenendum docet, facit quod sibi placet, et pro arbitrio suo modo eligit quod vult, modo abjicit quod vult, modo probat quod vult, modo improbat quod vult, modo statuit quod vult, modo mutat quod vult, modo scribit quod vult, modo delet quod vult, modo imperat quod vult, modo prohibet quod vult: et in his omnibus sua propria utitur auctoritate, et invenit qui eam sequantur et imitentur, aut simplicitate bona aut simplicitate minus docta; quod etiam fortasse aliquando fit obtemperandi sola consuetudine, aliquando obtemperandi necessitate. Nos autem quod a sanctis Patribus nostris statutum et traditum suscepimus, hactenus tenuimus et tenemus, nec facile illud dimittere quacunquē occasione audemus; quoniam si id tam praesumptuose vellemus relinquere vel immutare, sanctorum Patrum semper venerandam et nunquam spernendam reverentiam offenderemus, et ipsius sacramenti ritum, quem hactenus servabamus, quasi nullus et inanis fuisset, evacuaremus, et nos ipsos totius levitatis et instabilitatis reprehensibiles toti mundo ostenderemus. Magis autem volumus praedecessorum nostrorum inventum et institutionem defendendo tenere, et in lectulo tantae auctoritatis jam fessi accumbere, quam inquirendo amplius etiam usitata reprobare, et ad inducenda nova laborare. »

CAPITULUM IV.

Quod melius est errorem, quamvis longo usu usitatum, considerata meliori ratione deponere, quam in eo contumaciter perseverare

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Nemo dubitet veritati manifestatae consuetudinem

cedere, quia consuetudinem ratio et veritas semper excludit : melius est errorem, quamvis longo usu usitatum, considerata meliori ratione humiliter deponere, quam in eo superbe perseverare, ac pertinaci contentione defendere. Nam nec debet quisquam pro eo quod semel imdiberit, pertinaciter contendere, sed si quid melius et utilius audierit, libenter amplecti; et hoc quamplures boni fecisse leguntur. Cyprianus magnus magnæ Carthagini quondam episcopus, martyr pretiosissimus, una mersione consueverat baptizare, abundans in suo sensu, et attendens unam fidem, unum Dominum, unam mersionem; sed postea meliori ratione postea abundavit altiori sensu ter mergendo, et sanctam Romanam Ecclesiam imitando, attendens triduanæ sepulturæ sacramenta; et quod resurrectio temporis exprimitur, dum infans tertio ab aquis educitur, et quod trina confessio rationabiliter postulat, ut sit trina mersio. Quamvis autem propter Trinitatis mysterium, et triduanæ sepulturæ sacramentum trina mersio recte celebretur; tamen propter unitatem unius fidei et propter unam substantiam unius Dei, unum quoque baptismum recte reputatur. Nollem autem a tua prudentia talia audire, quia nec tuam religionem, nec alicujus qui se velit esse Christianum, decet honestatem, tam aliena loqui de sancta Romana Ecclesia. Esto autem interim, ut tu dixeris quod fuerit in oculis tuis: quamvis ego, si id æquo animo ferrem, a te utique æquo animo ferendus non essem; sum enim specialis filius Romanæ Ecclesiæ, nec erubesco me esse servum ejus, et hoc tu bene nosti: ideoque decuerat prudentiam tuam, ut mihi parcendo parcias de illa locutus fuisses, quoniam sciebas me nequaquam posse patienter sustinere vel minimam injuriam matris ac dominæ Romanæ Ecclesiæ. Sane ego sanctos Patres, qui orientalem Ecclesiam bene rexerunt, digna veneratione, si ut et tu, frater charissime, amplector, quia et studiosi investigatores, et constantes assertores catholicæ fidei plerique ipsorum fuere, quamvis etiam nonnulli eorum qui regiam hanc metropolim visi sunt rexisse, aliquando multum in fide errasse inveniantur. »

CAPITULUM V.

De primatu Romanæ Ecclesiæ; et quod nullis hæresibus aliquando contaminata, sed semper Catholica fuerit.

Quod si eorum qui hic præfuerunt, auctoritas tanta est apud vos, ut eorum qualiacunque statuta inviolabilia existimetis, et attenditis tantum eorum qui illa statuerunt, nudam auctoritatem, et non potius eorum quæ statuta sunt, veritatem; quare non potius suscipitis statuta sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ, quæ per Deum et a Deo et post Deum proximo loco auctoritatis primatum obtinuit in universa quæ per totum mundum sparsa est Ecclesia? Ita enim de illa in Nicæno consilio primo a trecentis decem et octo Patribus statutum legitur. « Sciendum sane est, et nulli catholico ignorandum,

quoniam sancta Romana Ecclesia nullis synodici decretis prælata est, sed evangelica voce Domini ac Salvatoris nostri primatum obtinuit, ubi dixit beato Petro apostolo: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversum eam; et tibi dabo claves regni cælorum; et quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælis; et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cælis* (Matth. xvi, 18, 19; xviii, 18). Addita est societas in eadem urbe Romana beatissimi Pauli apostoli, qui uno die unaque tempore gloriosa morte cum Petro sub principe Nerone agonizans cornatus est, et ambo pariter sanctam Romanam Ecclesiam Christo Domino, sanguine fuso, consecraverunt, aliisque omnibus in universo mundo sua præsentia atque reverendo triumpho prætulerunt.

« Prima ergo sedes est cælesti beneficio Romanæ Ecclesiæ, quam beatissimi Apostoli Petrus et Paulus suo martyrio dedicaverunt. Secunda autem sedes est apud Alexandriam, etiam beati Petri nomine a Marco ejus discipulo et evangelista consecrata, quia et ipse primus in Ægypto verbum veritatis directus a Petro prædicavit, et gloriosum suscepit martyrium: cui etiam successit venerabilis Abilius. Tertia vero sedes apud Antiochiam, etiam beati Petri apostoli veneratione habetur honorabilis, quia illic priusquam Romam veniret, habitavit: et Ignatium episcopum instituit vel constituit, et illic primum nomen Christianorum novellæ gentis exortum est. Itaque alias quidem sedes, secundam videlicet in Alexandria, tertiam vero in Antiochia sui nominis tantum consecravit memoriæ; primam vero sedem, quæ est in eminentissima et triumphatrice urbe Roma, princeps apostolorum Petrus sui corporis honoravit præsentia. Ad hoc etiam sancta Romana Ecclesia præ cæteris a Domino præelecta, speciali privilegio ab ipso donata est et beatificata, et quasi quadam prærogativa omnibus Ecclesiis præeminet, et jure divino antecellit aliis namque diversis in temporibus variis hæresibus occupatis, et in fide catholica nutantibus, illa supra petram fundata et solidata semper mansit inconcussa, nullis falsis et sophisticis hæreticorum argumentis a simplicitate fidei, quam Simon Barjona, quod est *filius columbæ*, tenuerat, avelli potuit, quia scuto divinæ sapientiæ, Domini largiente, contra dolosas quæstiones semper munita fuit; nullis etiam terroribus vel minis imperatorum seu potentum hujus sæculi conquassari valuit, quia scuto fortissimæ patientiæ, confortante Domino, contra omnes impetus secunda fuit. Unde et Dominus sciens alias Ecclesias hæretica impulsione nimium vexandas, et Romanam Ecclesiam, quam ipse supra petram fundaverat, nunquam in fide debilitandam, dixit Petro: *Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos* (Luc. xxi, 32); ac si aperte ei dicat: Tu qui hanc gratiam accepisti, ut, alii

in fide naufragantibus, semper in fide immobilis et constans permanens; alios vacillantes confirma et corrige, et tanquam omnium provisor, et doctor, et pater, et magister omnium curam et sollicitudinem gere. Merito ita privilegium prælationis super omnes accepit, qui in conservanda integritate fidei præ omnibus privilegium a Domino susceperat. »

CAPITULUM VI.

Quod Constantinopolitana Ecclesia fere semper gravissimis hæresibus fermentata laboraverit.

« At vero Constantinopolitana Ecclesia, ut salva pace tua et omnium assidentium dixerim; non enim veritatem debetis negare, quam etsi interdum liceat silere, nunquam tamen licet negare, quam innumeris hæresibus sæpe fermentata, postposita sinceritate fidei, contra Deum et apostolicam Ecclesiam cavernosis adinventionibus inflata intumuit, et quantum potuit, contra fidem Petri et sanam ejus doctrinam se contumaciter erexit! Illic viguit illa detestabilis Ariana hæresis, quæ primo in Alexandria pullulavit, et totum fere Orientem venenoso fermento polluit, necnon etiam quosdam episcopos de Occidente sibi immiscuit, quæ de Filio Dei tam infausta dicebat: Erat quando non erat, et priusquam nasceretur non erat; et quia ex nullis existentibus factus est, vel alia substantia, vel natura; et quia mutabilis et convertibilis est Filius Dei. In qua hæresi fuit præcipuus Eusebius, qui relicta hæreticorum (31) civitate primo concupivit et possedit Nicomediensem Ecclesiam, postea vero hanc Constantinopolitanam Ecclesiam invasit, et eodem fermento infecit, et ad mortem usque occupavit. Illic præfuit Constantinopolitanæ urbis episcopus, hæresiarcha maximus, et fermentum suæ hæresis ubique diffudit, qui purum hominem ex sancta Maria virgine natum asseruit, ut aliam personam carnis, aliam faceret deitatis, nec unum Christum in Verbo Dei et carne sentiret, sed separatim atque seunctim alterum Filium Dei, alterum hominis prædicaret. Illic Macedonius præfuit Ariana hæresi involutus, et eodem pestifero fermento quoscunque potuit, contaminavit, qui etiam Spiritum sanctum creaturam asseruit. Illic Eutyches presbyter et Archimandrites fermentum suæ hæresis effudit: confessus est enim ex duabus naturis fuisse Dominum nostrum ante adunationem; post adunationem autem non duas, sed unam naturam confitens, faciens commistionem et confusionem. Fuerunt hic majores et minores, complures Arianae præsumptionis sectatores.

« Hic Eudoxius prius in Antiochia, postea invasor hujus urbis episcopus præfuit, Ariana vesania seductus: hic astitit Eunomius hæreticus, quem idem Eudoxius in Cyzico fecit episcopum, expellere nisus Eleusium. Qui videlicet Eunomius so-

(31) *Relicta hæreticorum. Legendum profecto Berytensium, ut norunt ii qui in Historia ecclesiastica versati sunt.*

phista præsumpsit contra Deum profana sophismatibus loqui, sic enim ait: « Deus de substantia sua nihil novit amplius quam nos, neque est illi potius, nobis aut agnita minus; sed quodcunque de illa novimus, hoc modis omnibus etiam ille novit. Quod autem rursus ille, hoc invenies immutabiliter in nobis. » Infinita quoque turba diversorum hæreticorum fermentum hæreticæ pravitatis hic semper exspuere consueverunt.

« Quis denique dinumerare queat omnes hæreticos, et omnes eorum errores qui in hac civitate fuerunt, et sanctam et immaculatam Dei Ecclesiam falsis dogmatibus fermentaverunt, et tunicam Christi impio schismate scindere tentaverunt? Aut enim hic ortæ sunt hæreses, et abhinc quacunque disseminatæ, aut undecunque per Orientem ebullierunt, in hanc civitatem quasi in sentinam confluerunt; et hic coadunatæ cœnosum stagnum fecerunt, in quo quasi litosæ ranæ sedentes, et argumentosis et sophisticis clamoribus perstreptentes auditum fidei, quid verbum veritatis sit (32), nec ipsi audierunt, nec alios audire permiserunt. De hoc etiam hæresum stagno tanquam absinthio multitudo simplicium inebriata est. Omnes itaque sordes hæreticæ pravitatis semper hic domicilium, et quasi proprium nidum habuerunt; et hic fermentum malitiæ et nequitæ suæ miscuerunt, et illud communicandum quacunque potuerunt per ortem terræ non solum verbis, sed etiam fallacibus scriptis distribuerunt, et calicem mortiferum ab hac civitate, sicut prima et ingens Babylon, imperatoribus, regibus et principibus propinaverunt. De quo calice Ariana hæresi pleno biberat Constantius imperator, filius Magni Constantini imperatoris, sicut apparet in dialogo, qui inter ipsum et reverentissimum papam Liberium habitus est, quem conscripsit Theodoretus episcopus, ecclesiasticarum historiarum conscriptor: in quo nimirum dialogo sanctissimi papæ Liberii, qui a Sylvestro post Julium tertius fuit, fides supra firmam petram fundata, et ejus mirabilis constantia ostenditur, qui in Arianam vesaniam, nec in damnationem Athanasii Alexandrinorum episcopi, magni et incomparabilis viri, subscribere voluit, dum ab imperatore multas promissiones, et, sicut ibi legitur, multas minas pateretur. Qui etiam, quoniam columna immobilis erat, et propugnator veritatis, et petrinæ constantiæ privilegium obtinuit, ab eodem imperatore in exilium in Thraciam deportari jussus est. Qui etiam bene Liberius vocatus est, quia libera fronte et libera voce veritatem qui Christus est, tunc confessus est.

« Quapropter Constantinopolitana Ecclesia et Alexandrina, et Antiochena, necnon et aliis fere omnibus Ecclesiis per Orientem constitutis, in fide catholica laborantibus, et naufragium patientibus,

(32) *Quid verbum veritatis sit. Vera et idonea lectio, quam edidimus in ejus locum quæ prioræ editionem insederat qui.... fit.*

sola navicula Petri, licet multis persecutionum fluctibus tunderetur, et quantumlibet validus esset ventus; nullum tamen hæreticæ subversionis passa est naufragium; sed ut expurgaretur fermentum malitiæ et nequitiae, quo hæretici corrumpebant Ecclesiam Dei, tam per se, quam per legatos suos, semper laboravit, et hodie laborat. Ita quippe beatus Petrus apostolorum princeps mandatum accepit a Domino dicente: *Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos* (Luc. xii, 32). Quia ergo sacrosancta Romana Ecclesia conservata virginitate rectæ fidei, opitulante Domino, Ecclesiarum omnium mater esse meruit, merito omnes qui filii Dei et Ecclesiæ dici et esse volunt, illam in omnibus ecclesiasticis sacramentis debita humilitate imitantur; et licet pro diversitate cujusque gentis diversi mores et ecclesiasticæ consuetudines habeantur, et in his minime conformari possint omnes Romanæ Ecclesiæ; tamen in ecclesiasticis, sicut dixi, sacramentis, nulla unquam debet esse discordia a sacratissima matre omnium Romana Ecclesia. Proinde quid putas? Estne securum Constantinopolitanæ Ecclesiæ decreta Romani pontificis non suscipere, vel etiam, ut verius dicam, contemnere? Quod si filii Ecclesiæ Romanæ nec esse, nec dici vultis, vos videritis, vos iudicate. Si vero filii Ecclesiæ dici et esse vultis, cogitate quod scriptum est: *Fili, audi disciplinam patris tui, et ne derelinquas legem matris tuæ, ut addatur gratia capiti tuo, et torques collo tuo* (Prov. i, 8). Ego in mera charitate meram veritatem sincere, et sine omni fermento falsitatis locutus sum, tu quoque in eadem charitate, utinam fermento dimisso, responde quidquid vis.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: « Satis magna et sublimia de dignitate Romanæ Ecclesiæ locutus es; sed ea quæ de hac Ecclesia subjunxisti, parcius potuerat dixisse modestia tua: decet autem et te et me propter eorum reverentiam qui præsentibus sunt, et qui te loquentem patienter audierunt, ut tu me respondentem ea æquanimitate audias, qua ego te audivi. Hoc enim postulat charitas in qua convenimus! »

CAPITULUM VII

Quod Græci dicunt tres patriarchales sedes aliquando fuisse sorores, inter quas Romanæ Ecclesiæ primatum non negant.

« Primatum Romanæ Ecclesiæ, quem tam excellentem mihi proponis, ego non nego, neque abnuo, siquidem in antiquis nostrorum historiis hoc legitur, quod tres patriarchales sedes sorores fuerant, videlicet Romana, Alexandrina, Antiochena, inter quas Roma eminentissima sedes Imperii primatum obtinuit, ita ut prima sedes appellaretur, et ad eam de dubiis causis ecclesiasticis a cæteris omnibus appellatio fieret, et ejus iudicio ea quæ sub certis regulis non comprehenduntur, dijudicanda subja-

cerent. Ipse tamen Romanus pontifex, nec princeps sacerdotum, nec summus sacerdos, aut aliquid hujusmodi, sed tantum primæ sedis episcopus vocaretur. Nam et Bonifacius tertius, natione Romanus, urbis Romanæ episcopus, ex Patre Joanne, obtinuit apud Phocam principem ut sedes apostolica beati Petri apostoli caput esset omnium Ecclesiarum, quia Constantinopolitana tunc temporis se primam omnium scribebat propter translatum imperium. Verumtamen ne vel Romanus pontifex, vel Alexandrinus, vel Antiochenus aliquid in suis Ecclesiis docerent vel instituerent, quod vel a fide, vel aliorum concordia discreparet, et ut omnes unum dicerent et prædicarent, statutum est quod duo legati in fide et sana doctrina eruditi a Romana Ecclesia semper mitterentur, quorum alter Alexandrino, alter Antiocheno patriarchæ assisterent, qui eos in analogo (33) stantes, et publice de fide prædicantes diligenter observarent. Similiter duo ab Alexandria mitterentur, quorum alter Romano pontifici, alter Antiocheno in idem opus assisterent. Item ab Antiochia duo mitterentur, quorum alter Romano pontifici, alter Alexandrino pontifici in idem opus assisterent. Et ita quidquid in una istarum Ecclesiarum prædicaretur, quod Catholicum esset, auctoritate et testimonio aliarum confirmaretur: si quid vero forte contrarium fidei, et dissonum communioni, et alienum a veritate apud aliquam fraternam charitate ac humili monitione legati aliarum fraterna charitate ac humili monitione hoc corrigerent; et si quidem corrigere non possent, et ille tanquam temerarius, et de se præsumens, errorem suum contentiose defendere vellet, statim per eosdem legatos ad aliarum sororum audientiam hoc deferretur. Quod si per epistolas canonice missas revocari posset ad concordiam sanæ doctrinæ, bene esset; sin autem, concilium generale super hoc celebraretur.

« Quia vero divina voluntate in hanc regiam urbem translatum est imperium, et factum est caput in Oriente, et nova Roma propter auctoritatem imperii nuncupata est, statutum est etiam a centum et quinquaginta episcopis, qui in hac urbe convenerunt, quando beatus Nectarius ordinatus est hujus sedis episcopus, damnato Maximo Cynico, qui Apollinaris contagio laborabat; tunc, inquam, statutum est, adnitente piissimo imperatore Theodosio Majore, quod sicut antiqua Roma propter honorem imperii primatum in causis ecclesiasticis a sanetis Patribus antiquitas obtinuit, ita quoque hæc junior et nova Roma propter dignitatem imperii haberet primatum ecclesiasticum post illam; et sicut secunda Roma, ita et secunda sedes appellaretur et esset, et omnibus Ecclesiis totius Asiæ, Thraciæ et Ponti præesset, et causas ecclesiasticas tractaret, et auctoritate propria diffiniret. Itaque legati custodes catholicæ fidei, qui prius Romanam, Alexan-

(33) *Anologio. Hoc est e suggestu.*

drinam, Antiochenam Ecclesiam perlustrantes multa et fraterna observatione fidem custodiebant, destinati sunt in hanc quoque urbem regiam, et similiter hinc ad illos alii legati in idem ministerium destinati sunt, quatenus omnes unum dicerent, et in nullo veritatis dogmate discreparent. »

CAPITULUM VIII.

Quod Græci dicunt ideo se subtrahere a conciliis Romanorum pontificum, quia monarchiam Romani imperii diviserunt.

« Ita, frater charissime, in antiquis historiis nostrorum scriptum invenitur. Verum Romana Ecclesia, cui nos quidem inter has sorores primatum non negamus, et cui in concilio generali prædenti primum honoris locum recognoscimus, ipsa se propter sui sublimitatem a nobis sequestravit, quando monarchiam, quod sui officii non erat, invasit, et episcopos et Ecclesias occidentis et orientis, diviso imperio, divisit. Et ob hoc si aliquando cum occidentalibus episcopis concilium sine nobis celebrat, illi decreta ejus suscipiant, et debita veneratione observent, quorum consilio dictat ea quæ dictanda judicaverit, et quorum conniventia statuuntur quæ statuenda decreverit. Nos quoque quamvis in eadem catholica fide a Romana Ecclesia non discordemus; tamen quia concilia his temporibus cum illa non celebramus, quomodo decreta illius suscipereamus, quæ utique sine consilio nostro, jmo nobis ignorantibus scribuntur? Si enim Romanus pontifex in excelso throno gloriæ suæ residens nobis tonare, et quasi projicere mandata sua de sublimi voluerit, et non nostro consilio, sed proprio arbitrio, pro beneplacito suo de nobis et de Ecclesiis nostris judicare, iræ imperare voluerit, quæ fraternitas, seu etiam quæ paternitas hæc esse poterit? Quis hoc unquam æquo animo sustinere queat? Tunc nempe veri servi, et non filii Ecclesiæ recte dici possemus et esse. Quod si sic necesse esset, et ita grave jugum cervicibus nostris portandum immineret, nihil aliud restaret, nisi quod sola Romana Ecclesia libertate qua vellet, frueretur, et aliis quidem omnibus ipsa leges conderet, ipsa vero sine lege esset, et jam non pia mater filiorum, sed dura et imperiosa domina servorum videretur et esset.

« Quid igitur nobis Scripturarum scientia? Quid nobis litterarum studia? Quid magistrorum doctrinalis disciplina? Quid sapientum Græcorum nobilissima ingenia? Sola Romani pontificis auctoritas quæ, sicut tu dicis, super omnes est, universa hæc evacuat. Solus ipse sit episcopus, solus magister, solus præceptor, solus de omnibus sibi soli commissis, soli Deo sicut solus bonus pastor respondeat. Quod si in vinea Dei voluerit habere cooperatores, ipse quidem conservato primatu suo exaltatus gloriatur in humilitate sua, et non contemnat fratres suos, quos veritas Christi non in servitutem, sed in libertatem in utero matris Ecclesiæ

A generavit. *Oportet enim, sicut dicit Apostolus, omnes nos stare ante tribunal Christi, ut referat unusquisque prout gessit, sive bonum, sive malum (II Cor. v, 10).* Omnes dicit, Apostolus erat qui dixit, seipsum non excepit, nullum mortalium excepti. Omnes dixit, nec Romanum pontificem quidem excepit. Proinde [in] nullo symbolo hoc reperitur, quod Romanam Ecclesiam confiteri specialiter jubeamur; quinimo unam sanctam Ecclesiam catholicam et apostolicam confiteri ubique docemur.

« Hæc de Romana Ecclesia, salva pace tua, dixerim, quam ego tecum veneror, sed non tecum per omnia sequor, nec ex necessitate per omnia sequendam arbitror: cujus etiam auctoritatem tam excellentem tu pro nobis proposuisti, ut deposito ritu nostro ejus formam et imitationem in sacramentis indiscussa ratione et Scripturarum auctoritate suscipereamus, et ut tanquam cæci clausis oculis ducentem sequeremur, quocumque illa proprio spiritu ducta præiret. Quod quam securum, seu honestum nobis fuerit, judicent tam Latini quam Græci sapientes. »

CAPITULUM IX.

Commendatio Romanæ Ecclesiæ, quam diligentissima sit in examinandis et dijudicandis ecclesiasticis causis.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: « Non gravetur charitas tua, si ego cursum verborum tuorum intercipio; multa enim et valde nimia et inepta ironia videris mihi uti adversus Romanam Ecclesiam, ideoque subsannationem tuam sustinere non valens, sermonem tuum præoccupavi, ne inutilibus magis inutilia adhuc adderes. Quod si nos Romanæ Ecclesiæ religionem, sinceritatem, æquitatem, mansuetudinem, humilitatem, pietatem, sanctitatem, sapientiam, discretionem, benevolentiam, compassionem, constantiam, justitiam, fortitudinem, prudentiam, temperantiam, puritatem, et ad omnes charitatem, et super omnia in examinandis ecclesiasticis causis diligentissimam ejus investigationem, et liberrimam in danda sententia veritatem; si, inquam, hæc in Romana Ecclesia ita, sicut ego, certa experientia cognosceres, nequaquam talia dixisses, vel etiam cogitasses, quin potius nullo invitante in omnem ejus communionem sine mora sponte transires, et ad obedientiam tantæ sanctitatis qua in se nitet, et æquitatis qua ad alios se extendit, festinando curreres, nec quemquam te retardare volentem audires: si tamen vis esse tam alienæ sanctitatis amator, quam tuæ consuetudinis defensor.

« Scimus quidem a centum quinquaginta episcopis in hac urbe sub Theodosio collectis præsumptuose statutum, quod Constantinopolitana ecclesia tanquam secunda Roma, secunda quoque sedes appellaretur et esset, et Ecclesias Ponti et Asiæ, et Thraciæ, et eas quæ barbaricis locis essent, aucto-

ritate propria gubernaret, et earum causas ad se A
 perlatas per se diffiniret. Scimus etiam quod omnes
 episcopi Chalcedonensis concilii numero ducenti
 triginta scripserunt Leoni papæ, rogantes ut Mar-
 tiano et Valentiniano imperatoribus satisfaciens,
 Constantinopolitanæ ecclesiæ præ cæteris metro-
 politanis hoc præstaret, quatenus liceret ei ordi-
 nare metropolitanos provinciarum Asiæ, et Ponti,
 et Thraciæ. Sed Leo papa reverentissimus rescri-
 psit, omnia quidem gesta sanctæ Chalcedonensis
 synodi confirmans, sola vero illa infringens et om-
 nino evacuans, quæ per præsumptuosam ambitio-
 nem Constantinopolitanorum gesta sunt, eo quod
 essent contra statuta Nicæni concilii. Unde miranda
 est tanti viri prudentia, quod tu statutum, imo
 præsumptionem a centum quinquaginta episcopis B
 in hac urbe factam pro auctoritate inducere vo-
 luisti, præsertim cum ecclesiastica regula jubeat
 nullum ea debere habere vigorem, quæ præter Ro-
 mani pontificis sententiam præsumuntur, et quæ ab
 eo apostolica auctoritate ac subscriptione non fir-
 mantur, nis forte tu illud quidem statutum legisti,
 apostolicas vero epistolas a beatissimo papa Leone
 contra idem statutum conscriptas non legisti, in
 quibus proprus evacuatur, et tanquam Nicæno con-
 cilio contrarium, in irritum ducitur. »

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : « An
 videtur tibi, soli Petro, et non potius omnibus apo-
 stolis dictum a Domino : *Quorum remiseritis pec-
 cata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta* C
erunt? (Joan. xx, 23.) Et iterum : *Quæcunque li-
 gaveritis super terram, erunt ligata et in cælis; et
 quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in
 cælis* (Matth. xvi, 29). Quinimo non soli Petro, sed
 omnibus cum Petro, et cum omnibus Petro indiffe-
 renter dictum a Domino creditur. Nec super solum
 Petrum descendit Spiritus sanctus in Pentecoste a
 Domino missus, qui omnibus æqualiter apostolis
 ante fuerat promissus, sed omnes simul inflamma-
 vit, et non impari dono nec impariter, sed pari
 dono omnes pariter, sicut promissum fuerat, dona-
 vit. Sic ergo recognoscamus Petro acceptam a Do-
 mino potestatem, ut non putemus imminuendam
 cæterorum apostolorum auctoritatem, qui utique D
 æqualiter omnes sine aliquo invicem præjudicio vel
 usurpatione, tanquam vere mites et humiles corde,
 eundem Spiritum sanctum acceperunt, et in eodem
 Spiritu sancto eandem potestatem ligandi atque
 solvendi susceperunt. Nec recte soli Petro videtur
 attribuendum privilegium, quod ab ipso Domino
 donante commune est omnium. Cavendumque est
 ne cæteris in eadem potestate eandem prærogati-
 vam habentibus derogetur, dum uni tantum, quæ
 est omnium auctoritas ascribitur. Sic autem ho-
 noretur Petrus apostolorum duodecimus, ut cæteri
 undecim apostoli ab auctoritate sui apostolatus non
 excludantur, quem certe non a Petro, sed ab ipso
 Domino, sicut et ipse Petrus, æquali et non dissi-
 mili dispensatione acceperunt. »

CAPITULUM X.

Quod licet non soli Petro, sed etiam cæteris apostolis data sit potestas ligandi et solvendi; et licet non super solum Petrum, sed etiam super alios apostolos Spiritus descenderit; tamen principatus Petri cæteris omnibus est excellentior.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : « Fa-
 teor quoniam non super solum Petrum, verum
 etiam super omnes apostolos Spiritus sanctus de-
 scendit, nec soli Petro, sed et aliis omnibus dic-
 tum est : *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta sunt* (Joan. xx, 23). Verumtamen specialiter ad Petrum sermonem hunc dirigens, et eum tanquam janitorem cæli constituens, ait : *Et tibi dabo claves regni cælorum* (Matth. xvi, 19). Et rursus : *Pasce, inquit, oves meas* (Joan. xxi, 17). Cui etiam ante omnes contenti et dicenti : *Tu es Christus Filius Dei vivi, dixit : Beatus es, Simon Petre, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cælis est* (Matth. xvi, 16, 17). Manifeste docens Petrum primo cælesti inspiratione edoctum veritatem fidei, quam postea per ejus manifestam confessionem cæteri didicerunt apostoli. Nam et Dominus Jesus non Andreæ, non Joannis, non Jacobi, nec alicujus alterius, sed solius Petri naviculam ascendit, et sedens docebat turbas, figuratiter ostendens a sancta Romana Ecclesia, cui præficiendus erat Petrus princeps apostolorum, evangelicam et apostolicam doctrinam in turbas populorum per omnem mundum profluxuram. Ipsi quoque apostoli recognoverunt principaliter beato Petro personaliter collatum : quod satis patenter ostenditur in libro Lucæ, qui inscribitur *Actus apostolorum*. Nam cum apud Antiochiam altercatio esset inter aliquos apostolos, utrumne fidelibus qui venerant ex gentibus circumcisio imponenda esset, missum est in Jerusalem ad Petrum et alios seniores apostolos qui cum ipso erant, super hac quæstione. Convenientibus omnibus, et magnam super hoc verbo conquisitionem agitantibus, Petrus tanquam primatum habens in medio omnium surgens, de non imponenda gentibus circumcisione sententiam promulgavit, et collata sibi a Domino auctoritate, quod dubium videbatur, diffinivit; probans hoc ostensa sibi lintei visione, et Cornelii et aliorum gentilium conversione. Cui etiam Jacobus Jerosolymorum episcopus, et universi qui aderant, apostoli et seniores in eadem sententia humiliter acquiescentes, obediverunt.

« Petrus inter apostolos ætate senior, fide certior, in audiendis verbis vitæ æternæ simplicior, unde et Barjona, id est *filius columbæ* appellatus est; in dandis reddendisque responsis inter Christum et apostolos promptior, in sanandis infirmis etiam sui corporis umbra efficacior; qui etiam post ascensionem Domini vice Christi illam novellam et primitivam suscepit Ecclesiam. Ipse Ananiam et Saphiram Spiritui sancto mentientes, spiritu oris sui

extinctos, ab Ecclesia et ab illa sancta societate sequestravit. Ipse Simonem Magum cum pecunia sua damnavit, et primatum sui apostolatus inter cæteros apostolos humiliter, major ubique virtutibus et miraculis, cooperante Domino, honorificavit. Quocirca nulli fidelium convenit aliquatenus dubitare, seu in quæstionem ponere, sed firmissime tenere, quod Petrus a Domino princeps apostolorum sit constitutus. Quemadmodum autem solus Romanus pontifex vice Petri vicem gerit Christi, ita sane cæteri episcopi vicem gerunt apostolorum sub Christo, et vice Christi sub Petro, et vice Petri sub pontifice Romano ejus vicario : nec in hoc aliquatenus derogatur alicui apostolorum, si unicuique humiliter suum attribuitur officium. »

CAPITULUM XI.

Quod hæreses in Constantinopoli, vel ubique in Oriente oræ, sint etiam ibidem extinctæ.

Nechtes archiepiscopus Nicomediæ dixit : « Potest esse quod dicis. Cæterum paulo ante dixisti ecclesiam Constantinopolitanam, imo fere totum Orientem variis hæresibus contaminatum : hoc dixisti, et verum ex parte dixisti, quia et ego cum sim servus veritatis, veritatem negare non debeo. Sed dic, quæso, ubi sunt damnatæ illæ hæreses? Quis eas damnavit? Si hic a pravis et iniquis sunt exortæ, hic etiam a bonis et catholicis viris sunt damnatæ ; siquidem Constantino Magno imperatore ad fidem converso, et scribente Deo placitas leges pro Christianis, Roma cum suo occidente, et Constantinopoli cum suo oriente ex decretis imperatoris ad fidem cucurrit. Et quoniam nova et pluribus inaudita fides subito publice prædicabatur, et in hac civitate studia liberalium artium vigeant, et multi sapientes in logica, et in arte dialectica subtiles in ratione disserendi prævalebant, cœperunt fidem Christianam disserendo examinare, et examinando et ratiocinando desicere ; scrutantes scrutinia, et dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, et evanuerunt in cogitationibus suis, quia non humiliter investigaverunt quod pie et humiliter credere debuerunt ; et dum superba ratione humanæ scientiæ tendunt in altum, ceciderunt in infidelitatis profundum, et facti sunt hæretici multi, et fecerunt sibi sectas multas, et confusa et lacerata est fides Christiana, in multas et diversissimas hæreses divisa. Itaque Ecclesia Orientis videns tales abuti sæculari scientia, et per diversa loca diversis temporibus ebullire capita hæresiarcharum, missis ubique synodicis epistolis, adnitentibus piissimis imperatoribus, multa concilia celebravit. Primum in Nicæa Bithyniæ provinciæ, ubi damnata est hæresis Ariana, et symbolum fidei omnibus catholicis inviolabile auctoritate Spiritus sancti et trecentorum

decem et octo Patrum compositum et confirmatum est.

« Deinde succedente tempore, succedentibus quoque diversis hæresibus, alia multa concilia ad destructionem diversarum hæresum, et ad ædificationem catholicæ Ecclesiæ celebrata sunt. Nam et in Chalcedonensi ecclesia, et in hac Constantinopolitana, et in Ephesina, et in Antiochena, et in Alexandrina generalia concilia solemniter habita sunt in damnationem hæreticorum, et ad corroborandam fidem et unitatem omnium Ecclesiarum. Unde sicut dixi, si hic exortæ sunt hæreses, hic etiam extinctæ sunt ; videturque quod Ecclesia Dei occasione hæresum magis ac magis in scientia Scripturarum creverit, et majus robur fidei post extinctas hæreses acceperit, adeo ut fide Catholica jam distincta, et jam ad plenum consummata, juste a sanctis Patribus inhibita sit, quod nemo amplius de fide publice disputare audeat, præsertim cum nihil demendum vel addendum sit de cætero. Inventa quippe veritate, qui amplius quaerit, quid aliud meretur invenire nisi mendacium? Potest equidem quis humiliter interrogando investigare, ut sibi de fide aliquid in notitiam veniat, quod ante aliquatenus ignorabat, tantum ne revocet illud in ambiguum contentiose, quod a sanctis Patribus certo fidei termino est definitum ; hoc enim nulli mortalium retractare licet, quoniam gravissimo anathemate interdictum est. Igitur hoc improprium quod nobis de hæresibus impingere voluisti, jam amplius cesset, quoniam quidem apud omnes sapientes plus debet valere veritas et virtus honorum, quam mendacia et vitia malorum. Dic, quæso, ubi nunc sunt hæretici? Non sunt hic, quorum nec nomen alicubi in Oriente auditur, sed a catholicis ubique per Orientem plana et sana fide Deo dignum obsequium exhibetur. Et fortasse in Romana civitate idcirco non surrexerunt hæreses, quia non adeo sapientes, et subtiles, et Scripturarum investigatores ibi fuerunt quemadmodum apud nos ; et sicut hæreticorum qui apud nos fuerunt, vana sapientia qua seduci sunt, culpanda est ; ita nimirum laudanda est Romana imperitia, qua ipsi nec hoc, nec illud de fide dixerunt, sed alios inde dicentes et docentes simplicitate quasi minus docta audierunt. Quod contigisse videtur vel ex nimia negligentia investigandæ fidei, vel ex grossa tarditate hebetis ingenii, vel ex occupatione ac mole sæcularis impedimenti. Sicut enim doctorum est aut omnino bene, aut omnino male sentire vel dicere ; ita insipientium et indoctorum est nec bene, nec male sentire vel dicere [(34). De istis dicit Apostolus : *Nescientes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant (I Tim. 1, 17)*. De illis dicit quidam sapiens : Dubitare de singulis haud erit inutile.] »

(34) *De istis dicit. Quod uncinis inclusum est, videtur huic loco assutum ab imperito juxta et inepto amanuensi ; nam cum superioribus non coherent :*

ac postremum comma e libro 11, cap. 21, hoc adjectum est.

CAPITULUM XII.

Quod unum tantum sit caput Ecclesiæ in terris, videlicet Roma, et non duo, vel plura, sicut dicunt Græci; et quod Græcorum hæreses, non Græcorum, sed Romanorum pontificum auctoritate destructæ sunt.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : Apostolus dicit : *Caput Ecclesiæ Christus, caput autem Christi Deus* (Ephes. v, 23 ; I Cor. xi, 3). Sed caput Ecclesiæ Christus, ascendens in altum, vicem suam in terris Petro apostolorum principi commisit. Petrus ad martyrium vestigia Christi sequens, Clementem sibi vicarium subrogavit, et sic Romani pontifices per ordinem consequenter vice Christi substituti, caput Ecclesiæ sunt in terris, cujus Ecclesiæ caput Christus est in cælis. Noli itaque in uno corpore Ecclesiæ duo vel plurima capita facere, quia valde est indecens in quolibet corpore, et indecorum, et monstruosum, et perfectioni contrarium, et corruptioni proximum. Cum enim dicis quod a centum quadraginta Patribus in hac urbe congregatis statutum sit, quod Constantinopolis tanquam nova et junior Roma primatum in oriente super omnes Ecclesias habere debeat, et propria auctoritate causas ecclesiasticas diffinire valeat, quod id aliud facis, nisi duo capita in uno corpore unius Ecclesiæ erigis, et altare contra altare extruis, et quasi aliud Mönichæorum bema ædificas et innovas : sicut enim illi hæretica pravitate, ab Ecclesia [se] dividentes, aliquando in Africa suum bema, videlicet sequestratum sacrificandi locum erexerunt, et diem quo Manichæus occisus in illa bematis celebritate pro Pascha frequentabant, tribunali vel altari quinque gradibus instructo, et pretiosis linteis adornato, ac in aperto posito et adorantibus objecto, et magnis honoribus honorato : ita nimirum vos in oriente nunc singularem ritum sacrificandi tenentes, et Ecclesiæ Romanæ vos opponentes, cornu singularitatis erexistis. Quod si jure translati imperii existimas debere fieri, jam non divino, sed humano judicio probaris inniti. Proinde si ab auctoritate urbis, eo quod in illa sedem regni esse dicatis, caput etiam Ecclesiarum hic constitutum putatis, eadem ratione in Antiochia, quæ non minus sedes regni fuisse dignoscitur, tertium caput Ecclesiarum statuere potestis. Nihilominus quoque in Babylone, quæ est metropolis Ægypti et sedes regni, quartum caput Ecclesiarum erigere potestis, si tamen eam imperio vestro addere, et legibus Christianorum subjugare potestis. Simili etiam ratione in civitate magna Baldach, quam dicunt sedem magni regni Persarum, quintum caput Ecclesiarum instituire potestis, si tamen et illam superare, et legibus ecclesiasticis subdere potestis. Et ita de singulis aliorum regnorum sedibus eadem ratio instituendorum ecclesiasticorum capitum potest adduci, et jam non unus Petrus, non unus princeps apostolorum, sed multi Petri et multi principes apostolorum invenirentur. Quod quam sit

PATROL. CLXXXVIII.

A absurdum, tu videris ; et qui præsentés sunt, et me et te audiunt, judicent.

Certum est igitur, et nulli qui sani sit capitis, dubium, quod sicut una est Ecclesia, ita et unius Ecclesiæ, unum caput est in terris, et hic est Romanus pontifex, quem non solum auctoritas humani imperii, sed majestas divini iudicii principaliter omnibus præesse voluit, cujus quidem formam et institutionem maxime in ecclesiasticis sacramentis oportet omnes imitari, qui sub obedientia illius in fide Petri cupiunt salvari. Ita enim dicit beatus Ambrosius Mediolanensis archiepiscopus : *Qui a Romana Ecclesia discordat, hunc procul dubio hæreticum esse constat.* Quod autem dixisti hæreses hic exortas, hic esse mortuas ; et hoc dixisti factum esse auctoritate sanctorum Patrum qui fuerunt in oriente, et qui in Nicæno concilio, et in aliis multis conciliis congregati sunt : miror tuam prudentiam quod ascribas membris, quod erat capitis ; et quod assidentibus hoc attribuas, quod constat esse presidentis. Qui videlicet sancti Patres, qui eisdem conciliis interfuerunt, si hodie omnes viverent, nullus eorum, nec omnes quidem simul aliquam auctoritatem alicujus concilii sibi usurparent, quin potius omnem conciliorum auctoritatem Romano pontifici recognoscerent, aut in propria persona præsentem, aut per legatos suos universa confirmanti. Ecclesiastica namque regula quam ipsi non ignoraverunt, ita jubet : *Non oportere præter sententiam Romani pontificis concilia celebrari.* Sciendum est ergo quod hæreses hic exortæ sunt, Græcorum quidem errore ; sed et hic quidem destructæ sunt, non Græcorum, sed Romanorum pontificum auctoritate.

Sylvester papa, natione Romanus, præcepit Nicænum concilium congregatis trecentis decem et octo episcopis sub Constantino Augusto celebrari, ubi auctoritate apostolica fides integra est exposita, et Arius, et Photius, et Sabellius, et eorum sequaces hæretici sunt damnati. Cui concilio, vice Sylvestri Romani pontificis, Victor et Vincentius urbis Romæ presbyteri præseserunt, et primi subscripserunt. Ipse quoque congregavit in urbe Roma ducentos septem et septuaginta episcopos, et iterum damnavit Calixtum, et Arium, et Sabellium. Innocentius papa, natione Albanensis, damnavit Pelagium et Cælestium hæreticos. Qui Pelagius dicebat natum de Christiana matre denuo non oportere nasci per baptismum. Leo papa, natione Tuscus, constituit concilium fieri sub Martino Augusto in Chalcedonia, ubi congregati sunt sexcenti triginta episcopi ; ubi auctoritate apostolica fides Catholica exposita est, qua creduntur duæ naturæ esse in Christo, videlicet Dei et hominis ; et Eutyches Archimandrites, et Nestorius hujus urbis episcopus, et Dioscorus Alexandrinorum archiepiscopus damnati sunt. Huic concilio præseserunt Paschasinus Heraclienensis episcopus, et Lucensius episcopus civitatis Ecclesiæ Ausculanæ, et Bonifacius presbyter sanctæ Romanæ Ecclesiæ, vicarii domini Leonis papæ, et

39

vice ejus subscripserunt. Felix papa natione Romanus, facto concilio in sede sua (35) damnavit Acacium Constantinopolitanum episcopum, et Petrum Alexandrinum episcopum, eo quod essent Eutychnistæ. Gelasius papa, natione Afer, invenit Manichæos in urbe Roma, quos exilio deportari fecit, quorum codices ante fores basilicæ Sanctæ Mariæ incendio concremavit. Hic facta synodo, et missis epistolis per orientem, iterum damnavit Acacium et Petrum.

Agapitus papa natione Romanus, veniens Constantinopolim ad Justinianum Augustum cum gloria susceptus est, in cujus præsentia convicit et damnavit Anthymium hujus urbis episcopum, qui seductus Eutychniana hæresi noluit duas esse naturas in Christo. Qui etiam Anthymius ab Augusto in exilium missus est. Theodorus papa, natione Græcus, damnavit Pyrrhum Constantinopolitanum episcopum, qui prius Romam venerat, et condemnatis hæresibus quibus involutus erat, coram papa, rursus more canis ad proprium damnatæ hæresis vomitum repedavit. Idem papa, missis legatis in hanc urbem, damnavit Paulum hujus urbis episcopum, eo quod nec unam, nec duas voluntates, aut operationes in Christo Domino voluit confiteri. Martinus papa, natione Tuscus, habita synodo in Lateranensi patriarchio, cum episcopis centum quinque damnavit Cyrum Alexandrinum, Sergium, Pyrrhum et Paulum, patriarchas Constantinopolitanos, qui novitates contra immaculatam fidem præsumpserant innectere; et faciens exemplaria misit per omnem orientem et occidentem per manus orthodoxorum. Donus papa, natione Romanus, reperit in urbe Roma in monasterio, quod appellatur Boezanas, Nestorianitas monachos Syros, quos per diversa monasteria divisit, et ibi Romanos monachos instituit. Agathon, natione Siculus, rogatu piissimorum principum Constantini, Heraclii et Tiberii augustorum direxit missos suos in Constantinopolim pro faciendâ adunatione Ecclesiarum, Abundantium Paternensem, Joannem Regitanum, Joannem Portuensem episcopos, Theodorum presbyterum Ravennatem, Theodorum et Gregorium presbyteros, Joannem diaconum, Constantium subdiaconum. Isti ingressi urbem, cum magna honorificentia suscepti die Dominico, advocati sunt in processionem ad sanctam Dei Genitricem ad Blachernas in tanto honore, ut etiam de palatio caballos stratos eis dirigeret cum obsequio pietas imperialis, ut sic eos susciperet. Qui in basilica, quæ Trullus dicitur, præsedentes in synodo cum centum quinquaginta episcopis, et præsentantes locum beatissimi Agathonis papæ, residente imperatore sub regali cultu, damnaverunt Macharium patriarcham Antiochenum et suos sequaces, qui unam voluntatem et operationem in

(35) *In sede sua.* Ita emendavit Baluzius, cum legitur *in sede sua.* Infra ubi legitur quod appellatur *Boezanas*, idem Baluzius monuit edendum esse ex *Anastasio Boetianum.*

A Christo asseruerunt, quem imperator Romam in exilium misit. Statuerunt etiam ut duæ voluntates et duæ operationes in Christo dicantur. Eodem tempore Joannes episcopus Portuensis Dominicorum die octava Paschæ in ecclesia Sanctæ Sophiæ publicas missas coram principe et patriarchis Latine celebravit, et unanimiter in laudes et victoriâs piissimorum imperatorum Latinis vocibus omnes acclamerunt.

Ecce vides quaslibet hæreses hic et ubique exortas a Petra fidei per Petrum apostolum collisas et destructas. Itaque non solum ex prædictis, verum etiam ex aliis multis conciliis per Orientem celebratis, necnon etiam ex plurimis Africanorum conciliis, in quibus variæ hæreses damnatæ sunt, constat Romanam Ecclesiam duo divina privilegia divinitus habere, videlicet præ omnibus incorruptam puritatem fidei, et super omnes potestatem judicandi. Quæ ergo præcelsa est in potestate, quis adeo imprudens ut illius auctoritatem et decretas sanctiones suscipere, et ejus ritum in ecclesiasticis sacramentis non eligat imitari? Quamobrem sufficiat tibi tandem auctoritas tanta, ut deposito ritu fermenti, azymo pane utaris in sacrificio altaris, et tam in hoc quam in aliis sacramentis conformem te exhibeas sanctæ et immaculatæ Romanæ Ecclesiæ, tanquam devotus filius obediens matri suæ.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: Nos in hoc archivo hægiæ Sophiæ antiqua Romanorum pontificum gesta, et conciliorum habemus actiones, in quibus hæc eadem quæ dixisti de auctoritate Romanæ Ecclesiæ, reperiuntur; et ideo non parva verecundia nobis esset, si ea negaremus, quæ apud nos a Patribus nostris scripta præ oculis habemus. Verum neque ipse Romanus pontifex, neque missi sui aliquam auctoritatem in aliquo concilio, neque in damnatione alicujus in Oriente habuissent, nisi consensu et suffragio et adminiculo orthodoxorum episcoporum per Orientem constitutorum, qui zelo fidei aliquando cum Romana Ecclesia, aliquando etiam sine illa hæreses damnaverunt, et rectitudinem catholicæ fidei confirmaverunt. Quia vero tantopere auctoritatem sæpe dictæ Romanæ Ecclesiæ prætendis, dic mihi, quæso, quis Romanorum pontificum statuerit, ut azymo pane in sacrificio altaris utendum sit, in tantum ut necessitas urgere nos debeat quod illud suscipere cogamur; quod si non ceperimus, justæ damnationi subjaceamus.

CAPITULUM XIII.

Quod auctoritate et institutione Romanorum pontificum Melchiadis et Siricii dicunt se Græci fermento uti in sacrificio altaris.

Anselmus (36) Havelbergensis episcopus dixit:

(36) *Anselmus.* Totum hoc caput in priori editione Nechitæ tribuebatur, nos Anselmo reddidimus quod ejus esse nemo negaverit.

Fateor ego in ecclesiasticis libris qui apud nos sunt, nusquam scriptum inveni.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : Sane Melchiodes papa natione Afer, constituit, ut die Dominico oblationes sacratæ per ecclesias ex consecratu episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum. Et Siricius papa natione Romanus, constitutum fecit, ut nullus presbyter missam celebraret per omnem hebdomadam, nisi consecratum episcopi loci designati susciperet declaratum, quod nominatur fermentum. Si auctoritas Romanorum pontificum sufficere tibi videtur contra me, debet quoque mihi sufficere contra te. Tu quidem proponis mihi ritum sacrificandi in azymo, quem Romana Ecclesia tenet jam longa consuetudine; ego autem propono tibi scriptum Romanorum pontificum ex antiqua fermenti institutione. Si ergo me iudicas tanquam prævaricatorem consuetudinis; ego nihilominus iudico te in eodem tanquam prævaricatorem apostolicæ institutionis. Gravius autem et plus præsumptuosum offendere institutionem quam consuetudinem; hæc enim auctoritate et ipsius auctoris ratione tenenda probatur, illa vero solo usu undecunque orto utcunque tenetur. Etenim constitutum Romanorum pontificum catholicorum Melchiodis et Siricii de fermentato offerendo nulli dubium est, qui gesta Romanorum pontificum, ac diversas eorum constitutiones legendo noverit. Præterea, ut verius puto, et sicut ex quorundam consuetudine, qui utique eadem auctoritate potiti sunt, colligi potest, Romana Ecclesia antiquitus in hoc non a Græcis, nec Græci ab illa discordabant; sed tam isti quam illi modo fermento, modo azymo, juxta quod oportunitas offerentium suadebat, indifferenter in ministerio altaris utebantur, nec quisquam eorum qui communicare vellent, sive Græcus, sive Latinus, aliquod scandalum in hoc patiebatur. Quod etiam ex hoc verius credi potest, quia cum in urbe Romana simul habitarent turba Græcorum et Latinorum, non solum Latini, verum etiam quamplurimum Græcorum præfuisse leguntur in sancta Romana Ecclesia. Anaclethus papa natione Græcus fuit; Evaristus successor ejus, natione Græcus fuit; Telesphorus, Hyginus, Eleutherius, Antherius, Xystus, Eusebius, Zosimus, Joannes, item Joannes de patre Platone, Zacharias ex patre Policeno: isti omnes et quamplures alii, quorum nomina præsentis memoriæ non occurrunt, natione Græci, in Christiana religione et sana doctrina præcipui, in Romana Ecclesia præfuisse noscuntur.

Putasne quod inter istos Græcos prælatos et Latinos subditos fuerit quotidie contentiosa discordia de offerendo azymo, sive fermento, ita ut ipsi pontifices tanquam Græci, nunquam nisi fermentum obtulerint, et Romana Ecclesia eis in hoc nequaquam communicaverit? Et rursus Romana Ecclesia per Latinos sacerdotes nunquam nisi azymo usa fuerit, et Romani pontifices similiter se a communione Latinorum subditorum suorum propter ob-

latum azymum subtraxerunt? Quis hoc credat? Quis hoc affirmare audeat? Quomodo possent esse prælati catholici, quibus non communicarent subditi æque Catholici? Aut quomodo possent esse subditi catholici, quibus non communicarent pontifices æque catholici? Quomodo talis Ecclesia juste dici posset Ecclesia, in qua nulla prælatorum seu subditorum communicandi esset concordia? Quinimo potius credendum puto, quod, sicut dixi, omnes indifferenter uti sunt antiquitus nunc fermento, nunc azymo juxta præsentis, seu offerentis arbitrium, sublato omni scandalo communicantium, sive Græcorum, sive Latinorum. Unde etiam intra muros amplissimæ Romæ apud beatum Cæsarium congregatio monachorum Græcorum usque hodie est, et foris via Latina in territorio Romano, in loco qui dicitur Crypta ferrea, est alia congregatio similiter monachorum Græcorum, qui adhuc, sicut vere compertum habeo, fermentatum offerunt: et hoc fit sine scandalo Romani pontificis, seu etiam eorum Latinorum inter quos habitant, et quibus communicantibus sibi communicant.

CAPITULUM XIV.

De hoc quod credi potest, quod apostoli et eorum successores nunc azymo, nunc fermento indifferenter uti fuerint; et quod Occidentalis Ecclesia alterum, Orientalis vero Ecclesia alterum paulatim totum deseruit.

Puto etiam id ipsum fecisse apostolos Christi, quos in consecratione corporis Domini juxta ritum quem tunc, nascente Ecclesia, observabant, nunc azymo, nunc fermento usos fuisse credendum est. Ipsi namque diversas provincias evangelizando peragrantes, cum ad aliquam Christianorum Ecclesiam declinassent, et sacrificium sanctum Domino ad communionem fratrum offerre vellent, bene credendum videtur, quod nec fermentum, nec azymum nimis studiose, vel etiam, ut ita dicere audeam, nimis curiose quæsierunt; sed quidquid ad manus inveniatur, sive hoc, sive illud, indifferenter cum devotione offerebant, et hanc formam oblationis seu communionis puto antiquitus fuisse tam in Romana Ecclesia, quam in omnibus aliis Ecclesiis traditam quidem ab apostolis, licet certa Scriptura hoc nobis non dicat. At vero eadem Romana Ecclesia paulatim alterum deposuit, videlicet fermentatum; alterum tantum assumpsit, scilicet azymum; et hoc fecit propria auctoritate. Orientalis quoque Ecclesia alterum totum, scilicet azymum, paulatim dimisit; alterum vero tantum, scilicet fermentatum, elegit; et tamen propter hoc nec antiqui Græci sapientes, nec antiqui Latini sapientes se invicem contemnendos existimabant, sed licet in hoc minus essent uniformes, tamen mutua pace et fraterna charitate se invicem in Christo fideliter diligebant et confovebant, et sine alterno iudicio, si quando opportunum fuit, concilia simul celebrabant.

Porro moderna temeritas quorundam Latinorum A extollentium se super se, juxta narrationem historiarum quæ in chronicis, id est in annalibus libris legitur, circiter [ante] trecentos annos se erexit. Illa namque temeritas multa scandala inter Latinos et Græcos sæpe commovit. Illis namque temporibus surrexit quidam Carolus rex Francorum, qui violenter Romanum imperium invasit, et se patricium Romanæ urbis appellari fecit; cujus tempore contra majestatem imperii monarchia divisa vel potius scissa est, unde non pauca scandala inter Latinos et Græcos orta sunt, non solum in imperialium institutionum varietate, verum etiam in ecclesiasticarum regularum diversitate. Inde est quod cum Latini nostrum fermentum blasphemant, et sacrificio altaris indignum judicant, et nos potius ex fastu suæ elationis quam assertionem veritatis hæreticos vocant, et ab altaribus suis removens nobis non communicant; nos quoque ab eis irritati, et ex æquo eis respondentes, azymum eorum nequaquam curamus, indignum sacrificio sacri altaris judicamus, eos non fastu superbiæ, sed justæ retributionis nomine azymitas hæreticos appellamus, et ab altaribus nostris removens eis non communicamus, et confundentes nos æqua lance confundimus, et quidquid in hoc peccamus graviter provocati facimus.

Quod si ipsi ab hujusmodi impropriis vellent se continere, et nobiscum in fraterna charitate ambulare, et non super nos potestatis alitudine calcare, nos utique magno gaudio gauderemus, et non solum ab inepta responsione quiesceremus, verum etiam neminem illorum judicantes, aut a jure nostræ communionis aliquem pro eo quod diversum sentiret, amoventes, dignam reverentiam fraterna charitate libentissimo animo impenderemus, et juxta Apostolum honore congruo præveniremus.

Sed verum est proverbium quod dicitur: Ubi præcedit inepta provocatio, haud indigne indigna sequitur responsio. Ad hoc attendendum semper, et non facile obliviscendum esset, quod Græcorum auctoritas tanta erat aliquando in medio sapientum Latinorum, ut etiam ipsa ecclesiastica seu solemnium nomina Græcis nominibus disposita ordinarentur, quemadmodum adhuc hodie in ipsa Romana Ecclesia et per totum Occidentem dicuntur; sicut est patriarcha, metropolitæ, archiepiscopus, episcopus, chorepiscopus, presbyter, diaconus, subdiaconus, acolythus, exorcista, canonicus, clericus, abbas, monachus, ecclesia, monasterium, cœnobitæ, eremita, basilica, baptismus, exorcismus, catechumenus, Epiphania, seu Theophania, Hypapantes, Parasceve, Pentecostes. Ex quo manifeste patet non minimam habendam esse auctoritatem Græcorum, a quibus ipsi Latini aliquando jam æque vel plus ut nunc prudentissimi, antiquitus sortiti sunt nomina ecclesiasticarum dignitatum et solemnium.

CAPITULUM XV

Quod auctoritas plurium Romanorum pontificum plus valere debet, quam duorum; et quod synodus synodum solvit; et quod Melchisedech et Siricius papæ non videntur de hostia, sed de eulogiis instituisse.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: Si Melchisedech papæ et Siricii papæ constitutum de fermento observandum judicas propter auctoritatem constituentium, multo magis observandum, quod a plurimis Romanis pontificibus dignoscitur quotidiano usu frequentatum, et in omnibus ecclesiis tam Romæ quam per totum fere orbem celebri observatione usitatum. Quod autem dixi, fere B propter vos solos Græcos dixi, et eos qui habitant in Ponto, et in Thracia, et quosdam in Asia, et Ruthenorum gentem, qui tanquam idiotæ et ignari omnium divinarum Scripturarum sola consuetudine ritum vestrum tam irrationabiliter quam simpliciter imitantur, quoniam contigui habitatores vestri sunt, et jugum hujus imperii cum formidine serviliter portant. Enimvero quod prædicti papæ auctoritate sedis apostolicæ suis fortasse temporibus observandum instituerunt, nunquid non licuit itidem plurimis pontificibus eadem auctoritate eisdem apostolicæ sedis, qua et ipsi præfuerunt, Ecclesia crescente, et in majorem discretionem de die in diem ascendente in melius rationabiliter mutare? Si auctoritatem apostolicæ sedis consideras in duobus, eandem auctoritatem scias prævalere in pluribus; quia major est auctoritas plurimorum sanctorum Patrum qui bonum dicunt et faciunt, quam duorum qui eadem auctoritate funguntur, tametsi boni et bonum dicant, et bonum faciant. Præterea, sicut tu nosti, synodus synodum solvit aliquando considerata meliori ratione, aliquando necessitate, aliquando utilitate, aliquando temporum qualitate: et hoc totum fit juxta discretionem presidentium, quos tunc vel nunc Deus suæ Ecclesiæ præesse voluit; quibus et claves discretionis et potestatis in omne opus divinum commisit, salvo semper et immoto Catholica fidei fundamento.

Cæterum sicut ego verius puto, constitutum hoc Romanorum pontificum Melchisedech et Siricii, non de fermentata hostia, sed de eulogiis potius intelligendum videtur, quæ per singulos Dominicæ dies per ecclesias distribui jubentur. Quod autem dixisti de concordia antiquorum sapientum Latinorum et Græcorum, quibus, ut tu asseris, nullum erat scandalum in offerendo azymo, sive fermento, mihi quidem id quod dicis, non displicet; attamen majorum meorum, et præcipue Romani pontificis, sententiam super hoc verbo expectandam puto. Nec enim mea mihi, sed illorum placere debet sententia, quibus et de me, et de mea sententia judicare desuper datum est: et decet nos imitari non solum docendi diligentiam, sed etiam discendi modestiam.

CAPITULUM XVI.

Quod Constantinopolis et omnis Orientalis Ecclesia sub obedientia Romanæ Ecclesiæ fuit, et jure esse debet, et eam in ritu sacramenti imitari.

Porro quod caesaris modernam et quasi novam temeritatem Latinorum adversus Græcos, non sit tibi mirum, quia cum omnes historiæ narrent et probent vos antiquitus sub obedientia Romanæ Ecclesiæ, quæ Latina est, fuisse, vos jam non multum longo tempore suave jugum obedientiæ contempsistis, et subjectionem quam antecessores vestri Romanæ Ecclesiæ humiliter exhibuerunt, vos tanquam prudentes apud vosmetipsos et alta de vobis sapientes abnegastis : unde mirum non est si vobis indignantur, et ritus vestros calumniantur, quos ab obedientia sua sequestratos in malum vobismetipsis dolent.

Quod autem quasi jactando dicis, Latinos habere Græca vocabula in ecclesiasticis dignitatibus et solemnitatibus ; putasne, quæso, quod Latini huc ad Græcos miserint, ut ipsi eis formarent hujusmodi nomina tanquam imperitis, et in Latino eloquio deficientibus, et formare nescientibus ? Ne, quæso, ita putes. Quin potius antiqui Græci amplissimam Romam tanquam dominam et caput mundi frequentabant, et ejus imperio, sicut cæteræ nationes per orbem terræ, subiacebant, et Romano pontifici debita reverentia obediebant : quorum consilia tam in ordinandis ecclesiasticis nominibus et solemnitatibus, quam in aliis pluribus Romanæ Ecclesiæ sancta et laudanda humilitas libenter admittebat, quia fuerunt tam sapienter humiles, quam humiliter sapientes. Italia quoque antiquitus magna Græcia appellabatur, sicut antiquarum historiarum scriptores dicunt, et in urbe Roma utriusque linguæ sermo usitatus vigeat, et vicissim Latini Græca, et Græci Latina lingua utebantur, et neutra fuit aliena Romam habitantibus. Unde factum esse videtur, ut quædam Latinis, quædam etiam Græcis nominibus nuncupentur in Ecclesia ; et inde institutum quoque est in Ordine Romano, quod in summis festivitatibus ad missarum solemnia, lectiones et evangelia Latine et Græce recitentur, propter præsentiam utriusque populi in utraque lingua eruditi. Et utinam moderni Græci adeo essent humiles, et Romanæ Ecclesiæ obedientes, quemadmodum illi fuerunt ! Quam libenter, quam, inquam, libenter Romana Ecclesia adhuc hodie consilia eorum admitteret, et secundum consuetam humilitatem eorum prudentiam audiret ! nunquam enim tam superba vel invida fuit, ut vel propriis institutionibus, qualescunque essent, superbe nimis et contentiose insisteret, vel aliorum institutis, si tamen bona essent, invidiose detraheret, vel obsisteret.

Quod exinde apparet, quia propria instituta sæpe mutaverunt melioribus institutionibus superordinatis, et aliorum bona instituta humiliter imitanda susceperunt ; quemadmodum signa Ecclesiæ, quæ

A in Campania apud Nolam civitatem primo inventa sunt, unde et nola sive campana vocantur : hoc assumpsit Romana Ecclesia, quia bonum est, et non contempsit, eo quod non suum, sed alterius inventum fuerit. Græci vero tanquam prudentes apud semetipsos, et abundantes in suo sensu, et sapientes in oculis suis, et sibi ex se sufficere existimantes, semper de propriis inventis, qualiacunque fuerint, consueverunt gloriari, aliorum statutis quantumlibet bonis invidiose detrahentes, hoc asserentes bonum quod suum, quia suum ; et non bonum quod non suum, quia non suum. Contra quos dicit Apostolus : *Non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis quasi ex nobis ; sed sufficientia nostra ex Deo est (II Cor. III, 5)*. Qui tamen etiam de se ipso B dicit tam humiliter quam fiducialiter : *Puto quia et ego Spiritum Dei habeam (ibid.)*. Utuntur ergo Latini modo Latinis, modo Græcis vocabulis in ecclesiasticis ordinibus, nempe Græce *episcopus*, Latine dicitur *pontifex* ; Græce *presbyter*, Latine *senior*, quod est sacerdos ; *diaconus*, Latine *minister*, quemadmodum de Græco in Latinum ; sive de Latino in Græcum, sive de Hebræo in Latinum vel Græcum transtulit translatorum diligentia.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : Satis de auctoritate Romanæ Ecclesiæ utrinque dictum est. Quia vero dixisti quod considerata meliori ratione apostolica auctoritas de azymo constitutum fecerit, et omnibus ecclesiis universaliter mandatum dederit, seu tradiderit ; vellem jam audire rationem qua hoc factum sit, quod deletu usu fermenti, quem Melchiades papa et Siricius papa instituerunt, usus azymorum ab aliis apostolicis viris institutus et traditus sit. Si enim ratio quam promittis, accedit ad auctoritatem præmissam, magis videbitur credendum quod asserere conaris. Et si quidem, ut dixi, ratio et auctoritas sibi invicem suffragantur, quid aliud restat, nisi quod continuo omnes nos tuæ assertioni consentiamus, et deposito fermento, quod duo instituisse videntur, concordantes cum pluribus qui aliud superordinaverunt, azymum assumamus.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit : Ego non facile accesserim ad hoc quod tu tam perfunctorie dictum putas mihi subito esse persuasum, videlicet quod Romana Ecclesia aliquando fermento usa fuerit, quo postea deposito azymum assumpserit. Sed quoniam tu constitutum Melchiadis et Siricii papæ adduxisti, oportuit me tibi respondere quid super hoc senserim ducente me non fallaci ratione, salva tamen tantorum Patrum auctoritate. Proinde jam intende qua ratione potius sit utendum azymo nostro, quam tuo fermentato in sacrificii altaris.

CAPITULUM XVII.

Quod in cæna Dominica Christus azymum consecravit ; et quod nusquam in Veteri Testamento fermentum, sed azymus offerri jubetur.

Dominus noster Jesus Christus qui venit in hunc

mundum peccatores salvos facere, qui se formam A totius veritatis exhibuit, ipse in consecratione sui sacratissimi corporis primo credendus est habuisse azyma, quod et discipulis suis distribuit, et cujus formam eis imitabilem et in commemorationem sui faciendam reliquit. Ita quippe dixit sacramentum distribuendo : *Accipite, hoc est corpus meum* (Luc. xii, 19), et ita dixit formam sacramenti instituendo : *Hoc facite in meam commemorationem* (*ibid.*). Istud hoc dixit propter errorem quorundam, qui in sacrificio altaris non putant idem corpus consecrari, quod ipse in cœna paschali consecravat, et discipulis tradidit; sed huic verbo quod sequitur, *in meam commemorationem*, stulti nimis inhærentes, putant eum hoc tantum instituisse, quod in commemorationem tantum, et non in veritatem ejusdem sui corporis sacramenta altaris celebranda essent. *Hoc*, inquit, *est corpus meum, hoc facite* (*ibid.*); *hoc*, id est id ipsum corpus, non tantum in commemorationem, sed in ipsam corporis meram veritatem *facite*, id est consecrate. Quod autem dixit, *in meam commemorationem*, hoc voluit intelligi, quod sacramentum veri corporis nequaquam propter aliud, sed simpliciter in memoriam passionis ejus et salutem animarum debeat a fidelibus celebrari. Sic enim dicit Apostolus : *Quotiescunque panem hunc manducabitis, et calicem hunc bibetis, mortem Domini annuntiabitis, donec veniat* (I Cor. xi, 26). Credendum est itaque Christum in magna Cœna Paschali azyma tantum habuisse, et illud consecratum in corpus suum discipulis suis [tradidisse] quia ipse de se ipso dixit : *Non veni legem solvere, sed adimplere* (Matth. v, 17). Lex autem dicit in Exodo, qui et Hellesmoth Hebraice dicitur : *Primo mense, quarta decima die mensis, ad vesperam comedetis azyma usque in diem vicesimam primam ejusdem mensis, ad vesperam; septem diebus non invenietur fermentum in domibus vestris. Quicumque comederit fermentatum, peribit anima ejus de cœtu Israel, tam de advenis quam de indigenis terræ. Omne fermentum non comedetis, in cunctis habitationibus vestris comedetis azyma* (Exod. xii, 18). Quia igitur secundum mandatum legis in illis septem diebus paschalibus in nulla domo Israel inventum est fermentatum, sed tantum solum azyma, et Christus venerat non solvere legem, sed adimplere, manifestum est eum in cœna paschali, ubi consecravat corpus suum, azyma habuisse, et illud consecrasse, antiquum pascha ita quidem consummando et novum pascha initiando. Unde enim illi fermentum, quod utique per omnes domos Israel in illis septem diebus secundum legem erat prohibitum, et tam advenis quam indigenis sub certo damnationis periculo interdictum et vetitum? Nisi forte inde talem tibi opinionem fingere velis, quod ipse tanquam Omnipotens novum sibi fermentum tunc ad hoc sacramentum complendum creaverit; quod non solum contra Evangelium, verum etiam contra omnem verisimilitudinem esse constat.

Nunquid videtur tibi ratio ista sufficiens? Christus auctor hujus sacramenti, quem per omnia oportet imitari, sufficiat tibi in exemplum et imitationem; cujus auctoritas, si cui minus sufficit, alium quærat cum quo loquatur, quia ego eum *tantumquam hæreticum hominem post primam et secundam monitionem* (Tit. iii, 10), sicut Apostolus monet, vitare volo. Ad hoc attendat charitas tua, quod nusquam in Veteri Testamento præcipitur, vel etiam conceditur fermentum offerri in sacrificio Domini, imo prorsus interdicatur, et sicut ingratum Deo ubique in lege offerri prohibetur. Ita namque legitur in Levitico (cap. ii, 11), qui et Vaicra Hebraice nuncupatur : *Omnis oblatio quæ offertur Domino absque fermento fiet, nec quidquam fermenti ac mellis adolebitur in sacrificio Domini*. Item in Levitico (cap. vii, 11) : *Hæc est lex hostiæ pacificorum : si pro gratiarum actione fuerit oblatio, offerent panes absque fermento conspersos oleo, et lagana azyma uncta oleo, coctamque similam*. Item (Num. vi, 13) : *Ista est lex pro consecratione : Cum complebuntur dies, quos ex toto quis decreverat, offeret oblationem Domino, agnum immaculatam in holocaustum, ovem anniculam immaculatam pro peccato, arietem immaculatum, hostiam pacificam, canistrum quoque panum azymorum, qui conspersi sint oleo, et lagana absque fermento uncta oleo*. Item (Levit. vi, 14) : *Ista est lex sacrificii et libaminum. Tolle sacerdos pugillum similæ quæ conspersa est oleo, adolebitque in altare in odorem suavissimum; reliquam autem partem similæ comedet Aaron cum filiis absque fermento, et comedet in loco sanctuarii. Ideo autem non fermentabitur, quia pars ejus offertur in incensum Domini, Sanctumque sanctorum erit*. Item in Exodo (cap. xxiii, 18) : *Non immolabis super fermento sanguinem hostiæ meæ. Hæc* (cap. xxix, 2) : *Tolle panes azymos et crustulam absque fermento, quæ conspersæ sunt oleo, lagana quoque oleo lita* (Levit. xxiv, 5). Similiter quoque duodecim panes propositionis de pura simila cocti, qui supra mensam purissimam altrinsecus seni coram Domino positi sunt, et per singula Sabbata mutabuntur. Azymos fuisse nemo dubitat, qui illius Scripturæ notitiam aliquatenus habere videatur.

Vides itaque quam evidentî ratione, quamve firma auctoritate institutum sit, quod in sacrificio altaris potius utendum sit azymo, quam fermento. Ubique enim fermentum corruptionis improbat, et a sacrificio prohibetur, et ubique azymis sinceritatis et veritatis probatur, per cujus quoque oblationem Deus ad propitiandum populo placatur.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit : *Rationem quam promissisti, satis convenienter et probabiliter, utpote magnis auctoritatibus innixam adduxisti; et ego quod verum esse constat, negare non audeo, ne forte induam subito notabilem faciem pudentis ac erubescens, et amissa fronte serenitatis assumam ignominiosum vultum confusionis, et*

comprehendar in mendacio, dum contra id quod A verum est, contentiose laboro; nam qui veritatem dicit, non laborat; et qui mendacium loquitur, ex proprio loquitur. Esto igitur interim verum quod dixisti; at vero nos in Evangelio ita legimus: *Εὐλόγησεν ἄρτον*, id est *benedixit panem*. Cum igitur *ἄρτον* dicit (37), panem videtur velle simpliciter intelligere, communem panem, scilicet fermentatum, quo homines universaliter utuntur, et quem usitato sermone *ἄρτον*, id est *panem* vocant. Quod si quando discrete voluerint loqui de azymo, nequaquam utuntur hoc verbo *ἄρτος*, quod est *panis*; sed utuntur discreta locutione, hoc verbo quod *azymus*. Nam à Græce, Latine dicitur *sine*; *ζυμός* autem *fermentum*. Ita nimirum et ego simpliciter vulgari significatione intelligo fermentatum, cum lego in Evangelio: *Εὐλόγησεν ἄρτον*, id est *benedixit panem*. Quid enim ad me, ut ego ibi scriberem vel legerem: *Εὐλόγησεν ἄζυμον*, cum evangelista ibi posuerit, *Εὐλόγησεν ἄρτον*, quod manifeste panem usitatum videtur significare? Rursus quod induxisti de Veteri Testamento, et ostendisti quod nusquam in sacrificio fermentatum liceat offerri, satis quidem argute hic notasse videris; sed et ego nullatenus idem negare possum, et hoc est magnum argumentum, ut verum fatear, tuæ assertionis. Porro mihi videtur quod in eodem Veteris Testamenti Levitico reperiat̄ur de oblatione fermenti, ubi per Moysen dicitur ad filios Israel: *Numerabis ergo ab altero die Sabbati, in quo obtulistis manipulos primitiarum, septem hebdomadas plenas usque ad alterum diem expletionis hebdomadæ septimæ, id est quinquaginta dies; et sic offeretis sacrificium novum Domino ex omnibus habitaculis vestris panes primitiarum duos de duabus decimis similæ fermentatæ, quos caquetis in primitiis Domini (Levit. xxiii, 15)*. Hic plane videtur fermentatum debere offerri Domino, nisi forte ibi sit aliqua expositio, quæ nos cogat hoc aliter intelligere, quam ibi videtur scriptum.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: Ita credo legendam divinam Scripturam, ut nunquam inter se discordet, semper autem concordet: et hoc debet esse vehemens studium prudentis lectoris, ut tunc se noverit recte intellexisse Scripturam divinæ legis, cum eam reducerit ad aliarum Scripturarum concordiam, et ad legem charitatis. Si quidem ista talis oblatio, ubi duo panes primitiarum de duabus decimis similæ fermentatæ offeruntur, nullatenus aliquid attinet ad ordinem eorum quæ Domino specialiter offeruntur, quoniam nec fit in altari, nec in loco sanctuarii, nec intra Sancta sanctorum, nec fit aliquo ritu aliarum oblationum, sed tantum cum sacerdos panes primitiarum similæ fermentatæ ab offerente susceperit, et in gratiarum actionem pro frugibus terræ coram Domino leverit; non quidem ibi aliquo oblationis ritu offeret,

sed statim cedent ex integro in usum ipsius sacerdotis. Ideoque, dilectissime, ut verum me dixisse noveris, diligentissime perquire, et nusquam reperies in lege fermentatum Domino offerendum in sacrificio, sed semper azyma seu similia purissimam absque omni fermento. Ad hanc igitur formam oblationis, quam Dominus in Veteri Testamento ubique instituit, et qua se ipsum ad propitiandum populo suo placari voluit, credendum est ipsum quoque Filium Dei, qui optime novit quomodo placandus sit Deus Pater, in consecratione sui sacratissimi corporis habuisse azyma, quatenus et figuram legis in offerendo azymo non solveret, et veritatem ejusdem legis in consecratione veri corporis sui consummando adimpleret.

CAPITULUM XVIII.

Quod fermentum in divina Scriptura nusquam in bono accipitur; et quod minus est habile ad tractandum caute.

Proinde in omni divina Scriptura fermentum tuum nusquam invenitur in bona significatione acceptum, sicut nostrum azyma. Unde Dominus in Evangelio Lucæ (cap. xii, 1): *Attendite, inquit, a fermento Phariseorum, quod est hypocrisis*. Item in Evangelio secundum Matthæum (Matth. xvi, 6): *Intuemini et cavete a fermento Phariseorum et Sadduceorum*. Item in Evangelio secundum Marcum (cap. viii, 15): *Cavete a fermento Phariseorum et a fermento Herodis*. Et Apostolus: *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi*. Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque epulemur, non in fermento malitiæ et nequitiae, sed in azymis sinceritatis et veritatis (I Cor. v, 7).

Præterea si recte consideres, nequaquam ita habile est ad tractandum cum reverentia tuum fermentum, sicut azyma nostrum, quod nobis per Moysen, qui fidelis erat in tota domo Dei, et qui omnia ordinavit ad exemplar eorum quæ vidit in monte, et per ipsum tandem Christum traditum; quoniam fermentatum quando tractatur, et quando frangitur, et quando distribuitur, facillime in plures micæ solvitur, et nequaquam tam caute, nec omnino sine negligentia, sicut oportet, custodiri potest. Et quoniam minima, ut ita dixerim, micæ particula verum et integrum corpus Domini est, si cui quantumlibet parva negligentia super hoc contigerit, gravem Domini maledictionem incurrit, sicut scriptum est: *Maledictus homo qui opus Dei sui negligenter fecerit (Jer. xlviii, 10)*. Cæterum nostrum azyma tam in Veteri quam in Novo Testamento electum a Deo Patre, et probatum et consecratum a Deo Filio sanctissima sui corporis consecratione solidum est, sincerum est, ratum est, immaculatum est, incorruptum est, cavernosum non est, inflatum non est, molle non est, in micæ mi-

(37) ἄρτον dicit. Sic profecto legendum non ut in priori editione arton, id est panem.

nimas facile non solvitur; sed per omnem modum tractabile est, et ad consecrandum et ad frangendum, et ad distribuendum cum omni cautela habilissimum. Quod etiam apud religiosos Latinos per manus diaconorum, et ex electis granis, et ex mundissima simila in sacrario ad futuram hostiam cum decantatione psalmodiæ reverenter præparatur, et sub diligenti custodia usque ad tempus sacrificii reservatur. Considerata itaque ratione et auctoritate, et ipsius sacramentalis hostiæ congrua habitate, patenter omnibus Græcis per Orientem habitantibus constare debet, quod potius utendum sit azymo quam fermentato.

CAPITULUM XIX.

Quod propter longum fermenti usum Græci non facile possunt transire ad azymum, sed facto generali concilio, sive hoc, sive illud, satis indifferenter suscipere, sublato utriusque gentis scandalo.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: Ego hunc usum fermentati in Ecclesiis Orientis ab initio vidi et didici, et a prædecessoribus nostris traditum novi, et tam longum usum tantæ Ecclesiæ veneror, nec audeo temere judicare, nec video facile posse permutari; sed hoc tandem de mea persona puto, et dico omnes Græcorum sapientes ab hac mea sententia non discrepare. Si ergo forte essem ubi nullatenus fermentatum habere possem, et azyma præsto et paratum esset, et ego missam cantare, ac Domino sacrificium altaris offerre vellem, ego profecto azyma non horrerem, sed fiducialiter ad offerendum sacrificium Deo immaculatum consecrarem, et fideliter communicarem, et Græcis, si forte adessent, ad communicandum præberem, si tamen dies publicæ communionis esset, seu in Pascha, seu in qualibet alia solemnitate, qua solet Ecclesia ex constituto universaliter communicare, et nulli Christianorum a communione altaris licet se subtrahere, nisi forte quis publica penitentiâ astrictus submoveatur. Verum quoniam plures sunt pusillanimes, quam in fide docti et constantes, et turba quæ legem discretionis non novit, facillime scandalizatur; hoc operæ pretium esset, ut omnes tam Latini quam Græci studiosissime in Domino elaborarent, quatenus generale concilium congruo loco et tempore in unum convenientes celebrarent, et aut omnes universaliter ritum azymi, aut omnes universaliter ritum fermenti uniformiter assumerent; aut si hoc, vel illud universaliter sine minimo, aut sine nimio scandalo alterius partis vel gentis non posset fieri, saltem in hoc convenirent, quod nec isti illos propter azymum, nec illi istos propter fermentum, quod isti consueverunt, temere judicarent, sed mutua pace sibi invicem indulgerent, et hac occasione charitas sancta non destrueretur, quæ non sine utriusque gentis periculo apud utrosque graviter infirmatur.

Quamvis enim juxta præmissas auctoritates et rationes, et etiam juxta ipsius sacramenti ritum,

sicut tu dixisti, potius videatur hostia azymi offerenda; tamen, quia longus Græcorum usus hostiam fermenti diu obtinuit, et non sine maximo multitudinis, imo totius gentis scandalo permutari posse videtur, bene putatur permittendum quod tandiu apud nos est usitatum, præsertim cum et hostia fermenti et hostia azymi æque sit panis; et licet in forma differant, tamen [in] panis substantia nulla fermenti vel azymi est differentia; et salva integritate fidei utrumque satis catholice videtur posse offerri; præsertim cum panis vivus qui de cælo descendit (*Joan. vi*), in utroque æque convenienter possit figurari. Tollatur itaque de medio utriusque gentis perniciosum discordiæ scandalum, et nullum in offerendo azymo sive fermento rectæ fidei erit periculum, quia, sicut dixi, sana fide de utroque satis licite potest fieri hostia Salvatoris Domini nostri Jesu Christi in salutem credentium et fideliter offerentium, et non in salutem inique discordantium. Scriptum est enim: *Deus pacis et non dissensionis* (*I Cor. xiv, 33*). Et: *In terra pax hominibus bonæ voluntatis* (*Luc. ii, 14*) de excelso per angelos annuntiat. Ex multis quippe granis in unum collectis sacra fermenti sive azymi hostia confecta, totius Ecclesiæ populum in unam eandemque charitatem in Christo collectum significat, qua videlicet hostia non sine magno periculo, quantumlibet securum se existimet, communicat, qui se a charitate fraterna quæ est in Christo Jesu, quoquo modo sequestrat.

Majus etiam peccatum videtur temeraria perversitas iniquorum judiciorum, quibus invicem nos commanducamus, quam ipsa sacramentorum diversitas propter quam dissentimus, quia istud satis indifferenter, sicut supra dixi, videtur posse fieri in Domino. Illud autem, scilicet temerarium præjudicium, altrinsecus maligne discordantium, nulli unquam licet Christiano. Discordia autem tanquam peccato plena Deus offenditur; hostia vero salutari tanquam devotione perfecta Deus placatur. Illa damnandos acriter accusat, ista salvandos salubriter excusat. Illa Deum judicem offendendo provocat, ista Deum pium propitiando placat. Illa in tartara, ista mittit ad supera. Per illam a Deo alienamur, per istam Deo incorporamur. Per illam terreni, per istam cælestes efficimur. Quidquid igitur sit de diversitate sacræ oblationis, ad unitatem charitatis necesse est omnes concurrere; quia sicut charitas in sacra oblatione, ita sacra oblatio in vera charitate operit multitudinem peccatorum; et sicut hostia salutaris salutem non operatur sine charitate, ita perfecta charitas non scandalizatur in ejusdem hostiæ diversa oblatione. Qua videlicet charitate absente, cætera bona omnia inaniter habentur, et qua præsentem quædam bona venialiter non habentur.

Proinde si generale concilium communicato omni concilio, adnitentibus piissimis imperatoribus fieret, et personam meam parvitatibus interesse

contingeret, ego planæ hæc eadem in medio omnium fiducialiter dicerem, nec Græcum, nec Latinum in hac sententia pertimescerem, et mansuetudinem Romani pontificis debita humilitate et reverentia commonerem, quatenus ipso opitulante, sublata omni occasione simultatis et discordiæ omnes efficeremur unum in sacramentorum observatione, qui semper fuimus unum in catholica fide. Et spero quod ipse me humiliter nonentem patienter audiret, sicut Petrus cum esset princeps apostolorum, Paulum aliquando constanter reprehendentem humiliter audivit, ubi et constantia Pauli fiducialiter et juste reprehendentis commendatur, et humilis patientia Petri in mansuetudine supportantis plurimum laudatur; quamvis et ego longe inferior sim Paulo, et ille non inferior debeat esse Petro. Ita nimirum fieri posset quod Romanus pontifex Latinis Latinus, Græcis Græcus, omnibus omnia factus, omnes lucrifaceret, et humili auctoritate apostolicæ sedis universa pro quibus discordānus, adæquaret, vel, altero prorsus sublato, et alterum universaliter instituendo, vel sublato utriusque scandalo, utrumque indifferenter instaurando.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: Satis super hac quæstione dictum videtur, et adhuc aliquid restat quod a tua prudentia velim cognoscere.

CAPITULUM XX

De commistione vini et aquæ in calice, quod aliter Græci, aliter Latini faciunt.

Dic ergo quare in sacrificio altaris vinum et aquam simul in calicem infusam et mistam non offertis? Quare vinum merum sine aqua consecratis? Postquam enim vinum merum oblatum sacrificatum est, tunc demum aquam simplicem et non sanctificatam in calicem infusam cum sacratissimo sanguine miscetis, et ita communicatis. Qua ratione, quæso, hoc facitis?

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: Christus in magna illa sua cœna, quæ specialiter Dominica cœna vocatur, non legitur aquam cum vino mistam in calice consecrasse, ideoque ad formam illius nos similiter facimus, et non est nobis major aliqua ratio, quam ipsius Salvatoris imitatio.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: Quamvis in Evangelio manifeste de aqua nihil scriptum sit, ita ut vel apposita, vel non apposita ibi legatur; tamen non videtur absurdum, si juxta morem Judæorum et Palæstinorum, qui semper vinum aqua mistum bibunt, ipsum quoque Christum vinum aqua mistum sacramentaliter consecrasse intelligamus. Quod si tu dixeris hoc esse temerarium affirmare, quod in cœna Domini vinum fuerit aqua mistum, quia in Evangelio hoc non legitur: ego nihilominus dico hoc temerarium affirmare, quod ibi aqua ad vinum posita non fuerit, quia et hoc in Evangelio minime legitur. Et si tibi videtur incautum aliquid dicere, quod illa Scriptura ibi de hoc minime dicit, quare non similiter videtur tibi incautum hoc negare, quod illa Scri-

ptura de hoc eodem minime negat? Ego quidem contentiose non affirmo vinum aqua mistum in calice Domini fuisse, sed nec tu illud contentiose debes negare, præsertim cum auctoritas evangelica nec alterum affirmet, nec alterum neget. Porro in ambiguis rebus nihil est cum temeritate affirmandum, et nihil cum indignatione refellendum. Cum igitur aliquid affirmas, cave temeritatem; et cum refelleris, cave animi indignationem. Sicut enim temeritas affirmando est præsumptuosa, ita quoque iracundia in refellendo solet esse litigiosa; quod utrumque prudentissime cavendum est ab investigatoribus veritatis.

Quoniam autem Evangelio manifeste dicente, de latere Domini in cruce exivit sanguis et aqua (Joan. xix) in redemptionem nostræ salutis, recte videtur vinum et aqua in calice mista in Dominicæ passionis commemorationem et in peccatorum nostrorum remissionem offerri, ut videlicet in sanguine novi et æterni testamenti non desit aqua quæ populum significat, qui in communionem ejusdem sanguinis novi et æterni testamenti redemptus salvatur, et tanquam unum corpus Ecclesiæ cum capite suo qui est Christus, concorporatur et unitur, et sanctificatur et offertur. Scriptum quippe est: *Aquæ multæ populi multi sunt.* Hac itaque ratione Latini vinum simul et aquam in uno calice mistum offerunt, ut videlicet per vinum sanguis Christi, et per aquam plebs Christi, quæ est Ecclesia, significetur: et non seorsum, nec singulariter tanquam divisa, sed simul mista tanquam in unum corpus sanctificetur. Vos autem cum solum vinum merum sine aqua in calice offertis, jam non Ecclesiam quæ est corpus Christi, cum Christo capite sanctificatis, sed solum Christum caput Ecclesiæ sine membris consecratum offertis; quod nimirum omni ratione carere videtur; et quidem consecratum non singulariter, sed simul sacratum recte dicitur.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: Sicut dixisti: *Aquæ multæ populi multi sunt.* At nos formam Dominicæ cœnæ imitantes, vinum merum tantum in calice offerimus, quod per divinam operationem et virtutem, et per ministerium sacerdotis consecratum sit sanguis novi et æterni testamenti; cui etiam convenienter postea et rationabiliter aquam admiscemus, ut videlicet populus nequaquam per se sanctificatus, per unionem, qua unitur sacro jam sanguini, sanctificetur; et sic in consecratione vini meri solius sanguinis Christi consecrationem debita reverentia devotissime celebremus; nec tamen salutem populi Christiani negligimus, cum aquam postea admiscemus, ut et ipsa qui populus est, participatione ejusdem sacramenti sanctificetur. Minus quippe dignum videretur, ut sanctificans et sanctificandum æqualiter essent in una eademque consecrationis dignitate; sufficit autem si aqua qui est populus, sanctificatur divinæ consecrationis participatione, et non

eiusdem consecrationis integra dignitate. Nec enim ab initio cum Christo sanctificati sumus, nisi per sanctum Spiritum, et per sancti Spiritus communicationem; et per sancta sacramenta Christi et Ecclesiae participando et communicando sanctificari cepimus.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: Nolem te separare caput a membris, nec membra a capite, quia sicut Apostolus ait: *Caput Ecclesiae Christus* (Ephes. v, 23). Quod si separando tollis Christum, ubi, quæso, est caput Ecclesiae? aut etiam quomodo potest esse Ecclesia, ubi non est caput qui est Christus? Si autem separando tollis Ecclesiam, ubi, quæso, sunt membra capitis? aut etiam quomodo Christus dici potest caput Ecclesiae, ubi nulla ejus sunt membra? Vide ergo, frater, ne aliquo ceu deceptoriae rationis figmento caput a membris, vel membra a capite separanda existimes; quia hoc est et Christum et Ecclesiam de medio tollere, et omnia confundere. Sane divina Scriptura consuevit multa de capite, qui est Christus, loqui, quæ non conveniunt Ecclesiae; et itidem multa solet loqui in persona Ecclesiae, quæ non conveniunt capiti; nec tamen alterum ab altero aliquatenus separare intendit. Sicut enim Eva de latere dormientis Adam, ita Ecclesia de latere Christi patientis in cruce fabricata est. Ideoque in oblatione et consecratione sacratissimi corporis et sanguinis Domini, quæ in commemorationem Dominicæ passionis celebratur, deesse non debet aqua, quæ de latere Christi una cum sanguine Quens Ecclesiam figuravit, et eam sanctificando irrigavit et baptizavit; quatenus hoc totum quod de latere Domini manavit, noster homo his duobus renovatus vivat, ut si quam peccati maculam post baptismum contraxit, habeat in hoc undam veniæ qua diluatur, et rursus de die in diem renovetur. Nam si vinum sine aqua offertur, sanguis Christi incipit esse sine nobis, quasi caput sine membris. Si autem aqua sola offeratur, jam plebs videtur esse sine Christo, quasi membra sine capite. Quando autem utrumque miscetur, tunc profecto recte mysterium Christi et Ecclesiae spiritualiter perficitur, quia Christus et Ecclesia unum corpus esse probatur, ut jam non quasi duo, videlicet vinum et aqua; sed vinum scilicet sanguis Christi fiat, quo pueri communicantes, et undam sacræ purificationis et renovationis percipiant, et sanguinem pretium Christianæ salutis hauriant, et unitatem corporis Christi, quæ est Ecclesia, spirituali purificatione et convivificatione transeant.

Nec mireris quod duo liquores, aqua scilicet et vinum, simul consecrata in unum, scilicet sanguinem divina operatione transeunt ad spirituales vegetationem animarum nostrarum, cum quotidie quotquot liquores sumimus, in nostrum transeant sanguinem ad sustentationem corporum nostrorum.

(38) *Divinitus conjuncta*. Acherius ediderat diu *conjuncta*, quod cum ineptum esset, ita reposuimus ut *viles*.

Ob hoc quippe non inconvenienter vinum et aqua prius mystice commiscetur, et tamen post consecrationem non nisi sanguis bibitur, quia in illo prius per aquam baptizati, postea eum esuriendo et sitiendo spiritualiter potamus. Quis enim unquam præsumpsit communicare sacramento Domini corporis et sanguinis, nisi prius esset renatus aqua baptismatis? Hoc enim non esset communicare, sed extra ordinem faciendo, se ipsum extra communionem ponere Christianorum. Neque enim quisquam bibendo hunc calicem Christo incorporatur, nisi prius in baptisate cum Christo consepultus membrum ipsius efficiatur. Recte itaque nos aquam vino ante consecrationem miscemus, et simul consecrantes sanguinem solum post consecrationem sumimus, quia prius aqua baptizari, postmodum vero sanguine Christi nutriri ac satiari oportet. Tu autem satis inepte videris vino consecrando aquam simul consecrandam subtrahere, quia hoc modo quod utrisque quasi uni convenit, hoc non utrisque quasi uni impendis, sed tantum soli, altero subtracto, tribuendum putas; et in ipsa oblatione offendis eum quem placare debueras, dum recte studes offerre, et oblatum sive offerendum satagis non recte dividere; quippe non modice peccat, qui bene conjuncta non bene separat; bene autem in cruce conjuncta, et de latere Domini mystice manantia tu incaute non bene separas, tanquam aliquid melius per te ipsum instituendo; illud vero quod divinitus tunc factum est, contemptibiliter mutando.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: Ego membra Ecclesiae capiti suo Christo bene divinitus conjuncta (38) non tento separare, sed congruo modo convenienter conjungere, ut membra sanctificatione capitis percepta ipsa quoque sanctificentur, et sanctificationis unione Christo dignius coaptentur: quod et ita faciendum esse multis rationibus astruere possum.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: Semper respondere semper respondentibus, usque in infinitum ducit. Tu quidem ad inveniendam novam sententiam subtilis es ingenio, et ad eam defendendam facundus es in Græco eloquio; sed in hujusmodi magis probatur modesta et sobria sapientia, cui sufficiunt termini a sanctis Patribus conscripti, quam nimis arguta et supra modum perscrutans prudentia, quæ se supra se et supra terminos sanctorum Patrum extendere conatur. Sic enim monet Apostolus: *Nou plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem* (Rom. xii, 3). Quid autem tam falsum, quod dicendo non putetur posse videri verum? Aut quid tam verum, quod dicendo non putetur posse videri falsum? Si tamen in dicendo non desit astuta sapientia, nec persuasibilis eloquentia. Tu videris, si falsum pro vero dixeris. Ego scio et non dubito me verum dixisse. Nam nos ce

latere Christi in cruce sanguinem et aquam simul manasse in redemptionem salutis nostræ et totius humani generis, Evangelio testante, indubitanter scimus et credimus, ideoque et nos vinum et aquam simul in uno calice mista et consecrata in remissionem omnium peccatorum offerimus, et propter hoc hunc ritum offerendi docemus, et sufficit nobis formam passionis Christi imitari, quia nolumus aliquibus novis adinventionibus impediri. Quidquid autem tam in hoc quam in aliis sacramentis ecclesiasticis facimus, aut secundum figuram quæ præcessit, aut secundum veritatem quæ in Christo apparuit, facimus; et nihil ex nobis, sed omnia ex Deo, qui omnia sacramentaliter et veraciter sanctificet, existimamus.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: Placeat ratio, placeat auctoritas, placeat veritas. placeat ritus, placeat etiam tua humilitas, placeat tua affabilitas, placeat verborum tuorum ordinata maturitas; sed super his omnibus generale concilium videre desidero, ut omnibus in idem consentientibus id ipsum omnes dicamus in Christo Jesu Domino nostro. Et sicut ex multis purissimi frumenti granis tam azyma quam fermentata hostia conficitur, et sicut ex multis uvis in unum collectis vinum expressum colligitur; ita ex multis tam Græcorum quam Latinorum turbis una et concurs, et id ipsum sentiens constituatur Ecclesia, ne vel nobis vestrum azyma, vel vobis nostrum fermentum in die Domini fiat damnationis iudicium, dum altrinsecus inde surgimus in contentionem, quod utrisque institutum est ad salutem. Magis enim nobis quam vobis timenda est periculosa contentio, quam ejusdem obligationis diversa consuetudo.

CAPITULUM XXI.

De Græcorum et Latinorum vario et diverso baptisate.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: Sapientem te in omnibus verbis tuis et discretum invenio; et ideo rogo ne pigeat te adhuc parum respondere, et me non parum mirantem expedire de hoc quod me movet. Sicut audio, consuetudo apud vos est, ut si quando Græcus uxorem Latinam ducere voluerit, sicut plerumque fit, et sicut etiam inter personas augustales sæpe factum esse dignoscitur, quod prius oleo sanctificato in vase aliquo infuso eam perfunditis, et per totum corpus lavatis, et sic demum quasi in ritum et legem vestram transiens matrimonio copulatur; quod quare fiat, si tamen fit, oppido scire vellem: videtur enim quædam forma esse rebaptizandi. Et si ita est, quod nostros Latinos, vel etiam aliquos Christianos sub invocatione sanctæ Trinitatis baptizatos quoquomodo iudicatis rebaptizandos; plane juxta quamdam

Arianorum sectam manifestissima hæresis est; nec concilia vobiscum, sed contra vos sunt celebranda, et sine ulla quæstione vel audientia estis anathematizandi; et quidquid facitis vel dicitis, totum est abominabile, et coram Deo et hominibus detestabile et execrabile: maxime si nomen Domini in vanum accipitis, et invocationem sanctæ Trinitatis, qua in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizamur, cassare præsumitis.

Eusebius quondam Nicomediæ episcopus, totus Ariana hæresi fermentatus, sicut narrat historia a Theodorito venerabili episcopo Græco sermone conscripta, et a Cassiodoro per Epiphanium scholasticum in Latinum nostrum translata, magnum Constantinum imperatorem in Arianum dogma rebaptizavit.

B Ita enim ibi legitur: Constantinus ægritudine captus ex urbe Constantinopolitana quasi ad calidas aquas egressus est, qui cum Nicomediæ degeret, languore gravatus, nec ignorans vitæ hujus incertum, gratiam sacri baptismatis est adeptus. Hunc eundem Constantinopolitanum imperatorem, sicut narrat *Historia ecclesiastica* (39) ab Eusebio Cæsariensi Palæstinæ episcopo conscripta, beatissimus papa Silvester prius in initio suæ conversionis Romæ intra palatium Lateranense baptizaverat. Utraque autem historia tam Eusebii quam Cassiodori, *Ecclesiastica* meruit appellari propter veritatem rerum in Ecclesia diversis temporibus gestarum. Item Constantius Augustus, magni Constantini filius, eadem hæresi fermentatus, et a præfato Eusebio Nicomediæ episcopo rebaptizatus, Liberium papam venerabilem ab exilio revocatum, ut sibi consentiret, et cum hæreticis rebaptizaretur, rogavit et imperavit: quod beatissimus papa minime fecit. Et licet eidem Constantio hæretico se publice in hoc opponeret, tamen propter eum multa hæretica in multis supportans dissimulavit. Idem Constantius Augustus decollari præcepit Felicem papam, successorem Liberii, eo quod declaraverat eum hæreticum, et secundo rebaptizatum a præfato Eusebio Nicomediæ episcopo juxta Nicomediam in villa quæ appellatur Aquilone. Quod si fæx (40) ejusdem hæreseos adhuc manet in gente Græcorum, videlicet ut alios in nomine sanctæ Trinitatis baptizatos ad se venientes suo ritu rebaptizent, quid, quæso, est, quare vocentur Christiani? Quisquis enim rebaptizandum putat, virtutem sanctæ Trinitatis, in qua baptismus catholicus fit, negat, et jam iudicatus est.

Nechites archiepiscopus Nicomediæ dixit: Si Latini ritus Græcorum ex integro nossent, non tam faciles eos calumniarentur, nec in eis tam facile scandalizarentur. Sed non est mirandum si de hoc non recte iudicant, tametsi rectum sit quod igno-

(39) *Historia ecclesiastica*. De gestis Silvestri papæ cogitavit, quæ circumferebantur sub Eusebii Cæsariensis nomine, ut cum aliunde, tum e Ratramni libro iv oppositorum adversus Græcos dicimus. Quæ

quidem gesta etiamnum in Bibliotheca S. Germani a Pratis servantur.

(40) *Quod si fæx*. Ita emendavit Baluzius: Acheirus ediderat *sex*, et coniecerat legendum *secta*.

rant. Absit autem ab orthodoxa Græcorum fide, ut quemquam Christianorum in invocatione hagiæ Trinitatis baptizatum denuo rebaptizandum putemus, quoniam hoc facere, vel faciendum prædicare, est hæreticum esse. Sane habemus quasdam purificationes in unctione sacri olei; et quando veniunt ad nos personæ extraneæ, viri seu mulieres, et transire cupiunt in nostrum ritum et in nostram societatem, oleo sacro eos inungimus, quia si sacramentum unctionis prius perceperint, ignoramus. Nequaquam autem eos denuo rebaptizamus, quos prius baptizatos didicimus, nec eos quoque inungimus, quos prius unctos, et chrismali unctione per manus impositionem sanctificatos, et in Christiana religione consummatos non dubitamus. Non autem dicitur iteratum, quod ignoratur prius factum.

CAPITULUM XXII.

De concordia sapientum Græcorum et Latinorum.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: Gratias ago Deo, qui et hoc scandalum a me submovit, et opprobrium Christiani nominis, quod hactenus in Græcorum sapientissima gente suspicatus sum, a me abstulit.

Nechites archiepiscopus Nicomedie dixit: Si fides nostra et ritus nostri, quos habemus in lege Dei prudentiæ tuæ placent, nos magnopere gaudemus. Quia vero non in magnis, sed in minimis

A aliquatenus discrepare videmur, quæ licet salutem animarum non impediunt, tamen charitatem non ædificant: summo studio, sicut supra dixi, elaborandum esset, ut generale concilium congruo loco et tempore fieret, ubi universa quæ nos et vos ab eodem ritu dissociant, in unam reducta concordiam formarent, et tam Græci quam Latini unus populus sub uno Domino Jesu Christo, in una fide, in uno baptismo, in uno sacramentorum ritu efficeretur.

Anselmus Havelbergensis episcopus dixit: Hæreticorum est angulos et latebras querere; sed tu qui generale concilium desideras, videtur quod id quod catholicum est, intendas: ideoque et ego concilium universale futurum exopto, ubi tua sapientia, tua eloquentia, tua sanctitas, tua maturitas, tua discretio, tua mansuetudo, tua modestia, tua religio, tua constantia, tua pietas, tua perfectio, in facie totius Ecclesiæ ad salutem et doctrinam omnium possit elucescere. Hoc mea humilitas, mea mediocritas, mea parvitas, mea devotio, meus affectus, meum desiderium semper optare non cessabit. Universi clamantes dixerunt: *Doxa soi, o Theos, Doxa soi, o Theos, Doxa soi, o Theos*, quod est, *Gloria sit Deo, Gloria sit Deo, Gloria sit Deo*. — *Calos dialogos*, quod est, *bonus dualis sermo*. *Holographi, holographi*, quod est, *totum scribatur, totum scribatur*. *Hic finit. Deo gratias.*

ANNO DOMINI MCLIV

GISLEBERTUS PORRETANUS

PICTAVIENSIS EPISCOPUS

NOTITIA HISTORICA

(*Gall. Christ. nov.*, II, 1175)

Gislebertus Porretanus, patria Pictaviensis, legitur in Galleri codice Ruffiaci toparcha (1), sed scriptum recenti admodum manu. Ex canonico Sancti Hilarii-Majoris, et subtilissimo philosopho et theo-

C logo creatus est episcopus; nam tempore suæ electionis scilicet anno 1141, vel potius 1142, theologiam Pictavis docebat (2). Vagiebat tunc illa theologia quam scholasticam appellant; quæ ad traden-

(1) Id perperam scriptum asserunt nostri Sammarthani, cum hæc, inquit, dynastia vivente Porretano, ab antiquo tempore dominos cognomines habuerit, quorum hæres Leonora, castrum illud dotis nomine transtulit in nobilem familiam Picto-

nicam de Volviro.

(2) Nam occurrit ejus decessor Grimoardus episcopus, « an. ab Incarnat. Dom. 1142. Duna II, regnante Ludovico rege, » in charta Renaldi Claret, coram D. P. abbate S. Maxentii.